

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.
Засновано в 1923 р., відновлено в 1993 р.
Зареєстровано 14 березня 1994 р. Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з педагогіки та психології на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор: **В. А. КАВАЛЕРОВ**,
канд. пед. наук, доцент.

Редакційна колегія:

Л. К. Задорожна, канд. філос. наук, *заступник головного редактора*; **В. М. Руссол**, канд. пед. наук, *відповідальний секретар*; **А. Ю. Анісімов**, канд. пед. наук; **А. М. Богуш**, д-р пед. наук, професор, дійсний член АПН України; **В. В. Грінчук**, зав. НМЛ математики; **Д. М. Демченко**, канд. пед. наук, доцент; **Н. М. Дзюба**; **Ю. І. Завалевський**, канд. пед. наук; **Є. Є. Карпова**, д-р пед. наук, професор; **Б. Г. Кременський**, канд. пед. наук; **Н. В. Кічук**, д-р пед. наук; **З. Н. Курлянд**, д-р пед. наук, професор; **С. Л. Курочкін**, канд. біол. наук, доцент; **Т. О. Лазарева**, директор Департаменту освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації; **О. М. Левчишена**, канд. іст. наук, зав. кафедри психолого-педагогічної та суспільно-гуманітарної освіти; **О. І. Папач**, канд. пед. наук, зав. кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін; **Г. Б. Редько**, професор; **С. А. Свінтковська**, зав. НМЦ української мови та літератури, українознавства; **А. Л. Ткачук**, канд. юрид. наук; **О. Г. Топчієв**, д-р геогр. наук, професор; **В. А. Трунова**, канд. пед. наук, доцент; **Л. І. Фурсенко**; **О. С. Цокур**, д-р пед. наук, професор.

Редактори-коректори: **Г. Я. Богомолова**,
І. Ф. Ацабріка.

Засновники:

Управління освіти Одеської обласної державної адміністрації

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педагогічного товариства

Адреса редакції: 65014, м. Одеса, пров. Нахімова, 8.
Відділ навчально-методичного забезпечення та педагогічних видань ООІУВ. Тел. 729-45-12.

Затверджено на засіданні вченої ради ООІУВ.
Протокол № 1 від 27.02.2014 р.

Здано у вироб. 11.04.14. Підп. до друку 27.05.14. Формат 60×84¹/₈. Папір друк. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,77. Обл.-вид. арк. 8,68. Тираж 600 прим. Зам. № 73.

Надруковано у друкарні видавництва «Екологія».
м. Одеса, вул. Базарна, 106, к. 313.
Тел.: (0482) 33-07-18, 37-07-95, 37-14-25.

Одеса • Одеський ОІУВ • 2014

3 історії розвитку освіти на Одещині

Фурсенко Л. І., Кітаєва Т. В. З питань управління освітою Одещини (історична довідка)..... 2

Педагогіка і психологія

Мокрогуз О. П. Формування інформаційної компетентності у контексті сучасних підходів до викладання історії в школі..... 5
Бирка М. Ф. Теоретико-практичні засади організації проектної діяльності вчителів природничо-математичних дисциплін на курсах підвищення кваліфікації..... 10
Закревський В. Э. Развитие творческого потенциала образовательной деятельности..... 13
Завалевський Ю. І. Інноваційність як системоутворюючий фактор формування конкурентоспроможного вчителя в освітньому просторі України. 17
Рожко Г. П. Особливості виховання дітей нової свідомості в системі сучасної освіти..... 22

Дошкільне виховання. Початкове навчання

Кравець Н. И. Интерактивный урок литературного чтения во 2-м классе..... 26
Руденко О. М. Сценарий праздника «Широкая масленица»..... 32
Лавринович М. В. Использование игры со словом на уроках русского языка и литературного чтения..... 35
Бондаренко Л. С. Нестандартні уроки з математики..... 37

Естетичне виховання

Печерська Е. П., Саулькіна К. Є. Втілення художніх образів хороших творів у процесі вокально-хорової роботи з учнями..... 45

Дисципліни суспільно-гуманітарного циклу

Витвицкий В. Ф. Обучение учеников старшей школы стратегиям самостоятельного изучения иностранного языка..... 51
Лавренюк В. В. Десять основоположных правил українського офіційно-ділового та наукового стилю..... 54
Батуріна І. В. Вивчаємо культуру українського народу через слово..... 60

До 70-річчя визволення Одеси

Разживина Т. Ф. 73 дня героической обороны Одессы..... 62

Дисципліни природничо-математичного циклу

Коновенко Л. М., Зеленченко Є. М. Екологічна стежина як форма реалізації екологічної освіти в навчальному закладі..... 71
Левченко І. І. Деякі аспекти формування ключових компетентностей учнів через використання інформаційно-комунікаційних технологій в шкільній географічній освіті..... 75
Атаманюк Г. Г. Контрольна робота як форма перевірки знань учнів з астрономії..... 78

З історії розвитку освіти на Одещині

Л. І. ФУРСЕНКО,

старший викладач кафедри менеджменту і розвитку освіти Одеського ООІУВ

Т. В. КІТАЄВА,

головний спеціаліст відділу аналітичної, кадрової, правової роботи та ліцензування Департаменту освіти і науки Одеської облдержадміністрації

З ПИТАНЬ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ ОДЕЩИНИ (історична довідка)

У грудні 1917 року на території України були скасовані учбові округи (Київський, Харківський та Одеський). Однак в умовах частой зміни влади в місті Одесі (більше 14 разів), у 1918 році були спроби зберегти діяльність Одеського учбового округу.

При остаточній перемозі більшовицької влади Декретом Українського Тимчасового робітничо-селянського уряду від 25 січня 1919 року із земель Херсонської губернії була створена Одеська губернія і її виконавчий комітет у складі якого «Губернський відділ народної освіти», очолюваний керівником, посада якого називалася «комісар». Офіційно «Одеський губернський відділ народної освіти» почав функціонувати у квітні 1919 року.

У червні 1919 року посаду «комісар» ліквідували і ввели посаду «завідуючий».

Керівник губернського відділу народної освіти став називатися «завідуючий Одеським губернським відділом народної освіти».

23 серпня 1919 року Одесу захопили денікінці, і діяльність губернського відділу народної освіти була припинена, а при звільненні Одеси від них 7 лютого 1920 року — відновлена.

У 1923 році, у зв'язку з реорганізацією повітів в округи і введенням районного поділу їх керівники стали називатися «завідуючий окружним відділом народної освіти» та «завідуючий районним відділом народної освіти».

Відповідно до постанови Всеукраїнського з'їзду Рад від 10 травня 1925 року в Україні були ліквідовані губернії і введена триступенева система управління народним господарством: район-округ-центр.

У відповідності до рішення XVI з'їзду ВКП(б) у вересні 1930 року були ліквідовані округи і створена двоступенева система управління: район-центр.

При формуванні територіального устрою України постановою IV позачергової сесії Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету XII скликання від 9 лютого 1932 року (затвердженої відповідними органами Союзу РСР 27 лютого 1932 року) в Україні утворено 5 областей: Вінницьку, Дніпропетровську, Ки-

ївську, Харківську, Одеську і Молдавську Автономну Соціалістичну Республіку.

Одеська область була утворена у складі 50 адміністративно-територіальних одиниць (міста Одеса, Херсон, Миколаїв, Кіровоград і 46 сільських районів).

Тією ж постановою був утворений Одеський обласний виконавчий комітет, у складі якого — відділ народної освіти. Він отримав офіційну назву «Одеський обласний відділ народної освіти», а його керівник — «завідуючий».

З початком Великої Вітчизняної війни функціонування Одеського обласного відділу народної освіти у жовтні 1941 року припинено.

При звільненні міста Одеси від німецько-фашистських загарбників 10 квітня 1944 року діяльність Одеського обласного виконавчого комітету була відновлена, у тому числі в його складі поновлює свою роботу і Одеський обласний відділ народної освіти, який не зазнавав ніяких змін до 18 серпня 1988 року.

У 1988 році згідно з рішенням Одеського обласного виконавчого комітету від 18 серпня 1988 року № 298 «Про організацію і структуру управління загальною середньою і професійно-технічною освітою» на базі ліквідованих Одеського обласного відділу народної освіти та обласного управління професійно-технічної освіти утворено управління народної освіти Одеського обласного виконавчого комітету (його керівник отримав офіційну назву «начальник»), яке стало правонаступником обох попередніх структур. Мережа освітніх закладів області поповнилася професійно-технічними закладами.

Відповідно до рішення VIII сесії Одеської обласної ради народних депутатів від 15 квітня 1992 року № 312-XXI «Про припинення повноважень виконкому обласної ради народних депутатів, його відділів, управлінь і комітетів, комісій при виконавчому комітеті» управління народної освіти Одеського обласного виконавчого комітету перейменовано в управління освіти Одеської обласної державної адміністрації. Воно стало правонаступником управління народної освіти Одеського обласного виконавчого комітету. Із назви вилучено слово «народної».

У 1994 році рішенням Одеської обласної

ради народних депутатів від 8 липня 1994 року управлінням освіти Одеської обласної державної адміністрації стає управління освіти Одеського облвиконкому.

У 1995 році згідно з рішенням Одеської обласної ради народних депутатів від 22 серпня № 95-XXII «Про ліквідацію облвиконкому і секретаріату обласної ради народних депутатів» розпорядженням обласної державної адміністрації № 69/95 управління освіти облвиконкому ліквідовано. Розпорядженням голови Одеської обласної державної адміністрації від 17.10.1995 року № 138/к-95 утворено управління освіти Одеської обласної державної адміністрації.

У 2001 році відповідно до розпорядження голови Одеської обласної державної адміністрації від 5 березня 2001 року № 208/А-2001 «Про затвердження структури обласної державної адміністрації, розподілу галузей народно-господарчого комплексу і сфер соціально-економічного, політичного і культурного життя Одеської області для здійснення власних і делегованих повноважень виконавчої влади, удосконалення структури районних державних адміністрацій» управління освіти Одеської обласної державної адміністрації перейменовано в управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації. Уперше наукові установи Одещини приєднуються до освітньої мережі.

У 2005 році згідно з розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 21 червня 2005 року № 299/А-2005 «Про затвердження структури обласної державної адміністрації, розподіл основних обов'язків та галузей народно-господарського комплексу, сфер соціально-економічного, політичного, культурного життя Одеської області між головою облдержадміністрації та його заступниками для здійснення власних і делегованих повноважень виконавчої влади» та від 22 серпня 2005 року № 422/А-2005 «Про затвердження структури обласної державної адміністрації, розподіл основних обов'язків та галузей народно-господарського комплексу, сфер соціально-економічного, по-

літичного, культурного життя Одеської області між головою облдержадміністрації та його заступниками і делегованих повноважень виконавчої влади (нова редакція)» управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації ліквідовано та утворено управління освіти і наукової діяльності Одеської обласної державної адміністрації. правонаступником управління освіти і науки стала Одеська обласна державна адміністрація.

Управління освіти і наукової діяльності Одеської обласної державної адміністрації стало правонаступником тільки у частині видачі архівних довідок для перерахування пенсій відповідно до розпорядження голови Одеської обласної державної адміністрації від 29.06.2006 року № 461/А-2006 «Про внесення змін до розпорядження голови обласної державної адміністрації від 22 серпня 2005 року № 422/А-2005».

У 2010 році згідно з розпорядженням голови Одеської обласної державної адміністрації від 11 червня 2010 року № 357/А-2010 «Про структуру Одеської обласної державної адміністрації» управління освіти і наукової діяльності Одеської обласної державної адміністрації перейменовано в управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації, яке є правонаступником управління освіти і наукової діяльності Одеської обласної державної адміністрації.

31 січня 2013 року згідно з розпорядженням голови Одеської обласної державної адміністрації № 64/А-2013 «Про внесення змін і доповнень до деяких розпоряджень голови Одеської обласної державної адміністрації» управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації перейменовано в «Департамент освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації», який став правонаступником управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації.

Очільник Департаменту освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації отримав офіційну назву — «директор».

Особи, які працювали на посадах керівників Одеського губернського, окружного та обласного відділів освіти з 1919 до 2014 року

№ п/п	Прізвище, ім'я, по-батькові	З якого до якого часу на посаді	Підтвержуючі документи
		Одеська губернія утворена у квітні 1919 року. Введена посада комісара губвно	
1.	Щепкін Євген Миколайович	квіт. 1919 — трав. 1919	
2.	Арнаутов Василь Олексійович	трав.1919 — черв.1919	У 1920 році призначений заступником завідуючого Харківським губвно
		У червні 1919 року введена посада завідуючого губернським відділом народної освіти	
3.	Миколюк Аркадій Полікарпович	22.06.1919 — 23.08.1919	З 1920 очолював Одеський повітовий виконком
		23 серпня 1919 року Одесу захопили денікінці. 07 лютого 1920 року Одеса звільнена від денікінців	
4.	Ряппо Ян Петрович	17.03.1920 — 22.01.1921	Переведений на посаду заступника Народного комісара освіти України

№ п\п	Прізвище, ім'я, по-батькові	З якого до якого часу на посаді	Підтверджуючі документи
5.	Потьомкін Володимир Петрович	22.01.1921 — 30.11.1922	Переведений на дипломатичну роботу до Міністерства закордонних справ
6.	Хаїт Ізраїль Абрамович	01.12.1922 — 15.07.1925	
		10 травня 1925 року в Україні ліквідовані губернії. Залишилися округи. Одеський окружний відділ народної освіти очолив окружний інспектор	
	Хаїт Ізраїль Абрамович	15.07.1925 — 24.08.1925	Переведений до Наркомату освіти УРСР, де працював інспектором, начальником відділу, заступником наркома
7.	Самулевич Павло Олександрович	24.08.1925 — 29.03.1927	Відраджений до Київського обкому партії. Згодом повернувся до Одеської області.
8.	Самутін Ф. М.	29.03.1927 — 03.08.1928	
9.	Пельовін Іван Всеволодович	03.08.1928 — верес. 1930	
		У вересні 1930 округи ліквідовано. Районні відділи народної освіти підпорядковані безпосередньо народному комісаріату освіти УРСР. 9 лютого 1932 року утворена Одеська область. У складі облвиконкому утворено відділ народної освіти на чолі із завідувачим	
	Пельовін Іван Всеволодович	02.1932 — 26.07.1932	Відраджений до ЦК КП (б) України
10.	Внуков Тихон Митрофанович	26.07.1932 — 22.02.1934	Переведений на посаду секретаря облпрофради Одеської області
11.	Літинський Михайло Зельманович	22.02.1934 — квіт. 1934	
12.	Невідомий Павло Адамович	04.1934 — 05.12.1934	Звільнений без надання місця роботи. Репресований
13.	Майєр М. О.	05.12.1934 — січень 1935	
14.	Ісаєв Іван Савович	січень 1935 — груд. 1936	Переведений на посаду редактора газети «Чорноморська комуна»
15.	Брусилівський Йосип Рувинович	груд. 1936 — трав. 1937	Повернувся до виконання обов'язків заступника зав. облвно
16.	Фіалковський Захар Семенович	трав. 1937 — 07.07.1937	Покінчив життя самогубством.
17.	Коваленко Назар Прокопович	25.07.1937 — 14.11.1937	Репресований
18.	Ігнатенко Іван Демидович	січень 1938 — січень 1939	
19.	Птічкін Євген Васильович	січень 1939 — лип. 1939	Призваний до лав Червоної Армії
20.	Кузнецов Михайло Дмитрович	07.07.1939 — трав. 1941	Переведений на викладацьку роботу до Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова
21.	Дудник Пилип Трохимович	01.04.1944 — 08.01.1945	Переведений до Міносвіти УРСР
22.	Крайній Андрій Михайлович	09.01.1945 — 10.08.1945	Повернувся до виконання обов'язків заст. зав. облвно
23.	Чекунов Василь Никандрович	10.08.1945 — 09.01.1946	Переведений до Міносвіти УРСР
24.	Жарченко Тодос Васильович	10.01.1946 — 25.12.1950	Переведений на посаду директора СШ № 92 м. Одеси
25.	Костенко Сергій Григорович	12.01.1951 — 06.10.1954	Переведений на посаду директора СШ № 122 м. Одеси
26.	Кушніренко Костянтин Олександрович	07.10.1954 — 15.08.1957	Переведений на посаду директора школи-інтернату № 1 м. Одеси
27.	Діхтенко Поліна Петрівна	15.08.1957 — 09.04.1962	Переведена на викладацьку роботу до Одеського політехнічного інституту
28.	Карнаушенко Василь Семенович (зав. сільськ. облвно)	січень 1963 — 10.12.1964	Переведений на посаду директора школи-інтернату № 34 м. Одеси
29.	Сай Семен Семенович (зав. промисл. облвно)	26.04.1962 — 24.06.1967	
30.	Блажевський Іван Іванович	26.06.1967 — 15.08.1967	
		04.09.1973 — 28.12.1973	
31.	Лозовський Анатолій Корнійович	16.08.1967 — 01.09.1973	Переведений на посаду керівника групи рад викладачів в республіці Малі (Африка)
32.	Загороднюк Михайло Олексійович	28.12.1973 — 01.07.1979	Переведений на посаду директора школи-інтернату № 2 м. Одеси
33.	Косовський Володимир Петрович	01.07.1979 — 27.11.1979	Повернувся до виконання обов'язків заст. зав. облвно
34.	Фурсенко Леонід Іванович	27.11.1979 — 15.06.1992	Переведений на посаду директора обласного інституту удосконалення вчителів

№ п/п	Прізвище, ім'я, по-батькові	З якого до якого часу на посаді	Підтверджуючі документи
35.	Табаков Юрій Якович	16.06.1992 — 12.03.1993	Помер 12.03.1993 року
36.	Богданов Дмитро Степанович	18.02.1993 — 23.05.1993	Повернувся до виконання обов'язків заступника начальника управління
37.	Козицький Сергій Васильович	24.05.1993 — 08.09.1994	
38.	Коваленко Анатолій Володимирович	15.07.1994 — 15.11.1998	Перейшов на посаду директора технічного коледжу
39.	Демченко Дмитро Михайлович	07.12.1998 — 31.05.2004	
		19.08.2005 — 30.04.2010	Переведений на посаду заступника директора обласного інституту удосконалення вчителів
40.	Ширніна Любов Сергіївна	20.09.2004 — 17.08.2005	Вийшла на заслужений відпочинок
41.	Ткачук Андрій Леонідович	30.04.2010 — 26.01.2012	Переведений на посаду директора Одеського коледжу економіки, права та готельно-ресторанного бізнесу
42.	Лазарева Тетяна Олександрівна	13.02.2012 — 20.05.2013	
		У січні 2013 року управління освіти і науки ліквідовано. Його функції передано новоствореному Департаменту освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації. Введена посада директора Департаменту	
	Лазарева Тетяна Олександрівна	20.05.2013 — до теперішнього часу	

Педагогіка і психологія

УДК 372.894

О. П. МОКРОГУЗ,

канд. пед. наук, зав. кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання
Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

У статті розглядаються методологічні засади формування інформаційної компетентності під час викладання історії в школі.

Ключові слова: інформаційна компетентність, методика навчання історії.

В статье рассматриваются методологические основы формирования информационной компетентности при преподавании истории в школе.

Ключевые слова: информационная компетентность, методика преподавания истории.

Methodological basis for the formation of information competence in the teaching of history in schools are specified in the article.

Keywords: information competence, methods of teaching history.

Актуальність та постановка проблеми. Сучасний стан шкільної історичної освіти свідчить про те, що формування історичних знань, розвиток історичного мислення учнів, вироблення в них навичок самоосвіти все частіше здійснюється завдяки перенесенню акцентів із запам'ятовування фактів на їх застосування, тобто на набуття певного досвіду роботи з історичними джерелами. У рекомендаціях ПАРЄ

наголошується, що «викладання історії повинно дозволити учням набути навички критичного мислення, аналізу та інтерпретувати інформацію ефективно і відповідально» [11]. Право учнів мати можливість критично оцінювати те, що вони бачать або чують, дізнаються в школі з різних носіїв, з часом і розвитком нових технологій стає більш значущим. Розуміння складності оточуючого світу «може допомогти

їм оцінити його різноманітність, а завдяки об'єктивному сприйняттю дійсності вони зможуть розпізнавати ті викривлення, які несуть з собою стереотипи» [7].

Водночас, сьогодні доступ до широкого спектру інформації ускладнює досягнення даної мети. «Якщо різні свідчення про ту ж подію пропонують різні перспективи, це зовсім не означає, що лише одна з версій є єдино правильною. Деякі з них, коли не всі, можуть бути однаково обґрунтованими, відображаючи різні враження, контексти та цілі» [12]. І це часто спокушає як вчителів, так і учнів відмовитись від пошуку «нелегких» відповідей на складні питання історії. Часто «виправданням» цьому є теза про перевантаження величезним обсягом історичної інформації, який мають за своїти учні, і не вистачає часу на практичне застосування цих навичок та розвитку історичного мислення.

Але швидкі зміни в суспільстві змушують вчителів історії навчати у значно ширшому контексті, адже минуле є набагато складнішим, ніж може здаватись на перший погляд. Головним стає не тільки розширення історичних знань учнів, а й розвиток в них здатності до здійснення критичного аналізу, тлумачення і оцінки історичних фактів. За словами шотландського методиста Е. Гератті: «Метою викладання історії є не передавати загальноприйняті істини про минуле, а залучати учнів до процесу реконструкції і пояснення цього минулого. Для досягнення цієї мети суттєвим є використання й аналіз найрізноманітніших джерел. Такі вправи одночасно і стимулюють розумову активність учнів, і значно розвивають їхні знання і навички» [4].

Таким чином, методичний аспект формування вміння працювати з джерелами інформації виходить на перше місце. Використання широкого діапазону джерел інформації стає однією з вимог щодо викладання історії.

Аналіз актуальних досліджень. Разом з тим, у методиці навчання історії сутність інформаційної компетентності більшістю дослідників визначається як уміння працювати з текстом. Подібне тлумачення інформаційних компетенцій в контексті ключових компетентностей є серед російських дидактів (М. Ярославцева, О. Босова, Л. Попова). А. В. Хуторський зазначає, що «за допомогою реальних об'єктів (телевізор, магнітофон, телефон, факс, комп'ютер, принтер, модем, копір) та інформаційних технологій (аудіо-відеозапис, електронна пошта, ЗМІ, Інтернет) формується вміння шукати, аналізувати та відбирати необхідну інформацію, організувати, перетворювати, зберігати та передавати її. Ці компетенції забезпечують навички діяльності учня щодо інформації, що міститься у навчальних предметах та освітніх галузях, а також у навколишньому середовищі» [13].

Н. Х. Насирова з Казанського державного університету процес розвитку інформаційної

компетентності бачить наступним чином: мотивація, потреба та інтерес до здобуття знань, умінь і навичок у сфері технічних, програмних засобів та інформації; сукупність суспільних, природних і технічних знань, що відображають систему сучасного інформаційного суспільства; знання, що є складовими інформативної основи пошукової пізнавальної діяльності; способи і дії, що визначають операційну основу пошукової пізнавальної діяльності; досвід пошукової діяльності у сфері програмного забезпечення і технічних ресурсів [8].

Існує значна кількість досліджень українських фахівців, в яких увага звертається саме на практичний аспект формування інформаційної компетентності (А. Єрмоленко, Ю. Комаров, В. Мисан, О. Мокрогуз).

Метою статті є розкриття окремих методичних аспектів формування інформаційної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Формування інформаційної компетентності як предметної історичної передбачає формування певних умінь і навичок на основі опрацювання історичного джерела. У радянській школі використання історичних джерел на уроках історії через відсутність методик мало епізодичний характер. У 30–50-х рр. ХХ ст. методика роботи з документом зводилась до читання та коментарів вчителя. Жодної збірки документів для самостійної роботи на уроці історії в цей період так і не з'явилося, а хрестоматії з окремих курсів історії були поодинокі. Не дивлячись на те, що у 60–70-ті роки тенденції до розвитку пізнавальної активності учнів на уроках історії посилювались, історичні джерела, у більшості випадків, залишались лише ілюстрацією, до того ж спеціально підбраною до розповіді вчителя. У кінці 80-х рр. ХХ ст. у зв'язку з процесами демократизації окреслились позитивні зміни щодо використання історичних джерел. Проголошувалося, що потрібно давати учням можливість ознайомлюватись з якнайбільшою кількістю історичних джерел, тобто не лише з документами, але й з візуальними джерелами, аудіо-візуальними матеріалами, усною історією і пам'ятками матеріальної культури. Однак, багато істориків не були ознайомлені з тим, як використовувати і аналізувати ці джерела. Багато говорилося про те, що потрібно застосовувати багатоперспективність при вивченні і викладанні історії, але на той час були відсутні методичні посібники і підручники, де б по-справжньому використовувався цей підхід, не дивлячись на те, що з'явилися окремі статті, в яких розкривались загальні підходи до роботи з джерелами інформації. Але окремої методики роботи з ними створено не було.

Лише у 90-х рр. ХХ ст. з появою методичного посібника К. Баханова «Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України» почала створюватись система роботи з джерелами на уроках історії. Автор визначав де-

кілька підходів до організації самостійної роботи учнів з джерелами, які здійснюються на заході (широке учнівське дослідження, міні-дослідження, «пробуджувальні заняття»), доводив своєрідність лабораторно-практичних робіт з історії, як поєднання форми і методу, коли об'єктом дослідження виступає історичне джерело з високим ступенем самостійності учнів і йдеться про вивчення однієї події, явища, історичної постаті. Структура лабораторно-практичної роботи, за автором, складалась з: актуалізації знань і корекції опорних уявлень, мотивації навчальної діяльності, усвідомлення змісту, самостійного виконання робіт, узагальнення і систематизації результатів, підбиття підсумків. Було визнано чотири критерії підбору документів для лабораторно-практичних робіт: науковість, посиленість, оптимальність, новизна. Організація лабораторно-практичної роботи починається з планування, визначення мети, наявності джерел. Особливу увагу К. О. Баханов звернув на характер завдань, виділивши три типи завдань, спрямованих на: репродуктивну діяльність (робота за зразком, досить повною інструкцією), перетворювально-репродуктивну діяльність (робота за планом, скороченою інструкцією), пошукову діяльність (за допомогою вчителя, самостійне розв'язання). Види лабораторно-практичних робіт класифіковано за чотирма ознаками: дидактичною метою, характером пізнавальної діяльності, формою організації діяльності учнів, джерелами дослідження [1].

Сьогодні даний методичний посібник залишається одним з небагатьох прикладів організації системної роботи з історичними джерелами.

Посібником, який демонструє інноваційні підходи до роботи з історичними джерелами, є «Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках». Його особливістю є те, що в ньому використано лише історичні джерела, до яких подано запитання і завдання. Посібник не містить розлогого авторського тексту, тому робота вчителя спрямована на організацію учнівських міні-досліджень, тобто аналіз джерела за чітко визначеною проблемою. Кількість візуальних історичних джерел (фотографії, плакати, карикатури, рекламні зображення, художні картини тощо) не менша, ніж текстових (офіційні документи, спогади, уривки зі ЗМІ тощо), що виокремлює цей посібник з-поміж інших посібників і підручників першого десятиріччя XXI століття. Характер завдань і запитань свідчить про прагнення авторів формувати вміння здійснювати первинний опис та інтерпретацію джерела, виявляти упередженість та стереотипи, особистісне ставлення (емпатії) до подій, пов'язаних з даними джерелами [6].

Як уже було зазначено, до інформаційної компетентності включаються як уміння, які пов'язані з опрацюванням інформації, що містить

джерело, так і оформлення результатів цього опрацювання. Знання у такому контексті є не простим засвоєнням інформації, а містком для продовження навчання та поштовхом до самоосвіти, виступає засобом для набуття інформаційної компетентності, яка, за визначенням О. Пометун, передбачає уміння учнів працювати з джерелами історичної інформації:

— користуватися довідковою літературою, Інтернетом для самостійного пошуку інформації;

— систематизувати історичну інформацію, складаючи таблиці (хронологічні, синхроністичні, конкретизуючі, порівняльні та ін.), схеми, різні типи планів (простий, розгорнутий, картинний тощо);

— самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел та відображені в них історичні факти, явища, події;

— виявляти різні точки зору, визнавати і сприймати їх різноманітність;

— критично аналізувати, порівнювати та оцінювати історичні джерела, виявляти тенденційну інформацію й пояснювати її необ'єктивність [9].

Таке розуміння інформаційної компетентності знайшло своє відображення в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, що визначає історичний компонент освіти, що визначає історичний компонент освіти, за яким зокрема забезпечується «визначення, відбір і використання в процесі пошуку інформації про минуле різних видів історичних джерел, у тому числі текстових, візуальних та усних, артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища (музеїв, архівів, пам'яток культури та архітектури), а також інформаційно-комп'ютерних технологій...» [2].

Так, в основній школі на уроках історії учень має самостійно засвоювати інформацію з підручника та адаптованого історичного документа, застосовувати засвоєні поняття та уміння для самостійного пошуку інформації з різних джерел і підготовки коротких повідомлень, використовувати адаптовані історичні джерела для самостійного пошуку відповідної історичної інформації і представлення її у вигляді тексту, таблиці, схеми, використовувати засвоєні поняття та уміння у навчальних та життєвих ситуаціях, проводити первинний аналіз запропонованих вчителем історичних джерел, аналізувати і порівнювати історичні явища за зразком з використанням інформації з різних джерел, самостійно та за рекомендацією вчителя працювати з підручником і додатковими джерелами інформації або нескладними добірками історичних джерел.

В старшій школі — самостійно здобувати з різних джерел інформацію з історії, аналізувати та співвідносити її, відрізнити факти від інтерпретації, оцінювати походження джерел, їх достовірність, застосовувати набуті знання та уміння для обґрунтованого пояснення минулого в різній формі з використанням відповідного понятійного апарата та історичних джерел.

Таким чином, акцент в інформаційній компетентності спрямований як на вміння аналізувати, інтерпретувати, оцінювати джерела інформації, так і на вміння шукати, обробляти інформацію за допомогою засобів навчання та інформаційних технологій. На цьому наголошується у документах Ради Європи: «дати можливість розвивати в учнів інтелектуальні аналітичні здібності та інтерпретувати інформацію критично й відповідально через діалог, пошук історичних фактів та завдяки відкритому обговоренню, побудованому на різнобічних поглядах, зокрема, на суперечливі й гострі питання» [9].

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що формування інформаційної компетентності в західній освіті безпосередньо пов'язане з формуванням ІКТ-компетентності. Так, Національний навчальний план для середньої загальноосвітньої школи у Великобританії визначає знання і розуміння, уміння і навички з ІКТ у чотирьох напрямках: 1. Знаходження інформації (робота з цифровими даними та інформаційними ресурсами; пошук та відбір інформації; організація інформації та її дослідження). 2. Розвиток ідей, критична оцінка та прийняття рішень (аналіз та автоматизація процесів; моделі та моделювання; контролювання та моніторинг). 3. Обмін та спільне користування інформацією (обґрунтування придатності інформації для досягнення мети; удосконалення та представлення інформації; комунікативність). 4. Аналіз, можливість внесення змін у роботу та її оцінка (формує ІКТ компетентності і має бути інтегрований в усіх інших напрямках та їх розгалуженнях).

Для кожного предмета визначено основні ІКТ знання, уміння, навички, що мають бути використані в процесі навчання. Для предмета «Історія» особливого значення набуває використання даних і джерел інформації; пошук і відбір інформації; придатність інформації для конкретної мети; обробка і представлення інформації.

Важливим у плануванні уроків історії є застосування широкого спектру ІКТ, що забезпечує учням можливість розвиватися і зміцнювати свої знання, уміння і навички в залежності від їх просування як в історії, так і в обізнаності щодо ІКТ. Вчителі повинні планувати використання ІКТ на уроках історії (як і на всіх інших уроках) на рівні компетентності учнів, якої вони вже набули в галузі ІКТ у процесі попереднього навчання [3].

Історичними джерелами інформації сьогодні можна вважати наступні носії історичної інформації: письмові (зафіксовані на папірусі, пергаменті, папері), речові (їх вивчає археологія, музеєзнавство), усні (фольклорні джерела — казки, анекдоти), етнографічні (народні повір'я, обряди), лінгвістичні, аудіовізуальні (кіно-фотодокументи, відео- та фотодокументи).

Джерела в процесі формування історичних знань учнів мають наступні функції: ілюстративно-інформаційну — існує на репродуктивному рівні сприйняття інформації; пізнавально-розвиваючу — ґрунтується на основі вирішення різнорівневих пізнавальних завдань репродуктивного, проблемного та творчого спрямування; практично-узагальнюючу — залежить від рівня узагальнення та форми його вияву; ціннісно-сисловою — діє протягом усього процесу навчання за умов дотримання названих вище принципів історичної науки та історичної освіти [5].

Варто відзначити, що різні джерела інформації потребують також різних способів аналізу і оцінки. Так, можна поставити питання щодо конкретного змісту джерела і як він пов'язаний з подією або ситуацією, яку ми досліджуємо. З іншого боку, процедурні питання та питання походження практично можуть бути поставлені стосовно будь-якого джерела, наприклад, хто його автор, коли, чому, для кого, з якої точки зору, наскільки воно надійне, яким чином воно могло б бути тенденційним, відносно яких інших джерел його можна було б перевірити тощо.

Р. Страдлінг визначає наступні вміння, що формуються під час роботи з історичними джерелами: здатність формулювати відповідні питання, досліджувати історичну проблему або питання та пропонувати можливі напрямки запитів, здатність досліджувати потенційні джерела інформації і вміння розрізняти первинні і вторинні джерела; здатність оцінювати ці джерела щодо їх перспективності, тенденційності, точності, надійності; здатність розпізнавати власні перспективи, тенденційність, обмеженість та брати це до уваги при тлумаченні доступних фактів, вміти використовувати ці джерела з метою визначення відповідної інформації для отримання відповідей на свої запитання, вміти структурувати цю інформацію щодо конкретної події або ситуації у послідовності (що відбулося на початку, а що потім, що відбувалося одночасно тощо, бути здатним розглядати інформацію у контексті, пов'язуючи її з уже наявною, яка стосується певного періоду, паралельних подій тощо, вміти прискіпливо вивчати наявні матеріали з джерела щодо причин і наслідків та ранжувати їх у відповідності до значення, робити висновки про те, що відбулося, чому та обґрунтовувати ці висновки, підготувати в усній і письмовій формі чіткий, логічний звіт, що спирається на цей аналіз [12].

Якщо до того ж враховувати вміння, які визначено Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти щодо історичного компонента освітньої галузі «Суспільствознавство», то ми можемо систематизувати вміння, що формують інформаційну компетентність, розділивши їх на два типи: пізнавально-історичні і загальнонавчальні (табл. 1).

Класифікація вмінь працювати з історичними джерелами в контексті інформаційної компетентності

Пізнавально-історичні вміння	Загальнонавчальні вміння
<p>— здійснювати первинне вивчення історичного джерела: визначення типу джерела, опис зовнішнього вигляду, аналіз ситуації, сюжету, розподіл змісту джерела на смислові частини;</p> <p>— самостійно здобувати з різних джерел інформацію з історії, інтерпретувати зміст історичних джерел та відбиті в них історичні факти, явища, події;</p> <p>— виявляти різні точки зору, визнавати і сприймати таку різноманітність, критично аналізувати, порівнювати та оцінювати історичні джерела, виявляти тенденційну інформацію й пояснювати її необ'єктивність, відрізняти факти від інтерпретації;</p> <p>— застосовувати набуті з історичних джерел знання та вміння для обґрунтованого пояснення минулого.</p>	<p>— виконувати творчі роботи: написання невеликих оповідань і повідомлень, підготовка усних розповідей і виступів, електронних презентацій;</p> <p>— користуватися довідковою літературою, Інтернетом, засобами масової інформації для самостійного пошуку інформації;</p> <p>— систематизувати історичну інформацію, складаючи таблиці (хронологічні, синхроністичні, конкретизуючі, порівняльні та ін.), схеми, різні типи планів (простий, розгорнутий, картинний), опорні конспекти тощо.</p>

Система пізнавальних завдань і запитань щодо формування зазначених умінь має три рівні.

1 рівень — репродуктивний. Запитання і завдання стосуються первинного опису джерела, наприклад, «Що собою являє джерело? Хто автор даного джерела? Коли з'явилося джерело? Яка подія відображена в джерелі? Які художні засоби використано в джерелі? Опишіть джерело за планом».

2 рівень — перетворювальний. Запитання і завдання спрямовані на формування вміння аналізувати джерело, з'ясувати основні і додаткові факти та співставляти їх з іншими відомими даними, направлені на конкретизацію і аргументацію фактів джерела, встановлювати причини і наслідки, наприклад, «Чому було створене дане джерело? Які наслідки мало його створення? Що нового ви дізнались з даного джерела у порівнянні з уже відомим вам джерелом, підручником? Які факти з джерела підтверджують (спростовують) висловлену тезу?».

3 рівень — пошуковий. Запитання і завдання забезпечують формування вміння інтерпретувати та оцінювати джерело, з'ясувати упередженість та стереотипи джерела, узагальнювати та систематизувати історичну інформацію у вигляді усних і письмових робіт, наприклад, «Чиї інтереси виражає джерело? На скільки можна довіряти інформації джерела? Чи можна вважати документ достовірним і неупередженим? Складіть запитання до джерела? Підготуйте звіт щодо змісту джерела.

Знайдіть джерела, які підтверджують подібну точку зору».

Формування умінь учнів здійснюється поетапно: на початковому етапі під керівництвом вчителя учні знайомляться з новими способами навчальної діяльності. Вчитель визначає мету роботи з джерелом і формулює її учням, після чого розбирає кількість способів роботи і порядок її виконання.

Потім під керівництвом вчителя здійснюється опанування того або іншого прийому. Знання про спосіб і послідовність таких дій фіксуються у вигляді логічної схеми або пам'ятки, яка допомагає учням засвоїти відповідну процедуру роботи з історичним джерелом, розвиває в них логічне мислення, вимагаючи певної самостійності при вирішенні визначеного завдання.

Пам'ятки використовуються як для розкриття вмісту джерела (наприклад, пам'ятка опису джерела), що вивчається, так і для формування умінь, розрахованих на покрокові дії (наприклад, пам'ятка щодо розвитку умінь доводити, порівнювати, аналізувати джерело).

На проміжному етапі в учнів формують навички застосування вивчених прийомів діяльності.

Завершальний етап — уміння самостійно переносити засвоєні дії на новий матеріал. Воно вважається сформованим, коли учні вміють самостійно здійснювати аналіз джерела, проводити порівняння, інтерпретувати та оцінювати історичне джерело. Формування різних умінь вимагає конкретного часу. Одні уміння формуються у межах навчального року, а інші — протягом кількох років.

Література

1. Баханов К. О. Лабораторно-практичні роботи з історії України : метод. посіб. для вчителів / К. О. Баханов. — К. : Генеза, 1996. — 208 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p/page>.
3. Гриценчук О. О. Стратегія впровадження ІКТ в цикл суспільствознавчих дисциплін в школі Великої Британії // Інформаційні технології і засоби навчання. — 2009. — № 6.
4. Європейські обрії історичної освіти // Доба. — 2004. — № 2. — С. 7.
5. Задорожна Л. В. Методика використання історичних документів на уроках історії України в загальноосвітній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Л. В. Задорожна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2005. — 19 с.
6. Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900—1939 роках : навч. посіб. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ю. Комаров, В. Мисан, А. Осмоловський [та ін.]. — К. : Генеза, 2004. — 256 с. : ілюстр., карти.
7. Навчання історії у конфліктних та постконфліктних регіонах (Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1880 (2009) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.coe.int/T/г/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2009%5D/%5BJun2009%5D/Rec1880_rus.asp.
8. Насырова Н. Х. Технологія розвитку інформаційної компетентності студентів гуманітарних факультетів [Електронний ресурс] / Н. Х. Насырова. — Режим доступу : http://www.ksu.ru/gum_koni/ot1.htm.

9. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті // *Історія в школах України*. — 2007. — № 6. — С. 3–12.

10. Про викладання історії у ХХІ столітті в Європі (Рекомендація 15 (2001) ухвалена Комітетом міністрів 31 жовтня 2001 року на 771-му засіданні заступників міністрів) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r\(2001\)15.htm](http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r(2001)15.htm).

11. Про історію й вивчення історії в Європі (Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1283 (1996) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA96/EREC1283.HTM>.

12. Страдлінг Р. Проблеми викладання історії у ХХІ столітті [Електронний ресурс] / Роберт Страдлінг. — Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/node/53>.

13. Хуторской А. В. Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской. — Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>.

УДК 371.14(477)

М. Ф. БИРКА,

канд. пед. наук, доцент кафедри педагогіки, психології та теорії управління
Чернівецького інституту післядипломної педагогічної освіти

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЕКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА КУРСАХ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

У статті розкрито основні положення проектної діяльності загалом та особливості її організації у післядипломній педагогічній освіті. Висвітлено практичні засади організації проектної діяльності вчителів природничо-математичних дисциплін на курсах підвищення кваліфікації, зокрема: діяльність слухача та наукового консультанта під час написання проекту; порядок його захисту; критерії оцінювання проекту та пам'ятка слухачу курсів підвищення кваліфікації щодо його написання, оформлення та захисту.

Ключові слова: проектна діяльність, проект, курси підвищення кваліфікації, пам'ятка щодо написання проекту.

Abstract. The article describes the main provisions of the project activities in general and peculiarities of its organization in Postgraduate Education. Also the practical principles of organization of the project activities of teachers of natural and mathematical sciences at training courses, in particular the activities of the listener and scientific advisor during the drafting of the project, the procedure for its defense, criteria for evaluation of the project and memo for listener of training courses for its writing, design and defense are lighted here.

Keywords: project activity, project, training courses, memo on writing a project.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Сучасні умови глобалізації та розвитку інформаційного суспільства висувають перед системою післядипломної педагогічної освіти України вимоги щодо розробки нових технологій професійного розвитку і впровадження їх у процес підвищення кваліфікації вчителів природничо-математичних дисциплін, серед яких доцільно виокремити проектну діяльність.

Зокрема тому, що проектна діяльність сприяє формуванню у вчителя вміння адаптуватися до швидкозмінних умов інформаційного суспільства та дозволяє реалізувати особистісно зорієнтований підхід на курсах підвищення кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичні засади та практичні проблеми організації проектної діяльності висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних учених В. Гузєєва, М. Гуревича, Д. Дьюї, У. Кілпатрика, О. Коберніка, Є. Коллінгса, Л. Левіна, І. Лернера, Н. Матяш, М. Павлової, Є. Павлютенкова, Є. Полат,

Г. Селевка, В. Симоненка, І. Сисоевої, М. Романовської, І. Чечеля [10], С. Шацького.

Окремим аспектам підготовки вчителя до організації проектної діяльності присвячено дисертаційні дослідження Ю. Веселової, М. Елькіна, О. Маринівської [7], М. Пелагейченко, С. Ізбаш, Є. Кручай, О. Ожерельєвої, Н. Прокоф'євої, Н. Торлопової, Ю. Фільчакової та ін.

Проведений аналіз джерельної бази дає можливість констатувати, що на сьогодні накопичено певний досвід з проблеми організації проектної діяльності вчителя. Проте, незважаючи на посилену увагу науковців до цієї проблеми, проектна діяльність вчителів природничо-математичних дисциплін на курсах підвищення кваліфікації висвітлена недостатньо.

Мета статті — висвітлити теоретико-практичні засади організації проектної діяльності вчителів природничо-математичних дисциплін на курсах підвищення кваліфікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед висвітлимо теоретичні засади проектної діяльності на курсах підвищення кваліфікації вчителів природничо-математичних дисциплін, для цього визначимо зміст понять, наближених до нашого дослідження.

Так, проектна діяльність загалом передбачає власну дослідницьку діяльність, власне рішення, свою оцінку фактів, актуальність, інтегрований характер знань (синтез кількох дисциплін) і захист ідеї: уміння подати, наочність, аргументованість [2; 7].

На думку російських науковців Т. Кручіної та І. Чечеля основні положення проектної діяльності такі:

1. Той, хто навчається, має право вільно обирати тему; мають бути враховані його інтереси.

2. Обрана проблема повинна передбачати використання різних методів, засобів навчання, інтегрувати знання з різних галузей науки, мистецтва, техніки.

3. Результати проектної діяльності мають бути відчутними, практично-значущими (теоретична проблема — її рішення, практична — результат, готовий до впровадження) [3, 5; 10].

Проектна діяльність реалізується шляхом виконання певного проекту, який тлумачиться як:

1. Сукупність документів, розрахунків, креслень, необхідних для зведення споруд, виготовлення машин тощо.

2. Попередній текст будь-якого документа.

3. План, задум організації, влаштування, застосування будь-чого.

4. Норма діяльності, уявлення про її результати, розгорнуте до структурної схеми у відповідності до способів досягнення результату.

5. Розгорнутий образ бажаного майбутнього у випадку, коли результат проектного рішення невідомий [6–8].

У контексті нашого дослідження проект визначається як «система побудови навчання на активній основі через самостійну і практичну діяльність слухачів курсів з урахуванням їхніх особистих інтересів та професійних потреб» [5, 36; 9, 45]. Відтак, в основі проектної діяльності вчителів природничо-математичних дисциплін на курсах підвищення кваліфікації знаходяться ідеї вільного та особистісно зорієнтованого навчання.

Розглянемо практичні засади організації проектної діяльності вчителів природничо-математичних дисциплін на курсах підвищення кваліфікації в Інституті післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

Під час проходження очного чи дистанційного навчання основною формою самостійної роботи вчителів природничо-математичних дисциплін є підготовка індивідуального творчого проекту (далі — ІТП), який презентується до захисту на підсумковому етапі курсів підвищення кваліфікації.

Для належної організації такої діяльності вчителів природничо-математичних дисциплін нами розроблено методичні рекомендації «Методика написання, оформлення та захисту індивідуального творчого проекту слухача курсів підвищення кваліфікації» [1]. У роботі подано

загальні положення про підсумкову письмову творчу роботу слухача курсів підвищення кваліфікації: види навчально-методичних і наукових матеріалів; вимоги до структури і оформлення індивідуального творчого проекту слухача курсів підвищення кваліфікації та етапи написання індивідуального творчого проекту. Також висвітлено процедуру подання та захисту індивідуального творчого проекту і критерії його оцінювання. У додатках містяться: зразок оформлення титульної сторінки, приклади планів індивідуальних творчих проектів, пам'ятка слухачу курсів підвищення кваліфікації Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області щодо написання індивідуального творчого проекту та термінологічний словник. Головна мета методичних рекомендацій — підвищення якості виконання індивідуальних творчих проектів слухачів курсів підвищення кваліфікації.

Зосередимо нашу увагу на таких вузлових моментах організації проектної діяльності слухачів курсів підвищення кваліфікації, як: діяльність слухача та наукового консультанта під час написання ІТП; порядок його захисту; критерії оцінювання ІТП та пам'ятка слухачу курсів підвищення кваліфікації.

Написання ІТП потребує від слухача — вчителя природничо-математичних дисциплін виконання ряду зобов'язань. Зокрема, слухач зобов'язаний:

— самостійно обрати тему роботи та узгодити її з науковим консультантом;

— обговорити з науковим консультантом обсяг і глибину розроблення проекту, визначити мету, завдання і структуру роботи, скласти її план;

— підібрати та вивчити літературу з цієї проблеми;

— до встановленого терміну оформити роботу відповідно до рекомендацій, подати її науковому консультанту на рецензування;

— підготуватися до захисту і захистити ІТП у встановлений навчальною частиною термін.

В обов'язки наукового консультанта, який призначається за рішенням кафедри та здійснює координацію ІТП для певної категорії слухачів, входить:

— надання допомоги у формулюванні мети, завдань, визначенні актуальності та доцільності роботи;

— надання консультації щодо структури і плану ІТП;

— допомога в укладанні переліку рекомендованої літератури з теми ІТП;

— коригування обсягу ІТП, визначення термінів його виконання;

— консультування слухача з питань використання наукових джерел, власного досвіду з обраної теми, укладання додатків до роботи;

— здійснення поетапного контролю за виконанням ІТП;

— написання рецензії на ІТП [4, 6–7].

Захист індивідуального творчого проекту — підсумковий етап підвищення кваліфікації слухачів, що передбачає його презентацію та захист основних ідей, висвітлення актуальності, а також відповіді на запитання. Це важливий етап атестації слухачів, що має на меті визначення фактичної відповідності рівня підготовки слухача вимогам програм підвищення кваліфікації та видачі свідоцтва про підвищення кваліфікації встановленого зразка.

До захисту ІТП допускаються слухачі, які виконали всі вимоги навчального плану та мають рецензію наукового консультанта.

Після рецензії наукового консультанта робота оцінюється за відповідними критеріями (див. табл. 1).

Таблиця 1

Критерії оцінювання індивідуальних творчих проектів слухачів курсів підвищення кваліфікації

№	Критерії	Бали
1.	Наявність плану	2
2.	Цілісність і глибина розкриття теми	3
3.	Актуальність і професійна спрямованість роботи	3
4.	Аналіз літератури, огляд представленої теми	3
5.	Методичні і практичні напрацювання з теми роботи	6
6.	Представлення прикладів і передового досвіду	3
7.	Зміст і якісний рівень ілюстративного матеріалу (таблиці, малюнки, фото, діаграми, графіки)	3
8.	Рівень і грамотність оформлення роботи. Акуратність виконання роботи	5
9.	Наявність списку літератури	2
Всього		30

На захист ІТП подається у друкованому та електронному вигляді. Слухачі представляють свій проект у формі комп'ютерної презентації, виконаної в MS PowerPoint.

Захист ІТП проводиться перед спеціальною експертною комісією, яка складається з трьох осіб. Для виступу кожному слухачу дається 5-7 хвилин. Після виступу присутні можуть ставити запитання, висловлювати свою думку. Запитання і пояснення повинні бути по змісту виконаної роботи. Слухач, який захищає свій проект, повинен дати відповіді на всі запитання стосовно змісту та оформлення роботи, пояснити аргументовані посилання на джерела інформації.

Індивідуальні творчі проекти слухачів після їх захисту зберігаються один рік в Інституті післядипломної педагогічної освіти. Окремі роботи, які мають наукову та практичну цінність, за рекомендацією комісії можуть передаватися на зберігання до бібліотеки інституту та кабінету передового педагогічного досвіду.

Надаємо текст пам'ятки щодо написання індивідуального творчого проекту, яка видається слухачам на початку навчання.

ПАМ'ЯТКА
слухачу курсів підвищення кваліфікації
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Чернівецької області
щодо написання підсумкової творчої роботи

Підсумкова письмова творча робота слухача курсів підвищення кваліфікації може бути представлена як результат діяльності за міжкурсовий період, зокрема у вигляді навчально-методичних та наукових матеріалів або виконана протягом навчання на курсах підвищення кваліфікації у формі індивідуального творчого проекту (далі — ІТП).

На захист ІТП подається у друкованому та електронному вигляді.

ВСТУП до ІТП розкриває сутність проблеми та її значущість, обґрунтовує актуальність і перспективність роботи й містить такі основні моменти: а) обґрунтування теми; б) актуальність обраної теми, ступінь її дослідженості; в) визначення мети та завдань роботи, визначення кола питань, які слід розглянути для найповнішого розкриття теми.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА ІТП обґрунтовує застосування тих чи інших методів і методик, представлений педагогічний досвід або результати дослідження. Складається з одного-двох розділів, у свою чергу розподілених на параграфи. Кожний розділ має висвітлювати самостійне питання визначеної проблеми, параграф — окрему частину цього питання. Надзвичайно важливим є збереження логічного зв'язку між розділами (параграфами в розділі) і послідовність переходу від одного розділу до іншого. Зміст розділів і параграфів має відповідати їхній назві, закінчуватися висновками.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА ІТП включає плани-конспекти уроків у системі або конспекти виховних заходів, в яких практично вирішено заявлену у вступі проблему. Уроки (виховні заходи) мають відповідати вимогам чинної програми і вимогам до сучасного уроку (виховного заходу) та реалізовувати провідну ідею, визначену автором у вступі, з вичерпною повнотою повинні висвітлювати все те, що автор вносить у розробку проблеми або опис власного досвіду. Наприклад: презентація власного досвіду, опис проблеми та шляхів її розв'язання, або авторської програми, що пройшла апробацію та затверджена у відповідних інстанціях, або подану до розгляду у відповідні інстанції.

У ВИСНОВКАХ ІТП описуються найбільш важливі результати, якісні та кількісні показники, одержані автором у роботі, їхнє значення в системі освіти. Бажаємо сформулювати рекомендації щодо практичного використання запропонованого матеріалу та видів робіт. Висновки констатують ступінь реалізації мети і завдань, які були визначені у вступі, а також теоретичну цінність виконаної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ІТП. Назви використаних джерел розташовують у нумерованому списку, впорядкованому за алфавітом. Не можна включати до джерел такі, на які в роботі не було посилань.

ВИКОНАННЯ. ІТП виконують за допомогою офісного програмного забезпечення і друкують на одній стороні аркуша білого паперу формату А4. Для виконання роботи найкраще застосовувати текстовий редактор Microsoft Word. Вимоги до параметрів сторінок: розмір лівого поля — 30 мм, правого — 15 мм; розмір верхнього і нижнього полів — 20 мм. Вимоги до оформлення тексту: шрифт — Times New Roman, розмір 14 пт, інтервал між рядками — 1,5, вирівнювання за шириною, відступ абзацу — 1,25 мм. Вимоги до назв розділів — жирним шрифтом, вирівнювання по центру; назви підрозділів — курсивом, вирівнювання по центру.

Мінімальний обсяг основного тексту ІТП для суспільних і гуманітарних наук — становить 15 сторінок, для природничих і математичних наук — 12 сторінок. Додатки не входять до вказаного обсягу.

У процесі написання індивідуального творчого проекту науковим консультантом надаються консультації щодо особливостей теми, змісту, написання й оформлення ІТП. Повністю оформлений індивідуальний творчий проект подається

науковому консультанту на рецензію. Кінцевий термін подачі — за 2 дні до дати захисту.

Висновки. Таким чином, проектна діяльність вчителів природничо-математичних дисциплін розвиває проектне мислення у сфері професійної діяльності, збагачує досвід продуктивної діяльності, формує позитивну мотивацію вчителів до саморозвитку та дає їм змогу стати активними суб'єктами інноваційної діяльності в навчальному закладі, де вони працюють.

Отже, проектна діяльність вчителів природничо-математичних дисциплін на курсах підвищення кваліфікації здійснюється шляхом виконання ними індивідуальних творчих проектів. Цей процес вимагає належної організації і покладає певні завдання не тільки на слухача — вчителя природничо-математичних дисциплін, а й на наукового консультанта. При цьому винятково важливим є інформаційний та науково-методичний супровід проектної діяльності слухачів, від якого залежить якість виконання індивідуального творчого проекту.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні зарубіжних концепцій професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін.

Література

1. Бирка М. Ф. Методика написання, оформлення та захисту індивідуального творчого проекту слухача

курсів підвищення кваліфікації: методичні рекомендації / М. Ф. Бирка, І. І. Клим'юк. — Чернівці: Технодрук, 2013. — 36 с.

2. Коляда М. Г. Загальні принципи педагогічного проектування і діяльнісний підхід до його реалізації // Проблеми сучасної педагогічної освіти: зб. статей. Сер. Педагогіка і психологія. — Ялта: РВВ КГУ, 2006. — Вип. 12, ч. 1. — С. 95–101.

3. Кручинина Т. Г. Проектная деятельность // Вестник НМЛ Международного детского центра «Артек». — 1998. — № 1. — С. 4–7.

4. Ляхощька Л. Л. Методичні рекомендації щодо виконання атестаційних робіт слухачами курсів підвищення кваліфікації за очно-дистанційною формою навчання / Л. Л. Ляхощька. — К.: ЦІППО, 2005. — 20 с.

5. Малитиков Е. М. Концептуальные основы образования взрослых // Право и образование. — 2001. — № 2. — С. 35–40.

6. Мантула Т. І. Проектна технологія: теорія і практика: метод. посіб. / Т. І. Мантула. — Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2008. — 150 с.

7. Мариновська О. Я. Формування готовності вчителів до проектно-впроваджувальної діяльності: теорія і практика: монографія / О. Я. Мариновська. — Івано-Франківськ: Симфонія-форте; Полтава: Довкілля-К, 2009. — 500 с.

8. Плахотнюк Н. П. Педагогічне проектування як спосіб реалізації інноваційної педагогічної діяльності // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. — 2009. — № 44. — С. 141–145.

9. Чапорина Н. А. Теоретическая модель последипломного педагогического образования // Педагогическое образование. — 2002. — № 3. — С. 46–54.

10. Чечель И. Метод проектов: субъектная и объективная оценка результатов // Директор школы. — 1998. — № 4. — С. 3–10.

УДК 37.013.+37.36

В. Э. ЗАКРЕВСКИЙ,

канд. филос. наук, старший научный сотрудник, зам. директора по научной работе
Южного научного центра НАПН Украины

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Различные направления полиаспектной проблемы творческого контента образовательной деятельности рассматривали многие ученые. Так, познавательную активность — З. А. Абасов, Ш. А. Амонашвили, Л. П. Аристова, З. В. Баянкина, В. В. Белова, М. С. Бернштейн, Р. У. Богданова, Д. Б. Богоявленская, М. В. Бодунов, В. Н. Болотов, М. Н. Костицова, Л. С. Выготский, П. Я. Гальперин, И. А. Зимняя, Б. Н. Боденко, Н. А. Морозова, Е. Н. Ильин, Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобская, А. Ф. Лазурский, Н. С. Лейтес, А. Н. Леонтьев; инновационные подходы в деятельности — М. А. Алемаскин, А. Г. Андрейченко, М. Ж. Арстанов, П. И. Пидкаситый, Ж. Е. Хайдеров, Ю. К. Бабанский, М. Д. Виноградова, И. Б. Первин, В. А. Березина, В. П. Беспалько, Р. Берн, О. С. Газман, Н. В. Кипиани, И. И. Колошина, Н. Е. Крылова; типология активности личности — Б. Г. Ананьев, К. А. Альбуханова-Слав-

ская, А. Анастаси, А. Г. Асмолов, Н. А. Ветлугина, Ж. Годфруа, В. В. Гузеев, В. В. Давыдов, С. В. Диденко, Е. А. Драч, С. Ф. Егоров, Л. В. Занков, В. И. Казаренков, А. Г. Ковалев, Д. М. Комский, А. И. Крупнов, А. П. Пряедин.

Радикально кричащее противоречие между сегодняшними потребностями экономического, социального и культурного развития страны и «позавчерашними» возможностями образования, безусловно, является не только одной из основных теоретических, но также и социально-политических проблем Украины. Целью данной статьи является попытка контурно очертить возможную смысловую конфигурацию существенного повышения творческо-преобразовательного потенциала образовательной деятельности. Задачи статьи, как известно, определяются способностями и возможностями автора реализовать поставленную цель.

Современная мировая система образования

вступает в противоречие с социальным заказом, объективно формирующимся буквально на глазах у всего человечества. Уже пять лет мировая экономика находится в затажном финансовом кризисе, что привело к резкому спаду производства и породило общеизвестные проблемы и трудности. Цивилизационно беспрецедентные климатические изменения, «обещающие» непредсказуемые последствия всему человеческому роду, уже «весомо, грубо, зримо» выражаются в глобальных цунами с миллионными человеческими жертвами, повсеместными лесными пожарами, которые не поддаются тушению, а возникают и заканчиваются независимо от воли людей и т. п. Ни один из пунктов «джентельменского набора» так называемых глобальных проблем человечества не был успешно дезавуирован. Более того, угрожающе тревожный уровень неразрешимых проблем мирового сообщества нарастает как снежная лавина.

То, что национальные элиты в отдельности и мировая элита сообща не в состоянии дать адекватный ответ ни на одну из серьезных угроз, нависших над человечеством, уже ни у кого не вызывает особого удивления. Удивляет другое. Если нет воли и сил справиться с проблемами, которые мы сами и породили, надо хотя бы для будущих поколений, включая и своих потомков, создать благоприятные условия. Конечно же, речь идет о подрастающем поколении. Очевидно, что надежда на спасение только в детях, только в том, что они будут цивилизационно иными, но как они могут стать лучше нас, если только не через образование? Идеал современного человечества — интегрированная личность, то есть человек с прекрасной развитой способностью адаптироваться к тому уровню всеобщего беспорядка, который царит практически во всех сферах жизнедеятельности. Идеал будущего человечества — творец, инноватор, «ниспровергатор», способный без сожаления отвергнуть старые порядки, дурные привычки больного и ущербного мира и торжественно водрузить на их место долгожданное «светлое будущее».

Что мы можем сделать? Прежде всего «старое человечество» должно очень сильно захотеть стать «новым человечеством». Каким образом может возникнуть это Всеобщее Желание — тема отдельного сеанса рефлексии. Если же это, паче чаяния, произойдет, то только благодаря радикальному слову существующей системы трансляции социального опыта, то есть принципов и способов образовательной деятельности. Намеренно не употребляем в данной связи солидно заложенный штамп «система образования», поскольку предмет данного рассмотрения никогда таковым не был. Следует признать, что обоснование данного тезиса также требует отдельного времени и места.

Самые великие умы современности не знают, сколько осталось времени до глобального

социоприродного коллапса. Дилемма заключается в том, что даже если завтра человечество проснется с четким осознанием необходимости радикальных перемен и начнет их активное осуществление, то и тогда понадобится минимум — 20, а максимум — 40 лет для того, чтобы изменить все к лучшему. И это при всех прочих условиях, не отличающихся от существующих ни в худшую, ни в лучшую сторону. А поскольку современный отрезок исторического процесса не представляет безоблачную картину борьбы лучшего с хорошим, то цикл гуманистической трансформации мирового сообщества скорее всего растянется на еще больший срок.

Два десятилетия — это, как известно, возраст одного поколения от рождения до взросления, позволяющий производить потомство. Окончательная бесповоротность изменений может быть обеспечена только тогда, когда на земле не останется активных носителей старого менталитета. Ведь неспроста ветхозаветный Моисей выводил еврейский народ из египетского плена сорок лет. Если честно, то даже по нынешним меркам идти им до Иудеи было всего ничего. Однако мудрый Моисей не спешил. Поменять многобожие на единобожие — дело нелегкое, да еще при отсутствии «системы образования»!!! Представляется, что цивилизационная «революция» также не в одночасье произойдет в сознании таких разных и непредсказуемых земель.

В то же время история вселяет надежду на основании положительного примера — Китайской Народной Республики, сумевшей благодаря единодушию, дисциплине и исключительной ямы, в которую ее завел эксцентричный вождь Мао Цзе Дун. Почти в одно и то же время бывший коммунистический СССР развалился на части и исчез как великая держава, а «коммунистический» Китай вышел в лидеры мирового сообщества. Из данного исторического парадокса следует только то, что дело вовсе не в «коммунизме», а в чем-то другом. Для того, чтобы только попытаться выяснить, в чем же именно — потребуется третья интеллектуальная «интервенция».

Трудно утверждать, какую роль в китайском Возрождении XX–XXI столетия сыграла система образования, но видимо успех был достигнут благодаря совокупности факторов и условий, среди которых определяющее значение имеет национальный менталитет. Таким цивилизационным прорывом остальной мир похвастаться не может, поскольку именно невообразимая разность ценностно-нормативных систем составляющих его частей и определяет монотонно извилистую траекторию мирового процесса, прерываемого для разнообразия периодическими массовыми взаимоистреблениями. Кто бы мог положить конец этому абсурду? Конечно же, образование! Однако вместо того,

чтобы дружно написать во всех учебниках, что войны — это величайшая мерзость и самый большой грех, посредством учебников истории ведутся бесконечные игры в переписывание прошлого, исходя из государственно-политических соображений и интересов. При этом следует отметить, что народы и нации в данной борьбе за прошлое играют роль статистов, наблюдателей и пользователей сочиняемых патристическими историками разных удобных версий одних и тех же неприглядных и однозначных событий. Представляется уместным и весьма своевременным приступить к радикальной гуманистической трансформации мирового социально-политического процесса и начать его с образования.

Переходя к методологии сущностных образовательных реформ целесообразно указать на следующее: репродуктивный способ обращения со знанием должен быть заменен на креативный. Имеется в виду непродуктивная архаичная технология трансляции знаний и их последующего воспроизводства объектами обучения. Подобного рода псевдоинтеллектуальный «пинг-понг» уже завел цивилизацию в тупик. Он не столько удобен, сколько привычен социальному руководству, которое по «доброй воле» никогда и ничего не будет радикально менять к лучшему. Исключение — Китай, но исключение только подтверждает правило. Подобного рода стратегические цивилизационные преобразования ни в англосаксонском, ни в славянском мире не осуществлялись.

подавляющее большинство планирует осуществлять свои действия не дольше срока пребывания у власти. Такой способ, с позволения сказать «стратегирования», может быть тоже оптимальным только при наличии безукоризненно работающей правовой системы и незыблемости конституционного порядка. Однако такой стабильной политической системой обладают преимущественно развитые страны Западной Европы и США. Остальной части мировой политической системы, и особенно славянским странам, большей частью присущ харизматический стиль политического менталитета, при котором первое лицо, как бы оно не называлось — это вождь.

Репродуктивная организационно-педагогическая система образования, сформированная на основе административно-командной технологии управления, как нельзя лучше способствует консервации изжившего себя социального «порядка», поскольку способом взаимодействия воспитывает послушание и покорность. Ни креативный организационный механизм образовательной деятельности, ни креативные методы и формы учебно-воспитательного процесса не могут выращивать креативно растущего человека. Без решения данной проблемы в мировом масштабе позитивных изменений не предвидится еще долго. Инициативу в данной глобальной образовательной реформации могут

взять на себя ЮНЕСКО или иные серьезные коллективные субъекты мирового процесса. Но если это не было сделано ими в прошлом, то откуда же появится уверенность в том, что они в будущем осуществят революцию в мировом образовании? Человечеству необходимо создавать принципиально новые точки принятия стратегических решений на мировом уровне. Очевидно, что мнение индивидуального субъекта, каким бы выдающимся и уважаемым он ни был, подобно пisku комара в симфоническом оркестре. За дело должны браться коллективные субъекты.

Исходить в данном случае надо из бесспорного обстоятельства — миру нужен новый тип мышления — креативный. Причем это не прихоть и не чей-то каприз, а настоятельное требование сурового будущего, которое грозно «стучится» в дверь нашего общего дома — планеты Земля. Трудность данной реформы во многом определяется несформированностью организационных механизмов, предназначенных для радикальных преобразований подобного масштаба. Существующие институты мирового социально-политического процесса убедительно продемонстрировали свою неэффективность перед лицом угроз XXI столетия. В связи с этим актуален поиск принципиально новых методов и технологий развития мирового политического процесса.

Развитие системно-креативного мышления требует задействования совершенно новых организационных механизмов образовательной деятельности. В идеале целесообразным представляется резко усилить социально-практическую составляющую в содержании образования. Это позволит всем субъектам образовательной деятельности прекратить «пережевывать» старые знания, и интенсивно продуцировать новые — теоретические и практические знания, необходимые для решения злободневных проблем, сложных задач и минимизации трудностей во всех сферах жизнедеятельности.

Переходя к рассмотрению сущностных проблем современного образования следует вполне обоснованно указать на определяющие направления преобразования учебно-познавательного материала, изменения дидактических принципов. Проблематизация — это творческая способность вычленять проблему из «аморфной», противоречивой социальной действительности, способность сформулировать её и попытаться найти варианты решения. Категоризация — способность определять социальную действительность не только в системе социально принятых понятий и значений, но и таких обобщений, которые являются новым продуктом индивидуального сознания. Категоризация как процедура мышления личности выражает её мировоззренческую и социальную позицию, а также проявляется и в системе социальных оценок и характеристик. Интерпретация — способность истолковывать, понимать

и объяснять процессы, отношения, существующие в социальной действительности, т. е. способность составлять мнение о множестве ситуаций, о поведении других людей, об их высказываниях. Интерпретация тесно связана с неосознаваемым слоем индивидуального сознания, в котором представлены общественные ценности и стереотипы, это способность к репрезентации. Репрезентации или социальные представления — это совокупность функций, которые обеспечивают для личности степень субъективной определенности восприятия, понимания и воспроизведения социальной действительности и себя в ней.

Выводы. Поставлена актуальная проблема трансформации принципов деятельности современной мировой образовательной системы. Определены основные направления коренного преобразования образовательной деятельности в части существенного повышения в ней удельного веса творческих составляющих. В контексте соответствия совокупной мировой образовательной деятельности современным социоприродным угрозам необходима ее радикальная реформа. Образование может стать спасательным кругом для человеческой цивилизации, тонущей в многочисленных проблемах, а может остаться посторонним наблюдателем гибели цивилизационного «Титаника».

Литература

1. Закревский В. Э. Методика развития индивидуальности воспитанника // Психология і педагогіка життєтворчості особистості : наук.-метод. посіб. — К. : Ін-т змісту і методів навчання АПН України, 1996. — Т. 1, розд. 7. — С. 708–736.
2. Закревский В. Э. Роль социогуманитарного знания в совершенствовании образовательной деятельности и общественных отношений на основе анализа проекта «Государственного стандарта общего среднего образования Украины) // Наука і освіта. — 1998. — № 1–2. — С. 34–37.
3. Закревский В. Э. Теоретико-методологические предпосылки моделирования содержательного результата образовательной деятельности // Наукове пізнання: методологія і технологія. — 2000. — № 1 (2). — С. 110–114.
4. Закревский В. Э. Индивидуальное обучение и экстернат в системе общего среднего образования // Наша школа. — 2003. — № 4. — С. 28–31.

5. Закревский В. Э. Инновационная деятельность в Украине: социотехнополис // Матеріали Міжнародного симпозиуму, присвяченого 190-й річниці ПДПУ імені К. Д. Ушинського. 25–30 травня 2007 р.

6. Закревский В. Э. Экстернат как форма развития личности // Наука і освіта. — 2008. — № 1 (2). — С. 143–147.

7. Закревский В. Э. Совершенный человек: религиозная и светская составляющие // Гілея. — 2013. — Вип. 73. — С. 202–205.

Резюме

Разработана концептуальная схема организационно-педагогического механизма, способствующая развитию системно-креативного мышления у учащейся и студенческой молодежи. Определен тезаурус интеллектуальных технологий, а именно — проблематизация, категоризация, репрезентация, интерпретация, целесообразное социально-педагогическое применение которых откроет возможности для развития полноценного социального мышления, квалифицированного решения жизненных задач, осуществления выборов, овладения навыками диалогической рефлексии, развития умения социально-профессионального и личностного самоопределения, прогнозирования жизненного пути и реализации жизненного сценария.

Резюме

Розроблена концептуальна схема організаційно-педагогічного механізму, що сприяє розвитку системно-креативного мислення в учнівській та студентській молоді. Визначено тезаурус інтелектуальних технологій, а саме — проблематизація, категоризація, репрезентація, інтерпретація, доцільне соціально-педагогічне застосування яких забезпечує можливості для розвитку повноцінного соціального мислення, кваліфікованого вирішення життєвих завдань, здійснення виборів, оволодіння навичками діалогічної рефлексії, розвитку вміння соціально-професійного та особистісного самовизначення, прогнозування життєвого шляху та реалізації життєвого сценарію.

Summary

The conceptual organizational teaching mechanism that promotes the development of system-creative thinking among school children and students. Defined thesaurus intelligent technologies, namely problematization, categorization, representation, interpretation, suitable socio-pedagogical application of which will open the possibility of a full-fledged social thinking, knowledgeable solutions vital tasks of the election, master the skills of dialogic reflection, discernment socio-professional and personal self-determination, prediction of the life and the life of the script.

ІННОВАЦІЙНІСТЬ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ВЧИТЕЛЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена інноваційності як одній з найактуальніших проблем сучасної освіти. Розглядаються сутнісні та визначальні ознаки, шляхи інноваційного розвитку освітньої системи, глобальні тенденції технологізації педагогічних процесів шляхом впровадження новітніх технологій, методик, сучасних інформаційних засобів навчання, вимоги до створення інноваційного середовища в навчальних закладах України.

Ключові слова: сучасна освіта, інноваційність, професіоналізація, компетентність, соціалізація особистості, глобалізація, демократичність, самореалізація, інтелектуальний потенціал.

Зміна політики і соціальних пріоритетів в незалежній Україні сформувала принципово нову парадигму освіти та виховання — переходу від виховання громадянина країни до формування громадянина світу, людини відкритої, демократичної і відповідальної, освіченості, культура і мораль якої відповідають поставленим завданням глобалізованого світу. Сучасна освіта повинна готувати людину, здатну сприймати його змінність як суттєву складову власного способу життя. Глобалізація, трансформаційні процеси та неперервна інформаційна змінність обумовлюють включення індивіда у дуже складну систему суспільних взаємовідносин, вимагають від неї здатності до нестандартних і швидких рішень. Саме тому основна увага в педагогічних колективах приділяється питанням подолання консерватизму у підходах до навчально-виховної діяльності та існуючих стереотипів педагогічної праці, процесу мислення в учасників процесу навчання і виховання. Тільки інноваційна за своєю сутністю освіта може виховати людину, яка живе за сучасними законами глобалізації, є всебічно розвинутою, самостійною, самодостатньою особистістю, яка керується в житті власними знаннями і переконаннями. Загалом, це більше потрібно суспільству, ніж освіті чи конкретній людині, бо без всебічно розвинутої особистості неможливо розбудувати ні основ демократії, ні досягти параметрів економічно розвинених країн.

Сучасне навчання і виховання, окрім надання знань, має прищепити молодій людині здатність самостійно засвоювати матеріал, оволодівати потрібною інформацією та творчо осмислювати її. Тобто освіта покликана навчити майбутнього громадянина, на основі отриманих знань, критично і творчо мислити, використовувати знання як у професійній, так і в суспільно-політичній діяльності. Творчо сформована особистість стає активним суб'єктом суспільних відносин. В цих умовах удосконалення навчально-виховного процесу здійснюється в контексті таких глобальних освітніх тенденцій:

- масовий характер освіти та її неперервність;
- значущість освіти для індивіда і суспільства;

- орієнтація на активне освоєння людиною способів пізнавальної діяльності;
- адаптація освітнього процесу до запитів і потреб особистості;
- орієнтація на демократизацію всіх освітніх структур;
- орієнтація навчання на особистість, забезпечення можливостей її саморозвитку та саморозкриття, загальні та фахові компетенції;
- людиноцентристське спрямування освіти та гуманістична спрямованість інноваційних процесів;
- організаційні, структурні та змістові нововведення в навчально-виховний процес підпорядковані принципу «освіта впродовж всього життя»;
- освіта стає пріоритетною галуззю фінансування в розвинених країнах.

Стан освіти і перспективи її розвитку значною мірою залежать від політики держави у цій сфері. У багатьох країнах освітня політика вважає високий професійний і загальнокультурний рівень населення важливою умовою соціально-економічного розвитку, збереження і підвищення конкурентоспроможності національної економіки на світових ринках, безпеки і соціальної стабільності. На початку третього тисячоліття в Україні розпочалося формування нових парадигм освіти, орієнтованих на входження нашої країни у світовий освітній простір, поглиблюються тенденції диференціації освіти. Міжнародне співробітництво покликане сприяти розширенню можливостей громадян України щодо отримання якісної освіти та ефективного використання свого фахового потенціалу в країнах розвинутої демократії. Така співпраця мала б сприяти і залученню додаткових іноземних інвестицій у розвиток освіти в Україні. Реалізація принципу варіативності забезпечує педагогічним колективам навчальних закладів можливість обирати і конструювати педагогічний процес за будь-якими моделями, зокрема й авторськими. Це супроводжується суттєвими позитивними змінами в педагогічній теорії та практиці:

- створенням різних варіантів змісту освіти, використанням можливості сучасної дидактики у підвищенні ефективності освітніх структур;

— здійсненню наукових розробок і практичним обґрунтуванням нових педагогічних ідей і технологій.

Реальністю є взаємодія різних педагогічних систем і технологій навчання, апробування на практиці як нових форм, так і цілісних педагогічних систем — інтеграції наукової та народної педагогіки. Однак сучасний стан системи освіти не задовольняє багатьох педагогів. Прагнення до змін, зняття певних обмежень на інноваційну діяльність сприяють зародженню і розвитку широкого інноваційного руху. Неабиякі можливості для якісних змін в освіті пов'язані з інтенсивним розвитком засобів комунікації, інформаційних і мультимедійних технологій.

Становлення оновленої освіти передбачає природні процеси розвитку педагогічної практики, цілеспрямований управлінський вплив на систему підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів, суттєві корективи змісту, стилю діяльності педагогічних установ, педагогів (вихователя, вчителя, викладача), тобто перехід освітньої системи до функціонування на нових організаційних і психолого-педагогічних засадах. Незадоволеність якістю освіти в реальному житті, усвідомлення необхідності реформування діяльності навчальних закладів зумовлюють потребу в оновленні професійних знань, досвіду практичної роботи педагога. Особливо значущим є формування його компетентності, особистісно-професійних якостей, здатності жити і працювати в інноваційному режимі: прийняти і зрозуміти нове, оволодіти інноваційною ситуацією.

Професіоналізація педагога і входження в інноваційний режим роботи неможливі без творчого самовизначення, в якому провідну роль відіграє його налаштованість на самовдосконалення, самоосвіту, саморозвиток, без чого неможливе забезпечення нової якості освіти.

Динаміка сучасного розвитку цивілізації, прогнозування його перспектив доводять, що освітня система, навчальний заклад, педагогічний колектив, педагог, які ігнорують у своїй діяльності інноваційний чинник, не лише відставатимуть від суспільних процесів, тенденцій, а й спричинять формування особистості і покоління, задалегідь запрограмованих на аутсайдерські (останні) інтелектуальні, духовні, соціальні позиції. Педагог із застарілими знаннями, байдужий до пізнання й використання у своїй діяльності нового, формуватиме подібні комплекси й у своїх вихованців, з яких мало хто зможе стати успішною особистістю. З розвитком цивілізації, тобто продукуванням нових знань, створенням нових технологій, систем комунікацій, ускладненням соціальних зв'язків, постійно оновлюються вимоги до якості освіти, одним із найважливіших засобів забезпечення якої є інноваційність освітнього пошуку [4].

Інноваційність необхідно розглядати не тільки як налаштованість на прийняття, продукування і застосування нового, а насамперед як

відкритість та демократичність освітньої системи. Стосовно особистісного чинника педагогічної діяльності це означає:

- відкритість вихователя до діалогічної взаємодії з вихованцями, яка передбачає рівність психологічних позицій обох сторін;
- відкритість культурі й суспільству, яка виявляється у прагненні педагога змінити дійсність, дослідити проблеми та обрати оптимальні способи їх розв'язання;
- відкритість свого «Я», власного внутрішнього світу, тобто організація такого педагогічного середовища, яке б сприяло формуванню і розвитку образу «Я».

Інноваційний розвиток освіти слід розуміти як комплекс створених та запроваджених організаційних і змістових нововведень, формування низки факторів та умов, необхідних для нарощування інноваційного потенціалу освітньої системи. Такий складний психолого-педагогічний процес вимагає чітко спланованих системних дій з боку всіх освітянських структур, які в своїй сукупності складають основу інноваційної політики.

За своїм змістом, формами і методами освіта постійно реагує на нові суспільні виклики, реалії, враховує тенденції, перспективи розвитку людства, національного буття народу. Однак, в силу різних причин, оновлення навчально-виховної практики, часто відстає від темпів цивілізаційного розвитку, соціальних вимог до освіти. Тривалий час, особливо на ранніх етапах розвитку людства, ця проблема була не настільки гострою, як в індустріальну і постіндустріальну (інформаційну) епоху. Помітно актуалізувалася вона наприкінці другої половини ХХ століття, що зумовлено колосальним проривом у науково-технічному розвитку, радикальною зміною традиційних уявлень про світ, життя, його цінності, майбутнє цивілізації. На сучасному етапі все очевиднішим стає, що традиційна школа, орієнтована на передавання знань, умінь і навичок від покоління до покоління, від вчителя до учня, не встигає за темпами їх нарощування. Значна частина знань, які засвоюють учні, була здобута людством 200—400 років тому. Сучасна школа недостатньо розвиває здібності, необхідні їй випускникам для того, щоб самостійно самовизначитися у глобалізованому та надзвичайно динамічно змінному світі, приймати обґрунтовані рішення щодо свого майбутнього, бути активними, конкурентоспроможними і мобільними суб'єктами на ринку праці. Головними недоліками традиційної системи освіти є породжені нею невміння і небажання дітей активно вчитися, несформованість ціннісного ставлення до власного розвитку, освіти та соціуму в цілому [6].

Інноваційне навчання — це зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна та освітня діяльність, яка ґрунтується на розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних

можливостей особистості. С. У. Гончаренко визначає готовність до самоосвіти як інтегральну якість особистості, що характеризується наявністю прагнення постійно розширювати діапазон сприймання життя з метою більш глибокого його розуміння і здатності до систематичної навчальної діяльності (уміння вільно орієнтуватися в різних джерелах інформації, критично аналізувати їх і самостійно знаходити відповіді на всі актуальні питання життя) [3, 102].

Специфічними особливостями інноваційного навчання є його відкритість майбутньому, здатність до передбачення та прогнозування на основі постійної переоцінки цінностей, налаштованість на активні та конструктивні дії в швидкоплинних ситуаціях.

Ці тенденції свідчать, що головною функцією освіти є розвиток людини, її культури. Освіта має забезпечувати кожній особистості, яка навчається, необхідні умови для розвитку та самореалізації, зокрема, набуття:

— знань про людину, природу і суспільство, що сприяють формуванню наукової картини світу як основи світогляду та орієнтації у виборі сфери майбутньої практичної діяльності;

— досвіду комунікативної, розумової, емоційної, фізичної, трудової діяльності, що сприяє формуванню основних інтелектуальних, трудових, організаційних і гігієнічних умінь та навичок, необхідних у повсякденному житті для участі в суспільному виробництві, продовженні освіти та самоосвіти;

— досвіду творчої діяльності, що відкриває простір для розвитку індивідуальних здібностей особистості і забезпечує її підготовку до життя в умовах соціально-економічного та науково-технічного прогресу;

— досвіду суспільних і особистісних відносин, які готують молодь до активної участі в житті країни, створення сім'ї, планування особистого життя на основі ідеалів, моральних та естетичних цінностей сучасного суспільства [6].

Освіта є тим соціальним інструментом, через який передаються і реалізуються базові культурні цінності та цілі розвитку суспільства.

Освіта виступає активним прискорювачем культурних змін і перетворень у суспільному житті і в окремій людині. Таким чином, освіта є способом соціалізації особистості й забезпечення наступності поколінь, середовищем спілкування та залучення до світових цінностей, досягнень науки і техніки.

Освіта прискорює процес розвитку і становлення людини як особистості, розвиток суб'єктності та індивідуальності, забезпечує формування духовності і сучасного та її світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів.

Освіта як частина суспільної системи перебуває під впливом багатьох чинників, одні з яких потребують структурних змін, інші — змістових і технологічних удосконалень.

На нашу думку, інноваційність як принцип педагогіки забезпечує умови розвитку особистості, здійснення її права на індивідуальний творчий внесок, на особистісну ініціативу, на свободу саморозвитку та досягнення власної і суспільної мети.

Інноваційний розвиток посилює зв'язок педагогічної науки та освітньої практики, завдяки чому результат, отриманий вченими у вільному, нічим не обмеженому творчому пошуку, знаходить своє практичне застосування. У зв'язку з цим, особливу увагу привертає підхід, який забезпечує багатомірність і багатоваріантність історичного розвитку, його альтернативність, з однієї сторони, і незворотність еволюційного руху — з іншої. У руслі цього підходу розробляються концепції нових наук — кібернетики, синергетики та інших, що досліджують динаміку розвитку соціальних систем. Саме синергетика визначила положення про природні шляхи розвитку складних соціальних систем, які стали одним з базових принципів системних досліджень педагогічного процесу.

Інноваційність передбачає реалізацію положення, що обґрунтовує безмежність розширення можливостей для свободи людини, що співвідноситься із зростанням культури особистості та обумовлює її право вибору в нових соціокультурних умовах. Зрозуміло, що, окрім науки, у забезпеченні інноваційного типу розвитку економіки і суспільства в цілому провідну роль відіграє освіта. Саме через систему навчання і виховання можна підготувати людину, здатну активно творити і сприймати зміни та нововведення.

Слід зазначити, що в сучасній школі і в реальній практичній освітній діяльності часто панує спрощене, прагматичне розуміння сутності інноваційних процесів. Разом з тим сучасне сьогодення підтверджує, що інноваційний етап розвитку світового суспільства не тотожний процесам модернізації функціонуючих систем, а інновації не можна сприймати лише як засіб їх удосконалення. Це, передусім, поява якісно іншої моделі світу і нового покоління з іншою філософією життя, для яких характерні динамічність, гнучкість у розв'язанні різноманітних проблем, прагнення до збільшення взаємозв'язків не лише із спорідненими об'єктами і структурами, але й побудови принципово нових інформаційних та енергетичних рухів. Системоутворюючим, інтегруючим фактором стає інноваційність, що забезпечує перехід соціуму та особистості у новий стан, замість оптимізації як гарантії рівноваги.

Розглядаючи сучасну навчально-виховну систему як цілісну, складну і динамічну структуру, виділимо такі її інтегративні ознаки:

— наявність загальної мети і призначення, які задаються і неперервно корегуються суспільством;

— ефективна система управління — цілеспря-

- мованість організаційних і функціональних векторів її діяльності;
- взаємозалежність структурних елементів у горизонтальному і вертикальному напрямках;
- відкритість усіх складових освітньої системи для впливу з боку соціуму і здатність до кореляційного розвитку разом з ним;
- неперервний вплив зовнішніх глобалізаційних і внутрішніх факторів на розвиток та існування системи та підсистем.

Визначальні ознаки інноваційного розвитку навчально-виховного процесу:

- демократичність — можливість урахування різних підходів, точок зору, колегіальність у прийнятті певного рішення;
- ситуація вибору — створення декількох варіантів програм, моделей діяльності, технологій, які забезпечують передумови для свідомого вибору;
- самореалізація — розкриття особистісного потенціалу кожного учасника педагогічного процесу;
- співтворчість — спільна діяльність суб'єктів, які прагнуть досягти нових кількісних і якісних результатів;
- синергетичність — нелінійність, нестабільність як процесуальні характеристики та самоорганізація системи науково-методичного супроводження [1].

Створення інноваційного середовища в навчально-виховному закладі вимагає:

- загального розуміння необхідності введення в навчально-виховний процес інновацій (від директора школи до учня);
- відповідального ставлення до професійного рівня вчителів закладу (їх фахова освіта, підвищення кваліфікації, діяльність методичних рад тощо);
- створення відповідної матеріально-технічної бази;
- залучення науковців вузів, науковців і методистів інститутів післядипломної педагогічної освіти тощо.

Інноваційна політика як системна діяльність держави щодо конкретної особистості, суспільства в цілому, здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій, інформаційній та інших сферах. Вона активно ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов для поширення інноваційних технологій і процесів, розвитку інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства. Для України інноваційна стратегія в політичному плані розглядається як вагомий важіль, здатний не лише зупинити деструктивні процеси, але й сприяти підвищенню інноваційного потенціалу суспільства, який являє собою спроможність функціонуючих систем створювати, сприймати інновації і своєчасно позбавлятися застарілого. У державі проголошені документи, які фіксують головні напрями і показники державної інноваційної політики. Се-

ред них найбільш важливими є «Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України», схвалена Верховною Радою України у 1999 році, яка проголошує, що лише за умови зростання освітнього потенціалу суспільства може бути забезпечене «впровадження нових і новітніх інформаційних технологій, що дасть змогу протягом наступних 10–15 років скоротити відставання у темпах розвитку, а з часом — суттєво наблизитися до рівня і способу організації життєдіяльності розвинутих країн світу» [6].

Інноваційний шлях розвитку освіти підвищує актуальність інтелектуального і креативного ресурсів, які разом виконують функцію «соціального ліфту», що підіймає людину на вищі щаблі суспільства. Враховуючи той факт, що з часом в усьому світі все очевиднішим виявляється протиріччя науково-технічного прогресу і духовності людини, зростає значення духовного потенціалу педагогічних систем. Соціальні конфлікти і техногенні катастрофи вимагають пошуку першопричин та шляхів їх подолання. Поки засоби взаємодії не будуть знайдені і не увійдуть у повсякденну реальність, стійкий розвиток суспільства та окремих країн залишиться утопією: у різномірних, не розуміючих одна одну структур є всі підстави бути конфліктуючими. Відкритими також залишаються питання про можливості і способи управління інноваційними педагогічними системами. Зрозуміла специфіка цього процесу, оскільки інноваційні системи ґрунтуються на феномені креативності.

Інноваційний розвиток освіти в Україні супроводжується інтеграцією науково-освітнього потенціалу. Гіпотетично виправданим можна вважати твердження: якщо в освітньому просторі створити умови, сприятливі для поширення педагогічних інновацій, інтеграційні процеси відбуватимуться продуктивніше, а перспективи розвитку суспільства будуть більш очевидними.

Разом з тим, інтенсивно посилюється тенденція до технологізації педагогічних процесів шляхом впровадження новітніх технологій, методик, сучасних інформаційних засобів навчання, які в цілісному своєму поєднанні створюють основу інноваційного розвитку освітньої галузі. Інноваційне оновлення педагогічних систем має забезпечити зростання особистісного потенціалу як важливої передумови ефективного функціонування будь-яких соціальних систем. В освітній практиці позначилися такі основні шляхи посилення суб'єктності педагогічних процесів:

- «збагачення» функціонального змісту діяльності головних суб'єктів педагогічного процесу (учня і вчителя) за рахунок підвищення якості та розширення складу виконуваних операцій і функцій, заміни одних операцій іншими;
- зміна організації діяльності: режиму, ін-

тенсивності, умов діяльності (наприклад, введення так званого «вільного розкладу», коли учню дозволяється визначати інтенсивність і режим роботи при обов'язковому виконанні всього необхідного обсягу завдань за певний проміжок часу);

— участь в управлінській («законотворчій») діяльності, делегування повноважень і відповідальності, створення умов для колегіального прийняття рішень;

— зміна умов і засобів навчально-виховної діяльності за рахунок оснащення комп'ютерною і мультимедійною технікою;

— зміна форм організації педагогічного процесу: зменшення ваги фронтальних форм діяльності, надання пріоритетності індивідуальній, груповій, кооперативній, колективній формам, що об'єктивно сприяє самовираженню, саморозвитку учасників педагогічного процесу, призводить до соціальної відповідальності за результати діяльності і, відповідно — до появи синергетичного ефекту;

— зміни соціально-психологічного клімату на основі психотехнічних прийомів, коли знижується психологічна напруга всіх учасників освітнього процесу. Разом з тим, інноваційний розвиток освітньої системи шляхом технологізації всіх складових педагогічної діяльності — це процес, наповнений гострими суперечностями та конфліктами між усталеним і новим, що йде йому на зміну. Зрушення, які відбуваються в освітній сфері, більше нагадують пошуки компромісу між реформаторським способом розвитку освітньої галузі та інноваційними тенденціями цивілізаційного руху. Сучасна модернізація — це ланцюг широкомасштабних новацій, запроваджуваних в освітній сфері із сталим інноваційним розвитком. Все залежить від механізму оновлення (в широкому розумінні — розвитку) системи.

Отже, соціальні зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, вимагають нових підходів до освіти й виховання підростаючого покоління, а також по-новому ставлять питання про професійну компетентність вчителя. Особистість вчителя, його професійна конкурентоспроможність сьогодні, як ніколи, виявляються надзвичайно важливою умовою забезпечення ефективності процесу навчання і виховання.

Суттєві зміни в характері освіти ХХІ століття (її спрямованість, цілі, зміст тощо) орієнтують її на «вільний розвиток людини», на творчу ініціативу, самостійність, мобільність майбутнього педагога. В умовах особистісно зорієнтованої освітньої парадигми формується новий тип особистості, яка передбачає принципово інший підхід до управління процесом формування професійної компетентності, що органічно пов'язує професійний і особистісний аспекти підготовки майбутніх вчителів [2, 48].

Література

1. Абасов З. Инновации в образовании и синергетика // Alma mater (Вестник высшей школы). — 2007. — № 4. — С. 3–8.
2. Аничківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Аничківська. — К.: Академвидав, 2004.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
4. Грабовська Т. І. Інноваційний розвиток освіти: особливості, тенденції, перспективи / Т. І. Грабовська, М. І. Талапканич, В. В. Химинець. — Ужгород, 2006. — 232 с.
5. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI.
6. Химинець В. В. Інновації в сучасній школі / В. В. Химинець. — Ужгород, 2004. — 168 с.

Анотація

Статья посвящена инновационности как одной из самых актуальных проблем современного образования. Рассматриваются сущностные и определяющие признаки, пути инновационного развития, образовательной системы, глобальные тенденции технологизации педагогических процессов, методик, современных информационных средств обучения, требования к созданию инновационной среды в учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: современное образование, инновационность, профессионализация, компетентность, социализация личности, глобализация, демократичность, самореализация, интеллектуальный потенциал.

Summary

Article is devoted to innovation as one of themselves urgent problems of modern education. Considered essential and defining characteristics, pioneering development of the educational system, global trends technologizing pedagogical processes, techniques, modern information tools training requirements for creating an innovative environment in the educational institutions of Ukraine.

Keywords: modern education, innovation, professionalization, competence, personality socialization, globalization, democracy, self-actualization and intellectual potential.

Г. П. РОЖКО,
викладач Білгород-Дністровського педагогічного училища

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ НОВОЇ СВІДОМОСТІ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Одна з поширених назв сучасних дітей, які відрізняються від своїх попередників та однолітків в першу чергу тим, що дуже серйозно, ще з раннього дитинства, не по-дитячому відносяться до життя — «Діти нової свідомості», або «Діти Індіго». Вченими визначено критерії, за якими їх можна розпізнати: альтруїзм, шире серце, пошуки способів передачі інформації, з раннього дитинства знають своє призначення, мають відчуття зв'язку з Вищим, щирість, наявність енергетики, якою вони ще не вміють володіти. Ці діти народжуються «дорослими». Вони із задоволенням і взаємним розумінням спілкуються зі старшими за себе людьми, розуміють проблеми старших і навіть дають доречні поради щодо вирішення проблемних ситуацій. Їм дуже імponує, коли до них ставляться як до дорослих людей. Власне вони такими і є за своїми внутрішніми можливостями і самопочуттям.

Вони приходять в цей світ з відчуттям власної значущості, розумінням своєї місії. Часто повідомляють батькам «хто вони є». Інколи можуть розповідати, ким вони були в минулому. Їх розповіді не треба сприймати як дитячі фантазії. Варто уважно прислухатись до їх розповідей, і це допоможе знайти підхід до кожного з них і, можливо, допомогти правильно обрати майбутню професію.

Для таких дітей не існує загальнонавчальних авторитетів. «Я сам все вирішу, сам все знаю», — кажуть вони. Вони не вважають за потрібне пояснювати свої вчинки, визнають лише свободу власного вибору. Разом з тим проявляють альтруїзм, сердечність, співчуття, зацікавленість в інших людях. Такі діти по відношенню до дорослих можуть виступати в ролі вчителів, що не завжди правильно розуміють самі дорослі. Навчання таких дітей можливе лише за умови співробітництва з гідним дорослим. Тому перед вчителем стоїть складне завдання: відповідати моральному рівню своїх же учнів. В. О. Сухомлинський власною педагогічною діяльністю довів, що «знати дитину — це та найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки».

У дітей Індіго добре розвинений інтелект, багаті знання, але світ ще не готовий ці знання приймати, використовувати, тому уявляє цих дітей даунами і намагається пристосувати до вже існуючих в суспільстві правил. Увага у таких дітей своєрідна. Вони одночасно можуть виконувати декілька справ, і при цьому все добре сприймають і запам'ятовують. Якщо

вчитель вимагає загальноприйнятої зосередженості, то це призводить до протилежного результату — діти дратуються, матеріал сприймають погано, виявляють внутрішній протест. Не потрібно вимагати від них абсолютної відповідності алгоритму роботи вчителя на уроці. Буде більш результативно, якщо вчитель дозволить таким дітям деяку свободу дій, можливість працювати у своєму ритмі. Їм треба не наказувати, як виконувати завдання, не вмовляти, а переконувати, чому завдання має бути виконано саме так. Якщо вони визнають ваше переконання правильним, то легко виконають ваші вимоги без будь-яких протестів.

Такі діти інколи починають розмовляти пізніше за своїх ровесників. Складається таке враження, що їм немає про що з нами говорити, бо ми, дорослі, їх «ламаємо», пристосовуємо до себе та до свого світосприймання. Приказка «Вустами малюка говорить істина», — це про них. Їм буває нудно на уроці, бо вони вже наперед здогадуються, що скаже вчитель. Вирішити цю проблему допоможе використання вчителем інноваційних методів навчання і виховання.

Багато сучасних дітей не можуть засвоювати готові істини, надають перевагу пошуку, піддають сумніву загальновідомі положення. Вони легко оперують правильними знаннями, які їм ніхто не давав, невідомо звідки і як вони ці знання здобули. Вони не люблять повідомляти алгоритм рішення, а відразу дають правильну відповідь без пояснення, як вони дійшли до такого висновку. Складається враження, що вони вирішують завдання інтуїтивно. Із задоволенням пишуть свої книги. Вони розгублюються, коли стикаються з консервативною системою, що потребує додержуватися традицій і не виявляти творчості. Часто знають більш раціональний спосіб, як зробити щось в школі чи дома, тому не можуть пристосуватися до існуючих вимог. Деякі з них не хочуть вчитися в школі, а хочуть відразу починати трудову діяльність, бо думають, що добре знають, як треба діяти. Наше суспільство ще не готове до такої практики. Якщо поряд з такими дітьми немає тих, хто їх розуміє, вони замикаються в собі, стають малокомунікабельними, «закриваються». У такому випадку встановлення соціальних зв'язків у період навчання може бути складним, або можуть виникнути небажані наслідки, які проявляються в асоціальній поведінці, згубних звичках і захопленнях.

Часто діти нової свідомості гіперактивні,

занадто рухливі, легко збуджуються. Ніяк не реагують на звинувачення в порушенні дисципліни — просто не розуміють, в чому їх звинувачують.

Подібних дітей вже досить багато, і з кожним роком їх стає все більше. Усе це робить своєрідний виклик сучасній освіті, зумовлює потребу в пошуках нових методів роботи з дітьми, яких називають «Діти нової свідомості» або «Діти Індіго».

Деякі особливості «дітей індіго»

Протягом всієї історії розвитку психології як науки створювалось багато систем щодо групування людей. Існує безліч систем класифікацій людей відповідно до їх поведінкових моделей, наприклад, за особливостями темпераменту, інтелекту, здібностей і т. д. Крім традиційних, існують духовні і метафізичні системи класифікацій, їх автори прагнуть об'єднати людей в групи на основі певних характеристик. Скажімо, астрологи — на основі часу народження, геронтологи — на основі вікових особливостей тощо.

Ненсі Енн Тепп — ясновидиця, яка бачить ауру людини, — у 1982 році написала книгу «Як колір допомагає краще зрозуміти твоє життя», в якій визначила моделі поведінки «нових» дітей. Вона класифікувала типи людської поведінки за кольорами спектра сонячного світла, і керуючись інтуїцією створила на диво точну і наочну систему. Це не єдина книга про значення кольорів. У 1998 році доктор філософії Хартман Тейлор видав книгу «Кольоровий код: ще один спосіб побачити себе», в якій розповідав про гіпократівську та середньовічну систему розподілу людей на темпераменти з урахуванням кольору. Так, сангвінікам відповідає червоний колір, холерикам — жовтий, флегматикам — білий, меланхолікам — блакитний.

Отже, класифікація Ненсі Тепп принципово не нова. Вона ґрунтується на практичних спостереженнях і є дуже точною. Одна з груп була кольору індіго — це темно-синій колір. Саме цей колір характерний для дітей нового типу — це колір їх життя. «Я дивлюсь на людей крізь призму їх кольору життя для того, щоб краще зрозуміти, яка їх місія тут, на земному плані буття, який урок вони прийшли вивчити в цьому житті, яка їх життєва програма. Я називаю їх індіго тому, що «бачу» саме цей колір», — говорить Ненсі Тепп.

Дитина Індіго — це така дитина, яка володіє незвичними психологічними характеристиками і моделями поведінки. Людям, які взаємодіють з такими дітьми, щоб досягнути успіху, необхідно змінити свій підхід до них, методи навчання, виховання і навіть лікування. Ігнорування нових моделей поведінки таких дітей може призвести до психічної нестійкості їх поведінки, до розладу мислення та до багатьох інших порушень у юних істот, які тільки починають життя.

Існує чотири основні типи дітей Індіго, кожен з яких має свою життєву програму.

1. Гуманісти. Вони служать людям і хочуть працювати з людьми. Це майбутні вчителі, лікарі, юристи, бізнесмени, політики. Вони гіперактивні, комунікабельні, здатні розмовляти в дружній манері з ким завгодно, як завгодно довго. У них стійкі переконання. За зовнішністю вони незграбні, фізично не досконалі. Зосереджені внутрішньо, тому зовнішньо можуть бути неуважними. В дитинстві вони граються відразу зі всіма іграшками.

2. Концептуалісти. Цей тип більше зосереджений на своїх ідеях і планах. Це майбутні інженери, архітектори, дизайнери, військові, космонавти. Вони хочуть керувати, і найчастіше об'єктом їхнього керування стають власні матері, якщо це хлопчики, а якщо дівчатка, то під їх управління підпадає тато. Якщо в сім'ї немає одного з батьків, то це створює велику проблему в їх житті. Цей тип дітей Індіго має нахили до шкідливих звичок, особливо до використання наркотиків у підлітковому віці. Батьки повинні дуже уважно спостерігати за їх поведінкою, щоб вчасно відреагувати і прийти на допомогу.

3. Художники. Ці діти дуже чутливі. Вони цікавляться різними видами мистецтва, мають здібності до творчості. Це майбутні вчителі, художники, письменники, актори, музиканти. У віці 4–10 років вони можуть перепробувати себе в різних видах творчої діяльності, недовго займаючись кожним видом. І тільки у підлітковому віці обирають один вид діяльності і стають справжніми майстрами в обраній галузі.

4. Ті, які живуть в усіх вимірах. Коли їм виповнюється рік чи два, ви вже нічого нового не можете їм сказати. Вони відповідають вам: «Я знаю. Я можу це зробити сам. Дайте мені спокій». Ці діти несуть у світ нові філософії та нові релігії. Вони можуть бути задирикуватими, тому що більш міцні, а також тому, що не можуть пристосовуватися, як інші типи дітей Індіго.

Гуманна педагогіка як вимога сучасної освіти в роботі з дітьми нової свідомості

У сучасній школі на першому місці стоїть завдання — набуття школярами глибоких знань, формування відповідних навчальних умінь та навичок. Особистість дитини, її внутрішній світ часто залишаються за межами педагогічного і психологічного впливу. Цілеспрямоване формування особистості дитини в навчальних закладах частіше декларується, ніж здійснюється в реальному житті.

Протягом ХХ століття через технологізацію і науково-технічний прогрес в освітній сфері процес навчання витискає процес виховання. Різкий перекид призвів до падіння духовності, моральності і відповідальності людини перед сьогоденням і майбутнім. Увага до формування особистості дитини підмінялася увагою до того, що

вона засвоїла і може відтворити в ситуаціях академічного контролю. Засвоєння відомостей, правил і норм не може бути остаточною самоціллю освіти. Це необхідні, але лише проміжні умови формування особистості. До навчальних закладів зараз прийшли нові діти — з новими запитами, новим рівнем розвитку, новими поглядами на життя — діти нової свідомості. Ї школа виявилася не готовою до такої зустрічі. Вона потребує глибокої психологізації своєї діяльності, використання нових принципів у встановленні взаємовідносин з учнями. Традиційна освіта, яка спирається на класно-урочну систему, не може виконати це завдання. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті освіта визначається стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів. Перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів суспільного розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси обумовлюють потребу в радикальній модернізації галузі освіти. Осць тут на допомогу приходить гуманна педагогіка, в якій переставляються акценти, і на перше місце виходить саме процес виховання, формування особистості дитини.

Необхідність гуманістичного підходу до освіти була проголошена в Уставі ЮНЕСКО, ще раз підтверджена Загальною Декларацією прав людини, Конвенцією та Рекомендаціями ЮНЕСКО щодо боротьби з дискримінацією в сфері освіти та багатьма іншими документами міжнародного співтовариства, в яких мова йде про права людини, про цілі, завдання та зміст освіти. Документом, що пов'язує національну вищу школу з Європейськими стандартами професійної освіти, є Лісабонська конвенція, яку підписали у 1989 році понад три десятки країн, в тому числі й Україна, а також Болонська конвенція.

Гуманістичний підхід до освіти потребує кардинальної зміни його стратегічних цілей. Система освіти покликана служити не економіці чи політиці, не забезпеченню людського фактора чи людських ресурсів для виробництва, а людині, її інтересам і потребам. Міняти це дуже непросто. Однак процес оновлення освіти в Україні відбувається все активніше, посилюються гуманістичні тенденції.

Гуманістичний підхід розглядається ще і як принципова зміна змісту освіти, відмова від технократизму та екологічної неосвіченості, визнання пріоритету гуманітарної культури. Таким чином, сьогодні в Україні гуманізація освіти трактується як новий підхід, в основі якого — людиноцентристський напрям, визначення людини як вищої соціальної цінності і сенсу всієї освітньої діяльності.

Деякі психолого-педагогічні рекомендації щодо роботи з дітьми нової свідомості

Існують відмінності між обдарованими дітьми та дітьми нової свідомості. Обдаровані діти

легко засвоюють знання і на їх основі йдуть далі; діти нової свідомості легко оперують тими знаннями, які їм ніхто не давав, здобуваючи їх незрозумілим для нас способом. Багато хто з дітей нової свідомості володіє яскраво вираженими талантами. Для такої дитини талант — це один з інструментів пізнання світу. Нестандартність таких школярів сильно ускладнює їм життя. Вони відмовляються ходити в школу, тому що ні швидкість сприймання, ні методи викладання, ні інформаційний обсяг їх не задовольняють. В школі вони часто дають правильні відповіді на поставлені їм запитання, використовуючи нестандартні рішення. Це виглядає так, ніби вони отримують необхідну інформацію «з повітря». Як це відбувається — питання поки що відкрите.

Поява таких дітей висуває і перед суспільством, і перед батьками, і перед педагогами, і перед самими дітьми ряд складних проблем. Вони виходять новими дітьми із старого середовища — так розвивається еволюція. Неможливо спочатку знищити все застаріле, а потім пропонувати нове. Проблем, з якими стикаються такі діти, досить багато. Одна з перших проблем: їм не вірять, що вони щось там бачать і чують. Серед однолітків вони виглядають «білими воронами». Це зрозуміло, тому що вони виділяються серед інших, а звичайні діти не люблять, щоб хтось виділявся. Інша проблема пов'язана з вчителями, частина яких починає «ламати» таких дітей, намагаючись формувати їх особистість по-своєму.

Дітей нової свідомості не можна виховувати по-старому. Дорослі повинні не управляти ними, а направляти їх. Одержуючи підтримку, визнання, схвалення, ці діти можуть відчувати щастя. У протилежному випадку вони починають боротися з авторитаризмом дорослих. Діти нової свідомості — особистості незалежні. Попереднє покоління страждало саме від того, що боялося чужої думки, від почуття провини, від недовіри до інтуїції. Старі методи навчання і виховання для таких дітей «не працюють», що зумовлює необхідність впровадження нових підходів, виховних систем, форм і методів виховання, які б відповідали потребам розвитку дітей Індиго.

На думку академіка Ш. О. Амонашвілі, переважна більшість вчителів може оволодіти гуманною педагогікою, тобто відійти від авторитаризму та шукати форми і способи особистісно-гуманного спілкування з дітьми. Необхідні терпимість і терпіння.

Завжди спілкуйтеся з дітьми з повагою, серйозно, як з дорослими людьми. Поважайте їх думку, прислухайтеся до неї, до їх порад. Ви будете дуже здивовані досконалістю деяких не по-дитячому глибоких порад. Вітайте появу дітей нової свідомості у вашій сім'ї та радійте цьому. Допомогайте дітям приймати самостійні рішення, особливо якщо це стосується їхньої поведінки.

Завжди надавайте їм свободу вибору в усьому. Ніколи не принижуйте дитину. Завжди пояснюйте дитині, чому ви висуваєте саме такі вимоги. Ніколи не розмовляйте з дітьми диктаторським тоном, тому що вони перестануть вас слухатися.

Зробіть їх своїми партнерами в їх власному вихованні.

Поки вони ще малі, пояснюйте їм все, що ви робите. Вони не завжди зрозуміють вас, але відчують вашу повагу до них. Це може бути навіть до того, як вони навчаться розмовляти.

Не поспішайте лікувати їх медикаментами, коли виникнуть якісь проблеми зі здоров'ям, спробуйте нетрадиційну медицину.

Уникайте критики і негативної оцінки. Завжди давайте їм зрозуміти, що ви підтримуєте їх починання.

Не говоріть їм, хто вони є зараз і ким вони стануть у майбутньому. Вони це знають краще за вас. Дозвольте їм самим вирішити, що для них важливіше. Не примушуйте їх продовжувати вашу династію і не заохочуйте їх до сімейного бізнесу тільки тому, що так робили декілька поколінь вашого роду. Дитина може бути байдужою до таких аргументів.

Якщо вам треба зробити якесь розпорядження, то формулювати його потрібно так: «Мені потрібна твоя допомога. Будь ласка, прибери своє взуття на місце». Ключовим моментом в даній ситуації є ваше прохання про допомогу.

Повідомляйте дітям завчасно, що вони повинні підготуватися до певного заняття, наприклад, до обіду. Це дасть їм можливість закінчити попередню справу і спокійно переключити увагу на нову. Кожного разу пояснюйте їм, чому ви хочете, щоб саме цю справу було зроблено.

Давайте їм на певний період лише одне завдання, щоб вони не були перевантажені великою кількістю зовнішніх вимог.

Обміркуйте разом з дітьми, які будуть використані заходи при їх поганій поведінці. «Що будемо з цим робити? Можливо, ти сам мені підкажеш?». І завжди дотримуйтеся цієї домовленості.

Виділіть стілець чи тихий куточок у будинку, куди дитина буде відправлятися у випадку покарання. Якщо дитина дуже розбешкетувалася, ви можете попросити її заспокоїтися на рахунок «три». Якщо ви дорахували до трьох, а вона не припинила бешкетувати, то її варто покарати.

Виключайте емоції, коли закликаєте свою дитину до порядку, не читайте їй нотаций і не сперечайтесь з нею. «Я не збираюся з тобою сперечатися. Ти вчинив недобре. Відправляйся в крісло і подумай над своєю поведінкою». Діти повинні знати, що кожна дія має наслідки. Якщо дитина продовжує поводити себе погано, то покарання треба продовжувати. Після покарання не забувайте запитати дитину, чи зрозуміла вона, чому її було покарано.

Вдома можна зробити карту з зірочками, на якій протягом певного часу відзначати хорошу поведінку дитини. Коли набереться достатня кількість відміток, дитина може одержати додаткове заохочення, скажімо, у вигляді прогулянки або поїздки куди-небудь. Це ефективна форма контролю за поведінкою.

Завжди відзначаєте, коли ваші діти добре себе поведуть. Хваліть їх за те, що вони відповідають вашим вимогам.

Попросіть дитину відтворити ту модель поведінки, яку ви від неї чекаєте: «Покажи мені, як треба себе поводити. Дякую. Я знала, що ти можеш це зробити».

Завжди будьте послідовними, навіть якщо відчуваєте, що вам не вистачає сил для впровадження в життя своїх планів відносно дисципліни. Інакше діти зрозуміють, що їм не обов'язково дотримуватися правил, тому що ці правила весь час змінюються.

Висновки

Демократизація освіти, надання їй державно-національної спрямованості, підвищення уваги до навчання та виховання особистості дітей нової свідомості вимагають пошуку нових підходів до якісного удосконалення навчально-виховного процесу. Особлива увага приділяється розробці таких педагогічних технологій, які б забезпечували виховання духовної культури особистості.

Сучасна освітня практика породжує масовий рух, спрямований на побудову і використання різноманітних авторських навчально-виховних систем, пошук нових моделей шкіл особистісно орієнтованої освіти.

Діти нової свідомості вимагають модернізації системи освіти, відмови від авторитарних методів виховання, впровадження в педагогічну практику таких понять, як духовність, благородство, відповідальність, віра, любов. Академік Л. В. Шапошнікова головною особливістю дітей нової свідомості вважає їх енергетику. Ці діти приходять, щоб дати нам уроки розуміння і людяності. Вони є дарунком для своїх батьків, для планети, для Всесвіту. Коли ми сприймаємо їх як дарунок долі, то відчуваємо ту мудрість, яку вони несуть. Єдиний спосіб зрозуміти дітей нової свідомості — це змінити власне мислення і відношення до них. Тільки сприймаючи таких дітей як божественний дарунок, можна відчути їх мудрість, їх призначення і знайти правильні підходи до організації їх навчання і виховання з урахуванням сучасних досягнень науки.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Чтобы дарить Ребенку искорку знаний, Учителю надо выпить море Света / Ш. А. Амонашвили. — Артемовск : Лаб. гуман. педагогики, 2008. — 96 с.
2. Амонашвили Ш. О. Истина школы / Ш. О. Амонашвили. — К. : СПД Богданова А. М., 2006. — 72 с.

3. За руку с учителем. Сборник мастер-классов, проведенных на Международных педагогических чтениях по гуманной педагогике. — Донецк : Ноулидж, 2009. — 174 с.

4. Кэрролл Ли. Дети Индиго : пер. с англ. / Ли Кэрролл, Джен Тоубер. — М. : Изд. дом «София», 2006. — 288 с.

5. Крысько В. Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В. Г. Крысько. — Минск : Харвест, 2000. — 384 с.

6. Немов Р. С. Психология : учебное пособие для учащихся педучилищ, студентов пединститутов и работников системы повышения квалификации пед. кадров / Р. С. Немов. — М. : Просвещение, 2000. — 301 с.

7. Основы практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепельова [та ін.]. — К. : Либідь, 2003.

Дошкільне виховання. Початкове навчання

УДК 372.4:372.41+811.161.1

Н. И. КРАВЕЦ,

учитель высшей категории, старший учитель, учитель начальных классов СОШ № 117 г. Одессы

ИНТЕРАКТИВНЫЙ УРОК ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ ВО 2-М КЛАССЕ

Тема. Сказка братьев Grimm «Бременские музыканты»

Цель урока:

— вдохновить детей на создание иллюстраций по сказкам братьев Grimm;

— узнать, кого и на что вдохновила сказка братьев Grimm «Бременские музыканты»;

— познакомить детей с произведениями в различных областях искусств, созданных по мотивам сказки братьев Grimm «Бременские музыканты» (музыка, кино, книжная графика, декорации и костюмы к спектаклям);

— расширить кругозор, словарный запас, формировать познавательный интерес, развивать связную речь;

— продолжить знакомство с творчеством немецких сказочников братьев Grimm, жанром сказки;

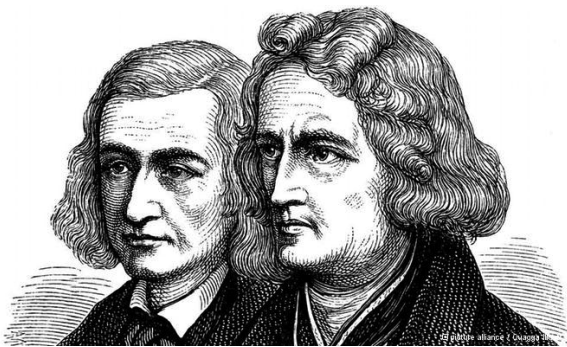
— обучать сознательному, выразительно-

му чтению произведения; формировать навыки анализа поступков героев.

Оборудование: компьютер, экран, запись музыки, таблицы с лексическим значением слов.

Тип урока: интерактивный урок

Ход урока

Эпиграф:

Если ты попал в беду,
Если трудно одному,
Ты ищи себе друзей:
С ними вместе веселей!

1. Организационный момент. Приветствие.

— Сегодня у нас гости, а гостей принято встречать с улыбкой и хорошим настроением. Надеюсь, наш урок таким и будет: добрым, познавательным и радостным. И никому не будет скучно!

— Итак, ребята, у нас сегодня необыкновенный урок.

— Прикоснитесь ладошками друг к другу, улыбнитесь. Почувствуйте тепло и поддержку друга. Это поможет вам в работе на уроке.

2. Речевая зарядка:

а) дыхательная гимнастика: вдох-выдох с закрытым ртом; вдох через нос, выдох через рот; произносим с усилением-ослаблением звуки «с», «ж»;

б) артикуляционная гимнастика: упражнение «улыбка-трубочка», «качели», «лошадки»;

в) на доске слова:

Если ты попал в беду,
Если трудно одному,
Ты ищи себе друзей:
С ними вместе веселей!

Задание: прочитайте хором, поясните смысл этих слов.

— Эти слова будут эпиграфом нашего урока.

3. Актуализация знаний.

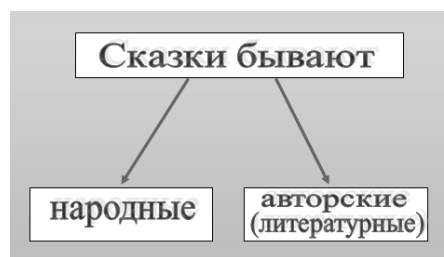
— Сегодня мы продолжаем путешествие в мир сказок братьев Grimm.

— Посмотрите, сколько книг написано братьями.

— Мы сегодня узнаем: кого и на что вдохновила одна из сказок братьев Grimm.

— Но сначала давайте вспомним, какие бывают сказки.

— Каких авторов сказок вы знаете? (Пушкин, Шарль Перро, Андерсен и т. д.)

4. Изучение нового материала.

— Сегодня мы отправимся в воображаемое путешествие. Путешествовать будем на таком комфортабельном автобусе.

— И нам, конечно, пригодится в дороге знание дорожных знаков.

Слайды с дорожными знаками (что они означают и какое отношение к нашему уроку имеют).

5. Вступительное слово учителя.

Учитель. Ребята, вы дома должны были самостоятельно прочитать сказку братьев Grimm «Бременские музыканты».

Сегодня на уроке мы вспомним содержание сказки и обсудим прочитанное и услышанное.

Сказки... Наверное, нет в мире человека, который бы их не любил. Их любят взрослые и дети, потому что мир сказок удивительный, волшебный и прекрасный. Многие говорят, что сказки просты и понятны всем.

Но если мы начинаем задумываться, то возникает много вопросов: почему у Бабы Яги костяная нога? Почему избушка «на курьих ножках»; почему Иван, желая войти в эту избушку, просит: «Избушка, избушка, стань ко мне передом, а к лесу задом»? Не проще ли обойти?

Да, не все так просто. Каждая сказка имеет свое содержание и чему-то обязательно нас учит.

6. Викторина «Отгадай сказку!» (дети работают у компьютера)

— А героям этой сказки в городе Бремене поставили памятник. Из какой сказки эти герои? («*Бременские музыканты*»)

— И сегодня мы побываем в гостях у сказки братьев Гримм «Бременские музыканты».

— Скажите, а сказка «Бременские музыканты» народная или авторская? (*авторская, авторы братья Гримм*)

— Мы с вами, ребята, уже подъезжаем к городу Хану, где жили братья.

7. Сообщения детей.

Сообщение 1.

Короткая справка об авторах.

Вильгельм и Якоб Гримм — немецкие писатели-сказочники.

Детство братьев Гримм прошло в большой и счастливой семье: папа — судья, добрейшая, заботливая мама, пять братьев и сестрица Лотта. Все любили друг друга. Но особенно были привязаны друг к другу погодки Якоб и Вильгельм. К сожалению, дети в этой семье рано осиротели...

Сообщение 2.

Когда старшему из них — Якобу — исполнилось одиннадцать лет, умер отец. Мальчик стал главой семьи. По-детски безудержно он плакал у могилы отца и совсем по-взрослому принял на себя заботы о братьях, маленькой сестричке и сломленной горем матушке...

Сообщение 3.

Братья-погодки трогательно любили друг друга, прожили совпадающую во всем жизнь; только Вильгельм ушел из жизни на четыре года раньше брата.

Они не были скучными учеными, а были веселыми и добрыми. Братья всю жизнь собирали сказки, путешествуя по стране. Однажды Вильгельм и Якоб повстречали старушку, которая рассказывала им сказки три дня...

Сказки братьев Гримм были переведены на многие языки мира, в том числе и на русский язык.

8. Беседа по содержанию сказки.

— Дома вы самостоятельно читали сказку «Бременские музыканты». (Дети отвечают на вопросы)

Вопросы по содержанию:

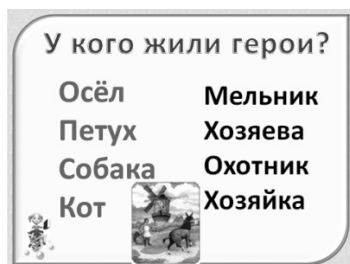
— Понравилась ли вам сказка?

— Напомните, пожалуйста, героев сказки.

Приложение 1.

— У кого жили герои сказки до встречи? (работа в парах, возьмите приложение 1, соедините стрелками слова левого столбика со словами правого столбика)

Осёл	Хозяйка
Петух	Мельник
Собака	Хозяева
Кот	Охотник

Ответы: Осёл — мельник, Петух — хозяйка, Собака — охотник, Кот — хозяйка

— Расскажите, как Осёл оказался на улице? Почему мельник его выгнал?

— Как вы думаете, какие чувства он испытывал?

— Что он придумал?

— В какой город он решил отправиться?

— Кого он встретил по дороге в Бремен?

— Что ему рассказала Собака о своей жизни?

— Что предложил Осёл Собаке? (*Пойти вместе в город Бремен*)

— Какую историю им рассказал Кот?

— Согласился ли Кот пойти вместе с ними?

— Кого они увидели во дворе?

— Какая беда случилась у Петуха?

— Что предложил ему Осёл?

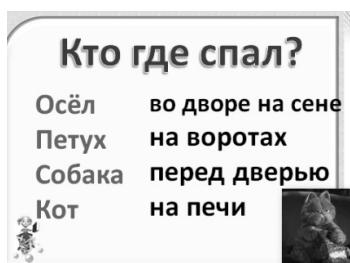
— Как друзья нашли дом разбойников?

— Что они придумали, чтобы выгнать разбойников из дома?

— Удалось ли им осуществить свой план?

— Где улеглись спать главные герои в доме разбойников? (*работа в парах, возьмите приложение 2, соедините стрелками слова левого столбика со словами правого столбика*)

Приложение 2.

Осёл	во дворе на сене
Собака	на воротах
Кот	перед дверью
Петух	на печи

Ответы: Осёл — во дворе на сене, Петух — на воротах, Собака — перед дверью, Кот — на печи.

— Какое впечатление произвела на вас сказка?

9. Физкультминутка (звонит будильник-сигнал для физпаузы)

Дети выполняют физкультминутку «В автобусе» под музыку «Если с другом вышел в путь».

10. Работа с текстом.

— Найдите в тексте и выразительно прочитайте рассказ разбойника о том, что он увидел в избушке. (Дети читают)

Учитель. Все справились с заданием? Кто нам прочитает? (Дети оценивают чтение. Двое выразительно читают)

11. Игра: «Кто сказал!» (Дети читают текст на карточках)

1. «Пойдем со мной в город Бремен. Лаешь ты громко, голос у тебя хороший — ты будешь петь и в барабаны бить. А я буду на гитаре играть».

2. «Пожалей меня. Жила я у охотника долго. По полям и болотам за дичью для него бегала, а теперь стара стала, и задумал мой хозяин меня убить. Вот я и убежала от него, а что делать дальше — не знаю».

3. «Жил я у своей хозяйки, долго жил — ловил крыс и мышей. А теперь стар стал, зубы у меня притупились, и захотела моя хозяйка меня в речке утопить. Я и убежал из дому. А что делать дальше — не знаю».

4. «Пожалуйста вы меня, Осёл, Собака и Кот. Завтра к моим хозяевам гости придут, и мои хозяева собираются резать меня и сварить из меня суп. Что мне делать?»

5. «Беда! В нашем доме поселились страшные великаны. Один мне все лицо копьём истребил, другой мне ножом ногу порезал, третий меня по спине дубинкой стукнул, а четвертый закричал мне вслед: «Держи вора!»

Ответы: 1. Осёл. 2. Собака. 3. Кот. 4. Петух. 5. Разбойник.

12. Сопоставление и сравнение сказки и мультфильма «Бременские музыканты».

Сказка «Бременские музыканты» вдохновила:

1. Вдохновение в мультипликации.

— Узнаёте ли вы героев мультфильма? (показ фрагмента мультфильма)

— Какие отличия мы видим? (ответы детей)

— Как вы думаете, кого вдохновила сказка братьев Гримм на создание мультфильма? (мультипликаторов)

— А теперь проверим ваше внимание и зоркость при просмотре.

1) С кем на балконе сидела принцесса? (с королём и сыщиком)

2) Кто из музыкантов играл на гитаре? (Кот и Собака)

3) На голове принцессы была корона? (нет, веночек из ромашек)

4) Какого цвета платье принцессы? (красного цвета)

5) Кто из музыкантов спел «Hello!» (Собака)

2. Вдохновение в музыке.

— А сколько известных вам с детства песен использовано в мультфильме?

— Знаете ли вы, кто их придумал для вас? (поэт-песенник Юрий Энтин и композитор Геннадий Гладков). (Прослушивание песен из мультфильма)

3. Вдохновение в книжной графике.

— А как называется профессия людей, которые оформляют рисунки в книгах? (художники, художники-оформители). (Показ книжек разных изданий)

4. Вдохновение в кинематографе.

— Знакомимся с новым словом «экранизация».

К истокам слова! (таблица со значением слова — на доске)

Экранизация — создание кино или телефильма на основе литературного произведения.

— Художественный фильм «Бременские музыканты» экранизирован Александром Абдуловым в 2000 году.

— Как вы думаете, людей каких профессий вдохновила сказка братьев Гримм на создание фильма? (режиссёр, художник по костюмам, артист, композитор, гримёр, сценарист, кинооператор...) (Просмотр фрагмента фильма)

5. Вдохновение в искусстве.

— А человека какой профессии вдохновила сказка на создание скульптуры «Бременские музыканты»? (скульптор)

— В городе Бремене память о сказочных персонажах живет и поныне. Главная городская достопримечательность — скульптура, изображающая бременских музыкантов: Осла, Собаку, Кота и Петуха, которые стоят друг на друге. Автор этой замечательной «пирамиды» — немецкий скульптор Герхард Маркс.

— Интересно, что у Осла, стоящего в Риге, часто потирают нос, поэтому эта часть брон-

зовой скульптуры всегда светлее остальных. И уж, конечно, вы схватите удачу за хвост, если дотянетесь до Петуха!

— Иная скульптура стоит в городе Красноярске: фигуры поющих музыкантов, оборудованных в виде фонтана, изображают героев советского мультфильма.

Памятник бременским музыкантам имеет даже некоторый национальный колорит: Трубадур присутствует среди сказочных музыкантов только у нас, благодаря полюбившемуся с детства мультфильму, ведь у братьев Grimm такого героя вовсе не было.

— Несколько лет назад в Хабаровске на Уссурийском бульваре, на набережной пруда, появилась интересная скульптурная композиция. Это персонажи известного многим советского мультфильма «Бременские музыканты».

— В самом Бремене также решено было обновить скульптуру музыкантов. Летом 2007 года возле нее была установлена так называемая «поющая дыра». С виду «дыра» очень напоминает обычный канализационный люк. Правда, крышка у него не чугунная, как у других, а бронзовая и в середине имеется небольшое отверстие, куда туристы могут бросать монеты.

Причем вас обязательно отблагодарят за ваш щедрый поступок — вы услышите знаменитое пение бременских музыкантов: Собака, Осел, Петух или Кот исполнят что-нибудь на своем зверином языке. Ну, а если хотите услышать полный репертуар, то придется раскошелиться четыре раза. Денежные средства, собранные таким оригинальным путем, идут на благотворительность. А чтобы не чистые на руку граждане не воспользовались деньгами, честно собираемыми сказочным квартетом, люк крепко приварен к мостовой и вдобавок находится под охраной полицейских, следящих за порядком на площади возле ратуши.

IX. Рефлексия.

— В Ханану в память о знаменитых братьях установили памятник, который является украшением города.

— Братья Grimm увековечены ещё на немецкой денежной купюре. (1000 марок с изображением Братьев Grimm)

— Психогимнастика: покажите мимикой «дружбу», «верность», «взаимопомощь», «благодарность».

— Ребята, перед вами дерево мнений. Смотрите — оно голое. Чего не хватает? Давайте оденем дерево:

если настроение хорошее, вы довольны своей работой и урок понравился, выбираем жёлтый листочек;

если не очень — оранжевый;

если совсем было скучно и неинтересно — красный

(дети оформляют дерево мнений)

— Изменилось наше дерево? Посмотрите, какое оно красивое и нарядное!

X. Домашнее задание.

— читать и пересказывать сказку (с. 51–58);

— нарисовать самый яркий, на ваш взгляд, эпизод из сказки.

XI. Итог урока.

— Вот мы и прошли с вами по дорогам сказки братьев Grimm «Бременские музыканты».

— Какие чувства вызвала у вас эта сказка?

— Так кого же и на что вдохновила сказка «Бременские музыканты»? (Ответы детей)

— И заканчиваем мы урок замечательным стихотворением (читает ученик).

Дорогой доброй сказки
Идём мы без опаски
И дружно говорим:
Идём мы к братьям Гримм!
И встретят нас герои,
Красавицы и тролли,
Лягушка и горшок,
И боб и уголёк.
И музыкантов Бремена
Узнаем мы уверенно.
И Розочку с Беляночкой
На сказочной поляночке.
И снова повторим:
Идём мы к братьям Гримм!

И музыкантов Бремена
Узнаем мы уверенно.
И Розочку с Беляночкой
На сказочной поляночке.
И снова повторим:
Идём мы к братьям Гримм!

— С вами прощаются герои сказки братьев Гримм «Бременские музыканты» (песня «Ничего на свете лучше нету...»)

— Молодцы, ребята! Вы хорошо потрудились на уроке. Урок окончен. Спасибо за внимание, активное участие и хорошее настроение!

УДК 372.4:394.2+811.161.1

О. М. РУДЕНКО,

учитель-методист, учитель высшей категории, учитель начальных классов ОСШ № 117 г. Одессы

СЦЕНАРИЙ ПРАЗДНИКА «ШИРОКАЯ МАСЛЕНИЦА»

Под энергичную музыку входят дети выкрикивая слова «Масленица», «Добрый день люди добрые!», «С Масленицей Вас!», «Веселья!», танцуют и неся самовар, блины, бублики.

Скоморох.

Здравствуйте, ребята дорогие,
Маленькие и большие!

Девушка.

Здравствуйте, гости!
Милости просим!

Скоморох.

Собирайтесь, гости!
Встречать Масленицу годовую,
Нашу гостьюшку дорогую!

Девушка.

Душа ль ты моя, Масленица!
Приезжай к нам в гости на широк двор!
На горках кататься, в блинах поваляться.
Сердцем потешиться!

Скоморох.

Масленица — самый веселый праздник!
Длится неделю, а ждем Масленицу целый год!
Масленицу широкую открываем, веселье начинаем!

Девушка.

Встречайте, едет Масленица!

Два мальчика в русских костюмах заводят Масленицу.

Скоморох.

Будем Масленицу величать
Да блинами угощать!
Будем Масленицу хвалить
Да на саночках возить!
Наша Масленица, ты широкая,

В школу к нам пришла
И веселье принесла!

Исполняется танец «Казачок».

Скоморох.

— Здорово, детишки, девчонки и мальчишки!

— Пришла к нам краса ненаглядная, сдобная и блинная!

— Какой сегодня праздник?

— Масленица!

— Хочу немного разогреть Вас!

— Хочу загадки загадать.

1 загадка.

Тётушка крутая,
Белая, седая.
В мешке стужу везет,
На земле холод трясет,
Сугробы наметает,
Ковром застилает. (Зима)

2 загадка.

Гуляет в поле, да не конь.
Летает на воле, да не птица. (Вьюга)

3 загадка.

Без рук рисует,
Без зубов кусает. (Мороз)

4 загадка.

Все белым-бело сегодня,
И светло, хоть солнца нет.
С неба сыплется холодный,
Белый-белый мягкий... (Снег)

5 загадка.

Белая морковка зимой
Растет ловко. (Сосулька)

6 загадка.

Ни в огне не горит,
Ни в воде не тонет. (Лёд)

1 ученик. Масленица — это озорное и веселое прощание с зимой и встреча с весной, несущей оживление в природе и солнечное тепло. Люди испокон веков воспринимали весну как начало новой жизни и почитали Солнце, дающее жизнь и силу всему живому. В честь солнца сначала пекли пресные лепешки, а когда научились готовить заквасное тесто, стали печь блины.

2 ученик. Древние люди считали блин символом солнца, поскольку он, как и солнце, желтый, круглый и горячий, и верили, что вместе с блином они съедают частичку его тепла и могущества.

Звонят колокольчики.

Входит Масленица — нарядно одетая девушка. С нею свита: лесные звери и птицы, несущие символ Масленицы — украшенные лентами круги на палках.

Ведущий. Здравствуй, дорогая Масленица! Здравствуйте, гости любезные! С вами мы всегда рады повеселиться на празднике проводов зимы холодной, встречи весны ясной. Надолго ли ты, Масленица, к нам пришла?

Масленица. Здравствуйте, люди добрые! Я пришла к вам всего на 7 дней. О каждом из этих дней вам расскажут мои помощники.

1 помощник. Понедельник. Это первый день масленичной недели. Дети обычно делают кукол из соломы, строят снежные горы, в домах активно пекутся блины и начинают свое шествие балаганы скоморохов. По традиции первый испеченный блин всегда отдавали нищим или нуждающимся. Понедельник называется встреча, в этот день ребяташки выбегали на улицу, лепили из последнего снега снежную бабу, строили снежные горки и устраивали битвы снежками. Так они прощались с зимой, готовились встретить весну. Давайте и мы поиграем с вами в снежки.

Игра «Снежки». Дети, разделившись на две команды, берут в руки «снежки» — круглые мячики из пенопласта или комочки ваты, зашитые в марлю, — пытаются попасть друг в друга. Задача нападающих — попасть «снежком» в противника, обороняющихся — увернуться и не дать в себя попасть. Побеждает команда, которая сделала больше метких попаданий.

2 помощник. Вторник. Второй день назывался «Заигрыши». В этот день дети и молодежь усаживали в сани чучело, изображающее Масленицу, надевали на него шубу шерстью вверх, шапку, подпоясывали кушаком, обували в лапти и возили его по деревням. Кроме этого, съезжали с гор на санях, салазках, обледенелых рогожках, катались на лошадях. Во второй день масленичной недели неженатые парни высматривают себе невест, а девушки гадают на будущего мужа и, приглашая парней на блины,

судят о его характере: если он ест блины с икрой — дом будет в достатке, но муж не будет ласковым; блины с маслом или красной рыбой — наоборот, муж будет добр и ласков, но ленив; если блины с сахаром — значит будет любить детей, а если блины с вареньем — то возможно будет изменять жене.

Звучит русская народная песня «Валенки».

3 помощник. Среда. В третий день масленичной недели обычно открывались торговые палатки и накрывались столы с лакомствами. Тещи всегда приглашали зятьев на блины, которые пеклись в больших количествах и самые разнообразные: и большие, и маленькие, и соленые, и сладкие, с икрой, с творогом и т. д. Среда считается лакомкой. В этот день тещи угощали зятьев блинами. Для выпечки блинов много секретов надо знать. Тесто ставили на снеговой воде, на дворе, когда всходил месяц, да еще и приговаривали:

Месяц, ты месяц,
Выгляни в окошко!
Подуй на опару!

А на гуляньях все пели песни. И мы вам сейчас споем.

Звучит песня «Масленица».

4 помощник. Четверг. Четверг назывался широкий, или разгуляй-четверток. Веселье усиливалось. Днем молодежь веселилась на улице, разгуливая с песнями и гармониками или устраивала хороводы. Парни и девушки ходили также на ледяные горки, где усаживались толпой на большие сани, и лихо скатывались с них. Считалось, что чем дальше скатывался, тем длиннее уродится лен. Вечером встречались на вечеринках, гуляньях, которые сопровождалось песнями, частушками, плясками. Приходили ряженые.

Частушки о Масленице.

Эй, девчонки-хохотушки!
Запевайте-ка частушки!
Начинайте поскорей,
Чтоб порадовать гостей!

1. Ешьте! Пейте! Угощайтесь!
И побольше развлекайтесь!
Масленица у ворот!
Открывайте шире рот!

2. Блин с вареньем, блин с икрой!
С родниковой водою!
Праздник солнца к нам пришел!
На душе так хорошо!

3. Мы на масленой неделе
Праздник не нарушили,
Все друзья плясали, пели,
Мы блиночки кушали!

4. На санях с высоких горок
Девочки катаются,
Ну а мальчики обжоры
Животами маются.

5. Приходите, заходите
На румяные блины.
Нынче Маслена неделя —
Будьте счастливы, как мы!

6. Я на Маслену готов
Скушать 50 блинов.
Закушу их сдобой,
Похудеть попробую.

7. Напеки, кума, блинов,
Да чтоб были пышные.
Нынче Маслена неделя —
Можно съесть и лишнего.

8. Прилетали марсиане,
Остались довольные.
Их тарелки не пустые,
А блинами полные.

9. Пятый блин я слопала,
На мне юбка лопнула.
Пойду юбку зашивать,
Чтобы есть блины опять.

10. Веселей играй, гармошка,
Масленица, не грусти!
Приходи, весна, скорее,
Зиму прочь от нас гони!

11. Мы кончаем петь частушки
До другого вечера.
Вы сидите до утра,
Коли делать нечего.

5 помощник. Пятница. В пятницу устраивали «Тёщины посиделки». Зятя ждали в гости тещ. В эти дни ходили к родственникам в гости на блины. Особенно популярным было катание по улицам в нарядных санях с бубенцами под дугой. Везде светились огни балаганов, выступали раешники, продавали чай, блины, сладости. В пятничный день зятя приглашали своих тещ на блины, и чем больше народу приходило, тем больше почестей было теще. Обычно в этот день старшие учили уму-разуму молодежь.

Танец «Кадриль».

6 помощник. Суббота. «Золовкины посиделки». Молодая невестка приглашала своих родных к себе. Еще суббота объявлялась «Родительским днем». Этот день символизировал поминовение родителей, хоронение зимы.

Звучит песня «Балалайка».

7 помощник. Воскресенье. В воскресенье народ прощался с Масленицей. И день этот называли проводы, прощенный день. Все затеи и веселье продолжались только до вечера «Прощеного воскресенья». Как только начинали звонить к вечерне, веселье заканчивалось. После вечерней службы все прощали друг другу обиды, просили прощения у родных, соседей. Ну а самое главное развлечение дня — это сжигание чучела, которое олицетворяло зимушку. Его всю неделю должны были возить по деревне, а сжигали в поле за околицей в воскресенье.

После того, как чучело сгорело, в деревне жгли костры, в которых сжигали все старые вещи. Вот такая веселая была масленичная неделя. Но нужно помнить о том, что за эти семь веселых дней необходимо изгнать из своего сердца злость, ненависть, обиды, простить всех и помолиться за здоровье близких.

Ученица.

Без всякого сомнения
От всей души хочу Вам пожелать
У близких попросить прощения,
Слова им добрые сказать.

Ведь в этот день нам все прощается,
Коль искренне попросим мы.
Сама природа улыбается,
Оберегая нас от тьмы.

Ведущий. На наш праздник заехали гости с Украины, наши добрые соседи со своими гостинцами.

Звучит песня «Квітка душі».

— Широ вітаємо з Масляною!

Игра-танец «Карусель».

Ведущий.

Масленицу провожаем — весну встречаем.
Гостья загостились, с зимушкой простились.
С крыши капели, грачи прилетели,
Воробьи чирикают, они весну кличут.

Масленица. Молодцы! Хорошую встречу и добрые проводы вы мне подготовили.

Я гуляла с вами, пела и плясала,
Теперь села в сани, больно я устала.

Кончилось весельице — беритесь за дельце,
А со мной проститесь, блинами угостите.

Весна.

Напеки мы вам поесть —
Сотен пять, а может шесть!

Угощение на славу, а ребятам на забаву!

(Девица, Весна, Скоморох выносят разносы с блинами и конфетами. Угощают детей и гостей)

Скоморох.

Блины масленные,
Шаньги мазанные,
Мы катаемся с горы
От зари и до зари.
А сегодня, к сожаленью,
Наше кончилось веселье.

Дети поют.

Гори, гори ясно, чтобы не погасло!
Гори, гори ясно, чтобы не погасло!
Гори, гори ясно, чтобы не погасло!

Ведущий.

Приглашаем всех на широк двор!
Масленицу провожать, Весну встречать!

Дети поют.

Ты прощай, прощай наша Масленица.
Ты прощай, прощай наша широкая.

(Сжигание чучела на школьном дворе, хороводы вокруг чучела Масленицы)

М. В. ЛАВРИНОВИЧ,

учитель высшей категории, учитель начальных классов СОШ № 121 г. Одессы

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРЫ СО СЛОВОМ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ

В настоящее время остается актуальной проблема формирования лингвистических знаний у младших школьников на уроках русского языка. Необходимо ещё в начальной школе развивать у учащихся интерес к русскому языку, делать это как можно более интересно и увлекательно. В этом могут помочь игры со словами, их периодическое использование на уроках. Следует обратить внимание ещё и на то, что учащиеся в младшем школьном возрасте совершают переход от игровой деятельности к учебной. Учебная деятельность становится ведущей, но и игра в этом возрасте имеет право быть. Учитывая эту особенность развития младших школьников, необходимо помнить, что именно с помощью игры можно привлечь внимание детей к предмету, развить у них заинтересованность в получении знаний. В процессе игры изучаемый материал усваивается и запоминается лучше, чем на обычных уроках.

Использование игр способствует не только повышению интереса к учению, но и повышает качество самого обучения, а также прочность полученных знаний.

Игры предоставляют возможность развивать у учащихся такие процессы, как внимание и память. Игровые задания положительно влияют на развитие смекалки, находчивости, сообразительности. Многие игры требуют не только умственных, но и волевых усилий: организованности, выдержки, умения соблюдать правила игры.

В ходе игры ученики охотно преодолевают трудности, развивают умение анализировать свою деятельность, оценивать свои поступки и возможности.

Игра является средством повышения умственной активности детей, она активизирует психические процессы, вызывает у учащихся живой интерес к процессу познания, сопровождается чувством радости, удивления, иногда ей сопутствует весёлый и доброжелательный смех. Играя, дети охотно преодолевают значительные трудности, тренируют свои силы, развивают способности и умения. Игра помогает сделать учебный материал увлекательным, вызывает у детей глубокое удовлетворение, создаёт радостное рабочее настроение, а значит облегчает процесс усвоения знаний.

Изучение русского языка в начальной школе представляет собой первый этап лингвистического образования учащихся. Специфика начального курса русского языка заключается в его тесной взаимосвязи со всеми учебными

предметами, особенно с литературным чтением. Эти два предмета представляют собой единую образовательную область, в которой изучение русского языка сочетается с обучением чтению и первоначальным литературным образованием.

Языковой материал призван сформировать первоначальное представление о структуре русского языка с учётом возрастных особенностей младших школьников, а также способствует усвоению норм русского литературного языка.

Необходимо, чтобы у детей языковые знания формировались не в виде разрозненных фрагментов, а в целостной системе. У них должно быть сформировано научное представление об уровнях языковой системы, о её внутренних связях, о функционировании этой системы, о языковой прагматике.

Обучение русскому языку имеет своим конечным результатом формирование умений грамматически правильно, стилистически точно, содержательно, интонационно выразительно высказывать свои мысли в устной форме и орфографически верно передавать их на письме.

Одним из эффективных средств развития интереса к этому предмету является использование на уроках и во внеклассное время игр и занимательного материала, способствующего формированию у учеников эмоционального настроения, воспитанию положительного отношения к выполняемой работе, улучшению работоспособности, обеспечению возможности один и тот же материал повторять разнообразными способами.

В игре, как и в межличностном общении, интересы направлены не на заданную цель, а на сам процесс. Игра — культурная норма, которая позволяет быть свободным, раскованным, иметь власть над реальностью, стремление превзойти себя, уметь распоряжаться собой, преодолевать ролевую зависимость.

В своей работе на уроках русского языка и литературного чтения я использую разнообразные игры со словами, некоторые из которых сейчас вам и представлю.

1. «Наборщик».

Учитель даёт любое длинное слово, ученики записывают его и начинают составлять новые слова из букв данного слова. Эти слова могут быть только существительными нарицательными, в единственном числе и именительном падеже, нельзя использовать уменьшительные и ласкательные слова.

Наборщик (борщ, набор, бор, щи, рак, бок, банщик, роцца, банк, банкир, бирка...).

2. Палиндромы («перевёртыши») — слова или предложения, которые читаются в обе стороны.

Все помнят, как строгая кукла Мальвина учила Буратино писать диктант: «А роза упала на лапу Азора». Эта фраза придумана известным поэтом А. Фетом.

Топот, казак, наган, шалаш, потоп.

Я ел мясо лося, млея.

Лёша на полке клопа нашёл.

Огонь — лоб больного.

3. Анаграммы.

Слово, образованное из другого слова путем перестановки букв, называется анаграммой.

Апельсин — спаниель, ромашка — мошкара, белорус — лесоруб, вредность — древность.

Из некоторых слов можно составлять сразу несколько анаграмм, тогда получится целый анаграммный блок.

Сорт — торс — трос — рост.

Монета — немота — отмена.

Клоун — колуи — уклон — кулон.

4. Логогрифы.

Приём исключения или добавления буквы или букв к слову с целью получения новых слов называется логогрифом.

Ла(м)па, бок(с).

(Ф) Рак, лаг.

(Д) Рама, розь.

Пар, пари(к).

Разновидность логогрифа — добавить три буквы.

Пиво(вар) вар, бал(кон) курс.

Тепло(воз) дух, за(нос) ок.

Мол(око) рок, га(мак) лер.

Сено(вал) юта, гарни(тур) никет.

	ок		уп
(...)	чик	(...)	ья
	ист		ий
	жа		ун

	ель		кан
(...)	дек	(...)	ок
	инт		он
	зац		ова

5. Тавтограммы.

Предложение, стихотворение или рассказ, в которых все слова начинаются на одну и ту же букву, называются тавтограммами.

Всем известен стишок:

Четыре чёрненьких чумазеньких чертёнка

Чертили чёрными чернилами чертёж.

Чертили чрезвычайно чисто.

6. Метаграммы.

Слова, в которых при изменении одной буквы получается новое слово, называются метаграммами.

Колос — голос — волос.

Дама — рама — мама — лама.

Прок — срок — урок.

7. Шарады.

Загадки, в которых задуманное слово разбивается на слоги, а потом эти части и всё слово целиком и по отдельности списывается, называются шарадами.

Состояние воды + не эта = школьная мебель (парта)

Нота + находка = публичное выступление на какую-либо тему (доклад)

Нелюбимая детьми еда + приспособление для измерения глубины = враг осьминога (кашалот)

Звук падающей небольшой части жидкости + старинное название губ = овощ (капуста)

Сельское развлекательное помещение + богиня победы = любимая ягода (клубника)

8. Буриме.

Стихотворение, придуманное из заданных рифм.

Гамак — моряк.

Браслет — балет.

Старый был у нас гамак.

Я нашла на нём браслет.

Возле нас стоял моряк.

И от радости, от счастья танцевал он нам балет.

9. Игра «Между буквами»

Заданное слово пишется сверху вниз, через небольшое расстояние это же слово снизу вверх. Необходимо придумать слова между двумя буквами.

з	он	а			
а	квар	к	л	ет	о
г	оро	д	о	фор	т
а	збук	а	т	олокн	о
д	ру	г	о	па	л
к	ор	а			
а	рбу	з			

10. Игра «Рассчитай-ка»

С данной буквой составить слова так, чтоб она была сначала первой, потом второй, затем третьей и т. д.

арбуз

марка

плата

баран

маска

11. Игра «Что в начале, то и в конце»

С данной буквой или несколькими буквами составить новое слово, добавив букву или несколько букв в середину.

за(но)за

во(ль)во

ка(ль)ка

ор(ат)ор

ра(ни)ра

12. Игра «Середина слова»

С данной буквой или несколькими буквами придумать как можно больше слов.

страх *тра*
штраф *тра*
страна *тра*
астраханка *тра*
отрава *тра*
эстрада *тра*

13. Тематические кроссворды

С любыми придуманными словами могут выполняться разные виды работ:

1. Подчеркнуть орфограммы (безударные гласные, парные согласные, непроизносимые согласные и т. д.).

2. Ввести определённые слова в предложения, разные по цели высказывания, по интонации.

3. К данному слову подобрать однокоренное.

4. Данное слово записать транскрипцией.

5. Просклонять данные слова.

Любая игра позволяет повторить ранее изученный материал, плавно перейти к новой теме или к новому материалу, а также может служить связующей нитью между этапами урока или различными заданиями на одном этапе.

Л. С. БОНДАРЕНКО,

викладач-методист, викладач вищої категорії, викладач математики ВНКЗ «Балтське педагогічне училище»

НЕСТАНДАРТНІ УРОКИ З МАТЕМАТИКИ

Тема. Додавання виду $520 + 340$. Розширена задача на зведення до одиниці.

Мета. Ознайомити учнів з прийомами додавання круглих трицифрових чисел без переходу через розряд, формувати вміння розв'язувати розширені задачі на зведення до одиниці. Розвивати пам'ять, мислення, зв'язне мовлення. Виховувати інтерес до вивчення математики.

Обладнання: малюнки казкових героїв, карти з текстами для самостійної роботи, скорочений запис задачі, геометричний матеріал.

Хід уроку

I. Організація класу.

Урок сьогодні буде незвичайний. Кожен з вас, мабуть, має друзів. Одні товаришують з хлопчиками, інші з дівчатками, але кожен з вас, напевно, любить тварин. І одним з найвірніших друзів людини є собака.

Згодні ви зі мною? А чи знаєте ви, чому собака вибрав собі у друзі саме людину, а не когось з лісових звірів? Хто знає, той буде мені допомагати, а хто ні, той дізнається, якщо сьогодні на уроці буде уважно слухати і старанно працювати.

II. Актуалізація опорних знань.

Давно-давно колись собака жив у лісі сам.

«Недобре жити одному, — думає собі, — от коли б знайти когось найсміливішого! Я б став йому другом...»

І пішов собака шукати собі друга. Аж тут зустрів він вовка. «Давай, вовче, з тобою дружити!» — сказав собака. Вовк погодився лише за умови, якщо собака допоможе йому виконати ряд завдань.

І перше, що хотів вовк — щоб собачка знайшов таких помічників, які уміють і писати, і рахувати, і добре міркувати.

Собачка довго думав, до кого звернутися

і вирішив прийти до нас. То ж допоможемо йому?

Тоді відступіть від попередньої роботи чотири клітинки і запишіть число та класна робота.

А тепер вже нам пора
Взятись до пера
Числа оці записати,
Знання свої показати.

А які цифри та числа будемо писати, ви самі відгадаєте, якщо розв'яжете такі задачі:

1) Три лисички, три сестрички,
Заплели по дві косички.
Скільки разом у лисичок
Є заплетених косичок? ($2 \cdot 3 = 6$)

А звідки ви дізнались? Чому множимо $2 \cdot 3$?

2) Змерзли вісім поросят
Зіщурились і тремтять.
Щоб могли їх відіграти,
Скільки валянок купити? ($4 \cdot 8 = 32$)

Чому множимо $4 \cdot 8$? (Через те, що беремо 8 раз по 4).

Каліграфічна хвилинка.

Отже, сьогодні повторимо, як каліграфічно пишуться цифри 8, 3, 2 і запишемо найменше число, яке можна утворити за допомогою даних трьох цифр (238).

А зараз скажіть, скільки сотень, десятків і одиниць містить число 238?

Перевірка домашнього завдання.

1) Робота з індивідуальними картками.
Картка № 1.

1. Розв'язати приклади.

а) $170 - (30 + 60)$; б) $120 - 5 \cdot 8$.

2. Задача. У бідоні 24 л молока, а в глечуку у 8 разів менше. Скільки літрів молока у бідоні і глечуку разом?

Картка № 2.

1. Розв'язати приклади.

а) $120 - 90 + 40$; б) $600 - (200 + 300)$.

2. Задача. У бідоні 24 л молока, а в глечуку у 8 разів менше. На скільки літрів молока більше у бідоні, ніж в глечуку?

Картка № 3.

1. Розв'язати приклади.

а) $800 - (300 - 200)$; б) $400 + 54 : 9 \cdot 3$.

2. Задача. Протягом дня Катруся прочитала 42 сторінки, а Петрик у 6 разів менше. На скільки сторінок менше прочитав Петрик, ніж Катруся?

Робота біля дошки

Задача 570 — розв'язує 1 учень самостійно.

Приклади 569 — усно (розглянути 1–2 цікавих квадрати).

Робота з класом

Розв'язати кругові приклади:

$$352 - 52 \quad 60 + 90 \quad 500 + 60$$

$$80 - 28 \quad 52 + 300 \quad 50 + 30$$

$$560 - 500 \quad 300 + 200 \quad 150 - 100$$

Гра «Точні стрілки»

Провести стрілки від числа до відповідної йому суми розрядних доданків.

563	$500 + 3$
804	$800 + 40 + 4$
503	$500 + 60$
844	$800 + 40$
560	$500 + 60 + 3$
840	$800 + 4$

Перевірка та оцінювання робіт на індивідуальних картках.

Ви допомогли нашому собачці, і вовк погодився з ним дружити. Але прийшов вечір, і полягали вони спати. Опівночі собака раптом почув якийсь шелест, схопився й голосно загавкав. Вовк перелякався й каже собаці: «Тихо! Тихо! Не гавкай, бо ведмідь почує, прийде і розшматує мене...»

Побачив собака, що ведмідь сильніший від вовка і вирішив подружитися з ним. Ведмідь погодився, але запропонував собачці свої завдання.

Завдання 1. Порівняти, не виконуючи обчислень, значення числових виразів:

$25 + 67$	$67 + 25$
$60 + 30$	$30 + 60$
$400 + 200$	$200 + 400$

Завдяки використанню якої властивості ми можемо стверджувати, що відповідні рівності рівні?

Що ж можна робити з доданками?

Сформулюйте переставну властивість.

Номер в книзі ви знайдіть
Приклади ці розв'яжіть
Прийшов час вже показати,
Чи вмієте ви рахувати.

Завдання 2. Застосовуючи переставну властивість дії додавання, розв'язати приклади 571.

— Молодці, дітки. Ви знову допомогли нашому собачці. Так, знову прийшов вечір, і полягали спати. Уночі собака почув, що десь зашелестіло і загавкав. А ведмідь перелякався та й каже: «Цить, не гавкай! Тихо, а то тигр почує і розшматує нас з тобою!» «Е, ні! — подумав собака. — Що ж воно за товариш: якогось тигра боїться». Побіг тоді собака до тигра і каже: «Чуєш, тигре! Хочу з тобою дружити!» Тигр подумав трохи і погодився. Але теж дав собаці завдання: знайти знавців, які змогли б додавати круглі трицифрові числа. Довго мислив собачка, і знову звернувся до вас. А ми ще й самі не вміємо. Тому негайно беремося за роботу, щоб допомогти собачці.

III. Формування нових знань.

Спочатку розв'яжемо наступні приклади «ланцюжком»:

$$\begin{array}{r} 52 + 34 \\ 71 + 24 \end{array} \quad \begin{array}{r} 46 + 23 \\ 520 + 340 \end{array}$$

Постає проблема: як додавати круглі трицифрові числа? (Записуємо останній приклад на дошці).

$$520 + 340$$

Щоб додати трицифрові числа, ми їх спочатку розкладемо на розрядні доданки. Допоможіть мені...

$$\begin{array}{r} 520 \quad \quad \quad + \quad \quad \quad 340 \\ \wedge \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \wedge \\ 500 + 20 \quad \quad \quad 300 + 40 \\ 500 + 300 = 800 \quad \quad 20 + 40 = 60 \\ 800 + 60 = 860 \end{array}$$

Як розкладемо число 520? (500 і 20)

Як розкладемо число 340? (300 і 40)

Спочатку додаємо сотні. Потім додаємо десяткі. А тепер до сотень додаємо десяткі. Отже, 520 додати 340, дорівнює 860.

Тому ми можемо зробити такий висновок: сотні додаємо до сотень, десяткі до десятків і знайдені результати додаємо.

Відкрийте свої підручники на сторінці 87 і знайдіть дане правило. (Один учень читає правило вголос, всі читають тихо, а потім повторюємо колективно, по рядах, індивідуально).

Вправно ви рахуєте
Швидко ви міркуєте
Уважно слухаєте всі,
Бо знання потрібні всім
Ми з вами гарно потрудилися
І, мабуть, трохи притомились.
Тепер настав час відпочинку —
Ми проведемо фізкультхвилинку.

Фізкультхвилинка.

Сідайте. Відкрийте підручники і знайдіть приклад № 573. Цей приклад нам потрібно розв'язати усно з поясненням. (Вимагаємо від учнів повного пояснення).

IV. Застосування набутих знань.

А зараз знайдіть номер 574.

Розв'язуємо приклади: 1, 2 стовпчики біля дошки; 3 — учні пояснюють з місця, коментують; 4 стовпчик учні розв'язують самостійно.

Ми допомогли нашому собачці виконати завдання тигра, і він подружився з ним. А вночі побачив, що тигр боїться лева. Тоді собака побіг до лева і запропонував свою дружбу. Лев погодився, але теж дав свої завдання.

Рано, діти, вам радіти,
Слід задачу ще зробити.
Добре треба міркувати,
Щоб її нам розв'язати.

Відкрийте свої підручники і знайдіть задачу № 575.

(При розв'язуванні даної задачі формуємо в учнів уміння додавати круглі трицифрові числа).

А зараз нам необхідно розв'язати ще складніші завдання.

Задача 1 (усно). Петрик за 4 години прочитав 28 сторінок. Скільки сторінок читає Петрик за 1 годину?

Задача 2 (усно). Після вдосконалення техніки читання Петрик став читати 9 сторінок за одну годину. Скільки сторінок прочитає Петрик за 6 годин?

Задача № 576.

Давайте розглянемо скорочений запис і повторимо задачу за скороченим записом.

6 д. — 42 п.

3 д. (на 2 п. більше) — ?

Робота над числовими даними.

Що означає число 6? (Кількість днів, протягом яких працювала майстерня).

Що означає число 42? (Кількість парасольок, які відремонтували за ці дні).

Що означає число 3? (Кількість днів, протягом яких буде працювати майстерня, коли почне працювати краще).

Що означає число 2? (Що за один день будуть ремонтувати на 2 парасольки більше).

Що запитується в задачі?

Розбір (синтетичний).

Якщо нам відомо, що за 6 днів відремонтували 42 парасольки, то що можна знайти за цими даними? (Скільки парасольок відремонтували за один день).

Якою дією? (Ділення).

Якщо нам відомо, скільки парасольок майстерня ремонтувала за один день і відомо, що вона стала ремонтувати за 1 день на 2 парасольки більше, то що можна знайти за цими даними? (Кількість парасольок, які стала ремонтувати майстерня, коли почала працювати краще).

Якою дією? (Додавання).

Якщо нам відомо, скільки майстерня почала ремонтувати парасольок за один день і відомо, що вона працювала 3 дні, то що можна знайти за цими даними? (Скільки парасольок відремонтує майстерня).

Якою дією? (Множення).

План розв'язання.

Отже, що знайдемо в першій дії; другій дії; третій дії?

Розв'язання:

1) $42 : 6 = 7$ (п.) — за 1 день відремонтувала майстерня.

2) $7 + 2 = 9$ (п.) — стали ремонтувати.

3) $9 \cdot 3 = 27$ (п.) — відремонтувала майстерня.

Відповідь: 27 парасольок відремонтувала майстерня.

Молодці, ви допомогли нашому собачці, і він виконав завдання лева. Почали вони товаришувати, але вночі собака побачив, що лев боїться людини. Побіг собака шукати людину і зустрів юнака на коні. Він запропонував юнакові дружити. Юнак погодився, привів собаку додому і вирішив перевірити, яку пам'ять має собачка.

V. Підсумок уроку.

Які числа сьогодні на уроці ми навчилися додавати?

Яке правило ми використовуємо при додаванні круглих трицифрових чисел?

Знайти приклади, які ми сьогодні на уроці навчились розв'язувати:

$$540 + 120; \quad 500 - 200; \quad 63 : 9;$$

$$5 \cdot 9; \quad 270 + 310;$$

$$140 + 230.$$

Знайти помилки, які допустив собачка при розв'язуванні прикладів:

$$540 + 120 = 560;$$

$$270 + 310 = 570;$$

$$740 + 230 = 970.$$

Домашнє завдання.

Приклади № 578; задача № 579.

Молодці! Ви допомогли собачці виконати всі завдання юнака. Стали вони дружити. Вночі собака почув шелест і голосно загавкав. Юнак схопився, взяв рушницю і побіг шукати, на кого гавкає собака. Так собака впевнився, що люди самі сміливі. З тих пір собаки стали найвірнішими друзями людей.

А ще ви, мабуть, зрозуміли, що ми повинні бути сміливими, вірними своєму другу, завжди готовими прийти на допомогу своїм товаришам. А допомогла нам дійти такого висновку бурятська народна казка «Як собака собі друга знайшов».

Тема. Один і багато. Число і цифри. Назви цифр: одиниця, двійка, трійка, ...

Мета. Довести до осмислення дітей поняття «один», «багато», «число», «цифра». Ознайомити учнів з назвами цифр. Удосконалювати

навички порядкової і кількісної лічби, закріплювати знання про поняття «стільки ж», «великий», «малий», «найбільший», «найменший». Розвивати математичне мовлення, пам'ять, увагу. Виховувати інтерес до вивчення предмета.

Обладнання: ілюстрації із зображенням казкових героїв, набір цифр, геометричні фігури, малюнки з числовим зображенням.

Хід уроку

I. Організація класу.

Сьогодні у нас незвичайний урок
У логіку зробимо ще один крок,
А з казкою ми зустрічались не раз
І знову вона завітає до нас.
У казках завжди є перешкоди, та знаю
Що їх для кмітливих дітей не буває.

Діти, ви знаєте багато казок. І сьогодні ми з вами знову помандруємо у дивовижний світ казки. А до якої казки — ви самі відгадаєте. Отже, слухайте уважно:

Пішла дівчинка у ліс
Квіточки збирала
У саму гущу забрела
І там заблукала.
Стала дівчинка сама
Стежинку шукати
Та так її не знайшла
До будиночку прийшла.
А у будиночку отім
Жили ... (три ведмеді)
Та дома їх не було
Пішли в ліс за медом.

То ж яка казка завітала до нас в гості? (Правильно, це казка російського письменника Л. М. Толстого «Три ведмеді»).

II. Актуалізація опорних знань.

А хто з вас пам'ятає, як звали ведмедів? (Батько — Михайло Іванович, мати — Анастасія Петрівна і маленький ведмедик — Михайлик)

Хто з вас пам'ятає, який з ведмедів був найбільшим?

А скільки кімнат було у будиночку? (Дві)

Що побачила дівчинка в першій кімнаті? (Стіл, біля столу стільчики)

А що було на столі? (Чашки з напоєм, а біля них ложки)

Ложок було стільки ж, як і чашок, чи ні? (Стільки ж)

А стільчиків було стільки ж, як чашок і ложок? (Так)

А столів? (Ні)

Столів більше чи менше, ніж стільчиків?

Порахуйте, скільки було чашок, ложок.

Чашки і ложки були однакової величини чи ні? (Ні)

А чия чашка була найбільшою?

А чия найменшою?

А чия середньою?

З якої чашки дівчинка випила весь напій? (З найменшої)

Чиєю вона була? (Михайлика)

III. Формування нових знань, умінь і навичок.

Отже, діти, наша дівчинка побачила три чашки, три ложки, три стільці.

А скільки столів побачила дівчинка? (Один)

А за стіл вона сідала чи ні? (Сідала)

На чому вона сиділа? (На стільцях)

Вона сиділа на одному стільці чи на всіх?

Який стільчик їй сподобався найбільше? (Найменший)

Чий він був? (Михайлика)

Скільки стільчиків зламала дівчинка? (Один)

Діти, коли ми рахували речі наших ведмедиків, то вживали слова «один, два, три». Слова, які вживаються при лічбі предметів, називаються числами. Значить, один, два, три — це числа. Кожне число позначається особливим значком — цифрою.

То як називаються знаки для позначення чисел? (Цифри)

Число один позначається одиницею, число два — двійкою, число три — трійкою (демонстрація цифр).

То ж якою цифрою позначається число один, три, два?

Давайте поміркуємо, один — це багато чи мало?

Один зошит, один олівець, одна квітка... Це, напевно, мало.

А тепер поглянемо на це число з іншого боку.

Хто для нас найдорожчий? Це наша матуся. І у кожного вона тільки одна. У кожного з нас одна Батьківщина — місце, де ми народилися. Над нами блакитне небо, а зігріває нас своїм ніжним промінням ясне сонечко. І небо, і сонце у нас одне.

Отже, одна у людини мати, одне сонце, одна Батьківщина. А ці слова значать для нас дуже багато.

Один — значить мало чи багато?

Це як подивитись, малята:

Одне в світі Сонце і одна батьківська хата,

Одні в тебе ненька і тато.

Одне в тебе серце, одне життя у людини,

І в світі не знайдеш країни

Миліше тієї, де ти народився, —

Твоєї Землі — України.

Одна в нас планета, одна Батьківщина,

Одна у нас рідна мова —

Така мелодійна, така солов'їна,

Пісенна така, пречудова.

І все це для кожного є найдорожчим,

Бо що може бути важливішим?

Подумай над цими словами, дитинко,

Хай серце стає все мудрішим.

Але де ж наша дівчинка?

А наша дівчинка встигла зайти в другу кімнату, побачила там ліжка ведмедиків і вирішила відпочити. Даваймо відпочинемо і ми.

Фізкультхвилинка.

Ведмежата в лісі жили,
Головою все кружили:
Ось так, ось так, ось так.
Ведмежата мед шукали,
Разом дерево хитали:
Ось так, ось так, ось так.

IV. Застосування набутих знань.

Коли ведмеді прийшли додому, зразу ж побачили, що у будинку хтось є. І вони всі по черзі закричали:

- Хто пив з моєї чашки?
- Хто сидів на моєму стільці?
- Хто лежав на моєму ліжку?
- Хто з ведмедів закричав першим, другим, третім?

Дівчинка злякалася
Тікати збралася
Та ведмедики впіймали
І свої завдання дали.

Завдання Михайла Івановича.

Робота з підручником (ст. 7).

Завдання 1.

Які речі зображені на малюнку?

Скільки парасольок зліва? Скільки справа? Скільки всього?

Скільки капелюхів? Яких речей по дві? По одній? Багато?

Яких речей найбільше, найменше, однакова кількість?

Завдання 2.

Кружечки яких кольорів ви бачите? Порахуйте кружечки кожної групи.

Якими цифрами позначено кількість цих кружечків?

Завдання Анастасії Петрівни.

Розгляньте в нашому підручнику перше завдання.

Що намальовано на малюнку?

Які геометричні фігури на шарфах ви бачите?

Порахуйте, скільки кружечків ви бачите на кожному шарфі. Намалюйте стільки кружечків, скільки їх на самому довгому шарфі.

Михайлик наш ще зовсім маленький, і він хоче з нами провести свої ігри.

Завдання 1.

На фланелографі викладено 1 трикутник, 2 квадрати, 3 кружечки.

Кількість яких фігур ми позначили б цифрою 2, 3, 1?

Завдання 2.

Гра «Схованка».

Відшукайте, де сховались цифри 1, 2, 3 (демонстрація малюнків, на яких можна знайти відповідні цифри).

Завдання 3.

Намалюйте в зошитах стільки кружечків, трикутників, кількість яких відповідає цифрі, яку ви бачите.

Ви всі добре працювали.
Виконали вже всі справи.
Дівчинці допомогли
Від ведмедиків втекти.

V. Підсумок уроку.

З якими числами ми познайомились на уроці?

Скільки ведмедиків жило у будиночку? Скільки було маленьких? Скільки дорослих?

А скільки завдань вони запропонували дівчинці: одне чи багато?

З ким пішла дівчинка в ліс?

Чи можна так робити?

Наша дівчинка вам дуже вдячна. Вона надіслала вам листа.

Ось і пролунав дзвінок.
Закінчився наш урок.
За роботу по заслугі
Щиро дякую вам друзі.
До побачення!

Тема. Склад числа 7. Складання прикладів на додавання. Порядкова лічба.

Мета. Розглянути всі варіанти складу числа 7, навчати складати приклади на додавання у межах 7. Удосконалювати навички порядкової лічби. Розвивати пам'ять, мислення дітей. Виховувати інтерес до уроків математики.

Обладнання: малюнки артистів цирку, таблиця складу числа 7, картки з індивідуальними завданнями, роздатковий матеріал.

Хід уроку

I. Організація класу.

Цирк прийшов сьогодні в клас,
Щоб послухати всіх нас,
Як ми вмієм рахувати,
Віднімати й додавати.
Тільки цирк у нас незвичний
Цирк у нас — математичний!
Ось і перший наш герой,
Клоун — в шапці чарівній.
Та щоб фокус показати
Хоче нам завдання дати.

II. Актуалізація опорних знань.

Перше завдання Клоуна (цікаві задачі).

На цікавий наш урок
Прилетіло шість сорок.
Одна раніше прилетіла
Скільки ж їх сидить без діла?

Чому сорок 7?

На арені Клоун сів
І дістав аж сім м'ячів.
Один впав і покотився,
А наш Клоун розгубився.

Як ви думаєте, чому Клоун розгубився? Правильно, тому що не знає, скільки м'ячів у нього залишилося.

То скільки м'ячів залишилось у Клоуна? Чому?

Каліграфічна хвилинка.

Написання цифри 6.

Нам потрібно розв'язати ще кілька завдань Клоуна.

1. Робота з підручником. Завдання 1.
2. Назвати всі числа, що менші 7.
3. Назвати число, більше 5 і менше 7.
4. Назвати сусідів чисел 2, 4, 6.
5. Порівняти числа: 4 і 7; 3 і 6; 2 і 7; 7 і 5; 1 і 3; 6 і 3.

Ви так добре працювали
Всі завдання розв'язали.
І щоб всі ви відпочили
Завітали в цирк наш звірі.

Першим на арену.
Завітав Ведмедик
Прикотився він до нас
На велосипеді.

А прикотився Ведмедик не сам, а із своїм завданням. Розгляньте квіточку, з якою прийшов Ведмедик. На кожній пелюсточці записано приклад з віконечком, а посередині записано число 6. Нам потрібно вставити у віконечка числа так, щоб відтворити склад числа 6.

$$\begin{array}{ccc} 4 + \square & & 5 + \square \\ \square + 5 & 6 & \square + 2 \\ & 3 + \square & \end{array}$$

Молодці, ви виконали завдання Ведмедика.

Завітала другою
Лисичка рудохвоста.
З цукерками прийшла
Вона до нас у гості.

III. Формування нових понять і способів діяльності.

Наша Лисичка поділилася своїми цукерками і з Ведмедиком, і з вами. Порахуйте, скільки цукерок дала Лисичка кожному з вас? (7)

Розділіть цукерки на дві купки. По скільки цукерок міститься на ваших купках? (Називаємо окремі випадки складу числа 7 за схемою: на одній купці 5 цукерок, на другій — 2, всього 7. Отже, 7 — це 5 і 2). Запитуємо кількох дітей.

А мені Лисичка принесла червоні і зелені кружечки (викладаємо на фланелографі).

Скільки червоних кружечків? (6)

Скільки зелених? (1)

Скільки всього? (7)

Отже, 7 — це 6 і 1.

Тепер один червоний заберемо, а один зелений докладемо.

Скільки червоних? (5)

Скільки зелених? (2)

Скільки всього? (7)

Отже, 7 — це 5 і 2.

Аналогічно розглянемо всі випадки складу числа 7 і складемо впорядковану таблицю:

7	
6	1
5	2
4	3
3	4
2	5
1	6

Прочитайте таблицю складу числа 7 (хором).

Який ряд краще засвоїв склад числа 7.

А хто сам може розповісти таблицю складу числа 7?

Трохи ми попрацювали.
Трохи сили наші втратили.
Треба нам би відпочити
Свої сили відновити.

Фізкультхвилинка.

На мелодію пісні «Улыбка» муз. М. Шаїнського.

Наші друзі знов у клас прийшли
І принесли радість і бадьорість
В кожне серце трепетно зайшли
Щезли втома, лень, розмови і суворість.

Друзі, плеснемо разом,
Посміхнемося гуртом —
Навкруги все стане лагіднішим, приємним.
Знов за руки беремось,
До роботи візьмемось —
І урок стає чудовим, милим, теплим.

IV. Застосування набутих знань.

Ви добре працювали і виконали всі завдання Лисички.

А хто ж третім завітає до нашого цирку?

Ну, а третім — Вовчик-братик
Мед приніс для Ведмежати.
А для вас — свої завдання.
То ж розглянемо їх негайно.

Робота з підручником (ст. 25).

Завдання 3.

За малюнком складіть приклади на додавання.

Завдання 4.

Вивчення днів тижня. Закріплення порядкової і кількісної лічби у межах 7.

А найстаршим в цирку нашим
Мудрий Слон є, просто красень.

Через те, що Слон є і найстаршим, і наймудрішим, то і завдання його найважчі.

Робота в зошитах.

Розв'язати приклади:

$$\begin{array}{ccc} 6 + 1 & 3 + 4 & 3 + 3 \\ 5 + 2 & 4 + 2 & 2 + 5 \end{array}$$

Що за лемент на арені?
Мавпи вже біжать на сцену.
Скільки ж їх, цікаво знати?
Аж сім вийшло. Як багато!
Годі, діти, вам писати
Треба ігри починати.

Ви знаєте, що Мавпочки є великими бешкетницями, тому й завдання їх цікаві.

Завдання 1.

Мавпи люблять різні ласощі. Ми зможемо їх пригостити, якщо розв'яжемо приклади. Отримані відповіді допоможуть вам знайти Мавпочку, яку ви можете пригостити (дітям роздають по одній картинці із зображенням різних

фруктів, на яких записано приклади). Отриманий результат є порядковим номером Мавпи, якій діти віддають ласощі.

$$\begin{array}{ll} 2 + 1 & 6 + 1 \\ 1 + 1 & 4 + 1 \\ 2 + 2 & 3 + 1 \\ 3 + 2 & 5 + 2 \\ 3 + 4 & 3 + 3 \end{array}$$

Яка Мавпочка отримає ваші ласощі? (Друга, п'ята, сьома і т. д.)

Завдання 2.

Гра «Відгадай задумане число».

Ми бачимо, що перша Мавпочка залишилась без гостинців. Щоб її пригостити, ми повинні відгадати числа, які вона задумала.

Мавпочка задумала число, додала до нього 3, отримала 7. Яке число задумала Мавпочка? (3-4 аналогічних приклади).

Досить, діти, працювати
Закінчується вже свято.
Мавпи мене запитали:
«Чи ви все запам'ятали?»

V. Підсумок уроку.

Склад якого числа ми вивчили?

Гра з м'ячем.

Вчитель починає речення, а дитина, якій дається м'яч, повинна закінчити його і віддати м'яч вчителю.

— 7 — це 2 і ...

— 7 — це 4 і ...

Розглянути всі випадки складу числа 7.

Всі артисти цирку прощаються з вами і чекають нових зустрічей.

Тема. Число і цифра 7. Порівняння чисел у межах 7. Складання і розв'язування прикладів. Написання цифри 7.

Мета. На основі груп з 7 предметів формувати поняття про число. Уточнювати уявлення дітей про утворення числа. Формувати уявлення про кількісну величину числа 7. Розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення, навички написання цифри 7. Виховувати інтерес до вивчення математики.

Обладнання: демонстраційний матеріал: предметні картинки, набір цифр, картка з друкованою і рукописною цифрою 7.

Хід уроку

I. Організація класу.

Добрий день, діти! (Стук у двері)

Але що це? Це поштар, він приніс нам посылку. Подивимось, що там? Тут лист і щось подібне на ключ у зв'язці. Давайте прочитаємо листа.

«Добрий день, діти!

Пишу вам з чарівної Країни Математики. У нашому королівстві нещастя: злий чаклун все тут зачаклував. Коли настає ніч, жителі країни не можуть рухатися, бо не світить корона королеви Математики. Розчаклувати математичну країну можуть лише ті діти, які зумі-

ють виконати всі завдання чаклуна. То ж будьте уважні, щоб не робити помилок, бо інакше ви не зможете нас розчаклувати.

Допоможіть нам, будь-ласка. Я посилаю вам багато ключів, щоб ви змогли відімкнути двері в нашу країну.

До зустрічі! Королева Математика».

Ну що, діти, допоможемо ми жителям математичної країни?

II. Актуалізація опорних знань учнів.

Отже вирушаймо в дорогу. А дорога важка й небезпечна, тому ми всі повинні бути дружими, дисциплінованими, уважними, допомагати своїм товаришам. Візьмемо ми тільки тих, хто вміє добре рахувати.

Давайте всі разом порахуємо від 1 до 10.

А тепер перший ряд порахує від 10 до 1; другий — від 1 до 7; третій — від 7 до 1.

Середній ряд ланцюжком від 1 до 8.

Я бачу, що ви вмієте рахувати, тому в дорогу вирушаємо всі разом.

Але що це?

Стоїть красень — теремок
А на дверях, бач, замок.
Це все приказка. А казка
Теж коротка.
Ось, будь-ласка,
Вам ключів велика в'язка,
Ключ потрібний віднайдіть
Швидко двері відімкніть.

Завдання. Нам потрібні ключі, номерами яких є такі числа:

- число, попереднє числу 3;
- число, яке передує числу 2;
- число, наступне числу 2;
- число, попереднє числу 5;
- число, наступне числу 4.

(Набірне полотно)

Ми повинні підібрати ключики при доданні номерків, які на них написані, щоб утворилося число 6. (На замках 5 і 1, 4 і 2, 2 і 4, 1 і 5, 3 і 3)

Ми підбрали ключики до наших замків, але замочки ще не відкрилися.

Але, що є в теремку? Скринька і теж зачарована. А щоб її розчарувати, ми повинні виконати завдання чаклуна:

1. Були на нашому дворі
Три горобці, два снігурі.
Хто може скласти лік птахам
Всім горобцям і снігурам? (3 + 2)
2. Йшли два їжачки
Несли по три бурячки.
А ви їм допоможіть —
Бурячки ті полічіть. (3 + 3)
3. П'ять метеликів літають
І на квіточки сідають.
Прилетів іще 1,
Сів на квіточку і він.
Полічи швиденько всіх
Цих метеликів прудких. (5 + 1)

Молодці діти! Ви розчаклували скриньку, а в ній, погляньте, маршрут, за яким ми повинні рухатися. Але математична країна дуже далеко. Хто ж нам допоможе до неї добратися? Ой, ви чуєте, що це? Погляньте, аж он летять гуси-лебеді. Давайте попросимо їх, щоб вони взяли нас на свої крила.

Гуси, гуси, гусенята,
Візьміть ви нас на крилята. (2 рази)

III. Формування нових знань, умінь і навичок.

Гуси почули і прилетіли до нас. Давайте порахуємо їх. (6)

А саме найменше гусенятко дуже стомилося і тільки тепер долетіло до нас. (Докладаємо ще одне гусенятко)

Тож скільки стало гусей, діти? (7)

Як же їх стільки стало? (До $6 + 1$)

Отже, щоб дістати число 7, потрібно до 6 додати 1. Число 7, як і всі інші, має свій знак і позначається цифрою — 7 («сімкою»). (Показ цифри)

Це число буде для нас провідною зіркою в нашій подорожі. Взагалі число 7 — одне із святих чисел. Воно знаходиться в гармонії з природою і являє собою 7 кольорів веселки, 7 планет, 7 днів тижня, 7 чудес світу. Як число дня народження 7 символізує секрет, а також знання, які ми так хочемо здобути сьогодні на уроці.

Наші гуси прилетіли зі своїми подарунками. Це буси, які є на ваших столах. Порахуйте, скільки на них бусинок? (6). А останнє гусенятко роздало вам ще по одній, не простій, бусинці. То скільки стало бусинок? (7).

Як їх стало стільки? (До 6 бусинок додали 1)

То як утворилося число 7? (Щоб утворити число 7, потрібно до 6 додати 1)

А зараз я виставлю подарунки, які нам принесли гуси. Ви їх порахуйте і покажіть цифру, яка відповідає кількості предметів. (3 червоних яблука, 4 груші, 7 зелених яблук). (Діти тихо рахують і показують відповідну цифру)

Перед тим, як взяти нас на свої крила, гуси хочуть пограти з нами в гру «Не помилися». (Робота з пеналом)

Для цього ви повинні викласти на своїх столах стільки предметів, скільки відповідає цифрі, яку я вам покажу. (Спочатку викладаємо 4 кружечки, потім 5 чотирикутників, а тепер 7 — трикутників). (Одна дитина викладає на набірному полотні, вчитель показує відповідну цифру, перевіряємо, робимо висновок)

Тепер ми всі вирушаємо в дорогу.

Фізкультхвилинка.

Наш гусак встає раненько
З гірки він стриба швиденько
І зарядку, і зарядку
Завжди робить по порядку.

Для початку — біг на місці
Крила вгору, потім вище

Зараз вправи для хвоста
Потім він стрибав з моста.

Він пливе на середину
Міє лапки, чеше спину.
Крикнув селезень: «Кря! Кря!»
Фізкультурник наш гусак!»

І ми з вами приземлились біля математичної країни. Але погляньте, не тільки ми прибули, щоб допомогти жителям Країни Математики. Тут вже є багато наших друзів, і вони зовсім розгубилися, бо погано знають математику.

Першим розгубився Незнайко. Злий чаклун сказав, щоб він порахував і порівняв кількість будиночків на одній і другій вулиці математичної країни. І він ніяк не може зрозуміти, де будиночків більше, а де менше. Давайте йому допоможемо. (Виставляю на набірному полотні дві вулиці будиночків)

Скільки будинків на першій вулиці? (6). А на другій? (7). На першій вулиці будинків більше чи менше, ніж на другій? (Менше). Отже, $6 < 7$.

А тепер чаклун з другої вулиці забрав 2 будиночки, а до першої додав 1 будиночок і хоче, щоб Незнайко теж порівняв їх кількість.

Скільки будиночків стало на першій вулиці? (7). А на другій? (5). На першій вулиці будинків більше чи менше, ніж на другій? (Більше). Отже, $7 > 5$.

Йому потрібно порівняти ще й кількість кружечків, намальованих в наших підручниках. Відкрийте підручник на сторінці 2 і 4.

Скільки жовтих кружечків?

Скільки синіх? Синіх кружечків більше чи менше? Отже, $4 < 7$.

Скільки жовтих кружечків? Скільки синіх? Яких менше? Отже, $3 < 7$.

Ми допомогли Незнайці розв'язати завдання чаклуна, а Мальвіні дісталось ще складніше завдання. Чаклун хоче, щоб вона розмістила будиночки відповідно до їх номерів від 1 до 7. (Викладаємо на набірному полотні)

Давайте порахуємо. (Від 1 до 7, від 7 до 1)

Будинок під яким номером передує будинку під номером 7?

Будинок під яким номером буде наступним до будинку під номером 6?

То яке число буде попереднім до числа 7? А наступним до числа 6? Назвати попереднє і наступне число до чисел 3, 5.

І Мальвіні ми допомогли. Не може впоратися з своїми завданнями і Буратіно. Він хоче порахувати кількість будинків на вулицях, де зупинявся.

Скільки будинків на першій вулиці? (2)

А на другій? (5)

Скільки всього будинків? (7)

Який приклад складемо? ($2 + 5 = 7$)

А Червоній Шапочці потрібно написати цифру 7.

Зошит свій я відкриваю,
І похило покладаю

І від вас не приховаю —
Ручку я ось так тримаю.

Зараз ми з вами навчимося писати сімку. Погляньте всі уважно на дошку. (Демонстрація цифри)

Цифра 7 складається з трьох елементів : хвилястої лінії, великої і маленької палички. Починаємо писати хвилясту лінію трішки нижче середини верхньої сторони клітинки, доводимо її до верхнього правого кута клітинки, звідки не відриваючи руки проводимо основну, похилу «паличку» до середини нижньої сторони клітинки. Маленька паличка повинна перетнути основну приблизно посередині. Вона має бути горизонтальною.

А зараз напишемо цю цифру в повітрі. (Пам'ятаємо про дзеркальне відображення)

Починаєте писати в своїх зошитах. (Написання цифри 7)

IV. Застосування набутих знань.

Робота з підручником (ст. 24).

Завдання 3.

Скільки кольорових фарб у верхньому ря-

дочку? (3). У нижньому? (4). Скільки всього? (7)

Який приклад складемо? ($3 + 4 = 7$)

Завдання з нотами — пропонуємо учням скласти приклад і прокоментувати його самостійно.

Завдання 4 (усно).

V. Підсумок уроку.

А ось і замок чаклуна. Ми виконали всі його завдання і можемо ввійти у замок.

Погляньте, ось і корона Королеви Математики. (Демонструємо. На короні — зображення геометричних фігур)

Які геометричні фігури зображені на короні?

Тепер давайте розповімо Королеві Математиці, хто нам допоміг знайти її корону.

Скільки друзів нам допомагали?

А кого ми зустріли першим, другим і т. д.?

З яким числом сьогодні ми познайомились?

А як утворюється число 7?

Королева Математика дуже задоволена і дякує вам за ваші знання.

Естетичне виховання

УДК 373.5+784.1+78.01

Е. П. ПЕЧЕРСЬКА,

канд. пед. наук, приват-професор ПНПУ ім. К. Д. Ушинського

К. Є. САУЛЬКІНА,

магістрантка ПНПУ ім. К. Д. Ушинського

ВТІЛЕННЯ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ ХОРОВИХ ТВОРІВ У ПРОЦЕСІ ВОКАЛЬНО-ХОРОВОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ

У статті розглядаються науково-методичні положення щодо втілення художніх образів хорових творів у процесі вокально-хорової роботи з учнями. Висвітлено етапи підготовчої роботи вчителя-диригента над хоровим твором, характеристику виконавського аналізу та методи його опрацювання. Подані методичні матеріали будуть корисними для удосконалення співацької діяльності учнів як під час занять дитячих хорових колективів, так і на уроках музичного мистецтва.

Ключові слова: хоровий твір, вокально-хорова робота, художній образ, емоційний зміст твору, засоби виконавської виразності.

Важливим завданням сучасної педагогіки мистецтва є удосконалення вокально-хорової роботи з учнями. Хоровий спів як мистецький жанр — найбільш дієвий, доступний і улюблений серед дітей. Їхня участь у шкільних хорових колективах, уміння працювати над різноманітними хоровими творами, реагувати на звучання колективного інструмента, найкращого і водночас найскладнішого — людського голосу — може ефективно сприяти загальному-

дощньому розвитку дітей, забезпеченню розумової діяльності, формуванню творчого мислення, вихованню емоційного сприймання прекрасного в житті: природи, мистецтва, спілкування між людьми. Враховуючи необхідність підвищення рівня духовної культури особистості та суспільства в цілому, означену тему можна вважати надзвичайно актуальною. Мета даної статті — привернути увагу вчителів і керівників загальноосвітніх навчальних закладів

до такого найважливішого засобу формування особистості, як вокально-хорова робота та висвітлити основні науково-методичні положення щодо неї.

Хорова музика завжди яскраво програмна, її зміст розкривається через слово й поетичний текст, через музичну інтонацію та мелодію. Основою вокально-хорових творів найчастіше є поезія, тому формування виразності вимови у дітей, уміння відчувати наповненість, об'ємність, насиченість слова, що несе ідею, зміст, задум, є дуже важливим. Чимало відомих педагогів розглядають проблему втілення художніх образів хорових творів у процесі вокально-хорової роботи з учнями та пропонують шляхи підвищення її ефективності.

Так, видатний український композитор і педагог К. Г. Стеценко пропонував різноманітні методи та прийоми роботи з хором. Він зазначав, що вчитель при навчанні дітей співу має виходити з принципу, що спів — це продовжена голосом мова: літеру, склад, слово, речення треба спочатку правильно й чітко промовити, а потім проспівати. Гарна дикція необхідна для передачі художнього образу твору. Інші педагоги вважають, що єдність вокально-хорових навичок і глибокого розуміння твору забезпечує створення емоційних художніх образів. Пісня звучить виразно тоді, коли виконується чисто, злагоджено, наспівно, з переконливими динамічними відтінками та емоційним проникненням в її зміст.

Як зазначає Н. Л. Гродзенська, необхідно, щоб у дітей створилося позитивне враження щодо пісні, щоб їм захотілося розучити її, а для цього треба, щоб вони емоційно сприйняли пісню, щоб вона їм сподобалася. Перше враження від прослуховування буває досить сталим і розвіяти його важко: для цього потрібні значні зусилля з боку вчителя. Тому перше подавання пісні має бути ретельно підготовлено. Вчитель передає зміст пісні з щирим почуттям. Це головне в передачі пісні. Гарний співацький голос вчителя музики — важлива якість не лише для виразного виконання, але й для забезпечення процесу навчання співу взагалі. Але наявність гарного голосу вчителя не є вирішальною умовою успішного навчання дітей; обов'язковим є вміння володіти своїм голосом: правильно, емоційно й виразно співати [5].

Керівник дитячого хору Г. О. Струве також надавав великої уваги першому ознайомленню з піснею. На його думку, від того, як здійснюється представлення пісні, залежить ставлення дітей до її розучування — їх захопленість чи байдужість. Під час «прогонів» готових до виконання пісень він використовував магнітофон для запису й наступного прослуховування. Справа в тому, що, коли діти співають у хорі, їм здається, що все добре, працювати нема над чим. Однак прослухавши запис, усі помічають недоліки у виконанні. Вчитель радить не зловживати цим прийомом, оскільки з ча-

сом втрачається новизна та зникає інтерес до нього [12].

На думку О. О. Апраксіної, не лише подання пісні повинно викликати у дітей естетичні почуття; важливо, щоб і сам процес подолання труднощів при її розучуванні сприймався ними як шлях до головної мети — передати задуманий автором художній образ. Значну увагу вона приділяє добору репертуару, оскільки високохудожні твори стимулюють і виразне виконання, і їх творче усвідомлення. Не виникає сумніву, що проведений музично-педагогічний аналіз з урахуванням вікових особливостей та можливостей учнів, рівня музичного розвитку має пробуджувати уяву і музичний слух дітей, викликати асоціації. Невипадково під час аналізу музичних творів вчені й педагоги проводять паралелі з іншими видами мистецтва. Доцільно використовувати такі форми роботи, що сприяють підвищенню у дітей ефективності сприймання, розвитку їх мислення, здатності порівнювати, робити власні висновки [3].

Як справедливо зазначає В. К. Тевліна, донесення музично-поетичного образу до слухачької аудиторії неможливе без отримання співаками певних знань, а головне — без оволодіння ними співацькою культурою. Оволодіння хоровою технікою — найголовніший елемент співу, який дає учням можливість по-справжньому зрозуміти художній образ і відчувати всю глибину музики [13]. Аналізуючи твір, потрібно розглядати його з різних боків: образний зміст, ладо-інтонаційна й ритмічна організація, фактура, особливості формобудови. Доцільно звертати увагу на органічну єдність форми й змісту, засобів художньої виразності та застосованих методів втілення.

Методисти зауважують, що успіх роботи вчителя залежить від його здатності впливати на емоційність учнів та їхню вразливість. Дослідження показують, що активізація емоційної сфери дітей позитивно впливає на формування й розвиток їхніх духовних потреб і пізнавальних інтересів. Вчитель має прагнути викликати у свідомості слухачів ті думки й почуття, якими він хотів би поділитися. Для цього необхідно виразно, образно та яскраво прокоментувати музичний твір, створюючи в класі творчу атмосферу. Одним з головних завдань вчителя є формування в учнів здатності почути у відомому нове. Чим більше асоціацій виникає в учнів у процесі вивчення твору, тим простіше створити відповідний настрій на концерті. Вокально-хорова робота під час репетицій відзначається тим, що під час вивчення твору відпрацьовуються деталі та перевіряється задана виконавська концепція. Але для того, щоб концерт не був механічним повторенням вивченого, бажано вводити елементи імпровізації, які полягають у варіюванні звучання твору вже опрацьованого співаками.

Г. П. Стулова зазначає, що основою формування образного мислення учнів є емоційно

прикрашене виконання. Вслуховуючись в текст і музику будь-якого музичного твору, слід визначати, як потрібно виконувати фразу чи слово: лагідно, радісно, спокійно, задумливо, тривожно, сумно, зі злістю, урочисто. У розвитку емоційного змісту будь-якого музичного твору має бути логіка. Для його передачі композитор використовує всі можливі засоби музичної виразності: лад, темп, фактуру хорового викладу, динаміку, гармонію, інтонацію, форму. Емоційний зміст музичного твору трансформується, варіюється подібно розвитку людської думки. Завдання виконавця — розкрити емоційний задум композитора і не тільки передати відповідний емоційний стан, але й проявити при цьому власне ставлення до змісту твору. Труднощі в передачі конкретного емоційного стану при колективному виконанні пов'язані з необхідністю однакового для всіх його сприйняття, що вимагає глибокого розуміння змісту твору всіма співаками [12].

Ми згодні з І. Зеленецькою, яка пропонує привчати дітей аналізувати, узагальнювати, формувати вміння розкривати ідею твору, відрізняти засоби художньої виразності та розуміти їхню роль у створенні художнього образу. У роботі над піснею на етапі ознайомлення учнів з текстом бажано виразно прочитати його напам'ять, створивши певний поетичний образ. Після цього за допомогою пошукових ситуацій дати дітям можливість подумати й відповісти на такі запитання: яка за характером повинна бути музика, виходячи з поетичного образу; в якому темпі має бути написана й виконуватися; який лад, динаміка; яке тембральне забарвлення голосу найбільш підходить для розкриття художнього образу. Такий підхід сприяє розв'язковій уяві, аналітичного образного мислення; після такої бесіди учні завжди з підвищеною зацікавленістю слухають музику, слідкують за тим, чи співпадає їх сприймання з авторським [7].

Корисні поради щодо означеної проблеми дає О. Я. Ростовський, який значну увагу приділяє художньо-педагогічному аналізу творів, оскільки при цьому учні набувають досвіду художньо-творчої діяльності, оволодівають знаннями, необхідними для сприймання музики. У процесі аналізу повніше розкривається зміст творів, їхня художня краса й неповторна своєрідність, посилюється емоційний вплив музики. Сприятлива ситуація для аналізу музичного твору створюється, якщо виникають різні точки зору, відбувається зіткнення думок, і учні обґрунтовують свої враження. Майстерність вчителя полягає в тому, щоб чітко й вміло підвести дітей до правильної думки, використовуючи найменші суперечності в колективних відповідях учнів, пояснення яких сприяє розвитку музичного мислення [10].

Як зазначає В. Л. Живов, діяльність музиканта-виконавця — це постійне, наполегливе наближення до ідеалу, до глибокого й різнобіч-

ного розкриття змісту твору, що виконується. Підготовчу роботу диригента над твором умовно можна розділити на три етапи: 1) створення загального уявлення щодо музики та основних художніх образів; 2) поступове заглиблення в сутність вивчаемого твору; 3) підбиття підсумків усієї попередньої роботи — остаточне формування виконавського задуму, індивідуальне трактування твору й плану його реалізації.

Отже, робота над твором починається з його ознайомлення в цілому. Безпосередні враження, що виникають у виконавців від першого програвання чи прослуховування, дозволяють відчутти ступінь виразності музики. Відтворення музичного образу, що послідовно розвивається в часі, більш чи менш близького до задуманого автором, залежить від творчої уяви диригента, від його музично-слухових уявлень. Чим більш повне та яскраве початкове уявлення щодо твору, тим більш плідно відбуватиметься вся наступна робота, тим легше побачити в ній контури майбутнього виконавського плану.

Однак виконавець не повинен обмежуватися першим враженням, першим інтуїтивним відчуттям музики. Подальше осягнення твору пов'язане з його вдумливим аналізом, покликаним поглибити уявлення виконавця відносно художнього змісту тексту й музики, що сприяє виникненню об'єктивного і в той же час індивідуального трактування.

На думку автора, виконавський аналіз хорового твору має забезпечити можливість дати відповідь на наступні головні питання:

1. Яка думка (зміст) висловлена авторами у творі та за допомогою яких засобів музичної виразності композитор передає той чи інший зміст, ті чи інші образи?

2. Якими художніми засобами (темп, динаміка, агогіка, тембр, фразування тощо) можна переконливо та яскраво передати даний зміст, втілити його в реальному звучанні?

3. Якими диригентськими засобами та прийомами (особливості диригентського жесту, способи передачі логічного зв'язку між фразами, підхід до кульмінації і т. д.) можна реалізувати виконавський художній образ?

4. Які вокальні, ритмічні, інтонаційні, ансамблеві та інші технічні труднощі можуть виникнути перед диригентом в процесі реалізації ідеального виконавського задуму?

Відповіді на поставлені запитання допоможуть вирішити головне завдання музиканта-виконавця — донести до слухача усе багатство й значущість змісту твору.

Враховуючи результати тривалої практичної роботи з хоровим колективом, В. Л. Живов рекомендує наступні прийоми технічного засвоєння твору: проспівування складних фрагментів в уповільненому темпі, довільні зупинки на окремих звуках того чи іншого мелодичного звороту або на окремих акордах, ритмічне дроблення тривалостей, тимчасове збільшення тривалостей, зміна вокального штриха, утри-

руване скандоване промовляння тексту, використання допоміжного технічного матеріалу. У різний період роботи над твором роль технічних й художніх засобів неоднозначна: на стадії розучування переважають технічні моменти, на стадії художнього опрацювання більше уваги приділяється виразним засобам виконання.

Аналізуючи засоби виконавської виразності, автор зазначає, що інтонаційні відтінки можуть сприяти посиленню або послабленню мелодійного руху, вияву м'якості або напруженості звучання, мажорності або мінорності, підготовці або підкресленню кульмінації, тим самим активно впливаючи на становлення й розвиток музичного образу. Увага звертається і на такі засоби виконавської виразності, як темпоритм, динаміка, тембр, артикуляція, фразування. Однак потрібно враховувати, що зазначені елементи реалізуються в рамках певного стилю, оскільки кожен музичний твір представляє собою не окреме явище, а частину цілої інтонаційно-стилістичної системи, в якій віддзеркалюються не тільки ознаки близьких за часом музичних явищ, але й характерні особливості конкретної історичної епохи в цілому. Тому розуміння й передача виконавцем стилю твору є найвищим проявом артистичного професіоналізму.

В. Л. Живов також звертає увагу на взаємозв'язок музики й жести, роль міміки й погляду диригента. Виразність жести зумовлена насамперед глибиною осягнення стилю й характеру твору, а також здатністю використовувати ті диригентські засоби, що відповідають музиці, виконавським завданням та індивідуальним особливостям диригента. Адже техніка диригування як одна із зовнішніх форм прояву виконавського процесу є лише засобом розкриття конкретного музичного змісту, віддзеркаленням внутрішнього творчого життя музиканта. Тільки у випадку, якщо диригент розуміє свою функцію інтонування музики, що розкриває драматургію й образний лад твору, диригування стає мистецтвом [6].

Як зазначають Л. О. Безбородова та Ю. Б. Алієв, пісні для учнів підліткового віку потрібно добирати за тим же принципом, що й в інших класах: вони повинні бути високохудожніми, цікавими та різноманітними, відповідати виховним завданням. Розучування кожної нової пісні потребує копійки роботи як вчителя, так і учнів. Важливо, щоб учні звикали ретельно відпрацьовувати в пісні деталі, розуміли, що подолання труднощів відкриває шлях до виразного виконання пісні. Активність підлітків в аналізі пісні та оцінці якості її виконання є показником їхнього музично-естетичного розвитку [4].

За спостереженнями Ю. Б. Алієва в процесі хорового співу музичні прояви учнів виявляються більш чітко, ніж під час сприймання музики. У ході роботи над твором нечіткість музично-слухових уявлень відразу ж передається виконавцю і впливає на точність

відтворення звуковисотного й ритмічного малюнка. Теж саме можна сказати і відносно виразності виконання: якщо розуміння учнями характеру музичного образу, засобів виразності виконуваного твору ще недостатнє, а твір не засвоєно емоційно й технічно, то і виконання буде поверховим, неглибоким. І навпаки, чіткість уявлення виконавського «зверхзавдання», загальна музична культура колективу негайно передається і виконанню. Воно стає осмисленим, яскравим, художньо виразним, дійсно музичним [2].

На думку Н. Л. Гродзенської, розкриття образу, усвідомлення виразних засобів головним чином відбувається під час розучування пісні, коли створюється та активізується емоційне ставлення до твору, а також розвивається уява. Емоційному ставленню до твору, що виникає у школярів, сприяє свідомість, розуміння змісту твору. Як засвідчують спостереження, емоції дітей не завжди задіяні під час розбору твору, але розбір сприяє більш глибокому та емоційному сприйманню й відтворенню його під час наступного слухання твору взагалі. Розбір даного твору, зокрема, може сприяти емоційному сприйманню та виконанню інших, нових творів. Але, як зазначає автор, неправильно проведений розбір твору може призвести до протилежних результатів — він може заважати, а не допомагати його емоційному сприйманню. Це буває у тих випадках, якщо вчитель розглядає засоби музичної виразності у відриві від змісту твору; не показує, для чого і як використовуються ці засоби, яким чином вони створюють художній образ; деталі розглядає з учнями у відриві від цілого твору; здійснює лише формальний його аналіз. У таких випадках емоційне сприймання твору звичайно втрачається.

Ми згодні з Н. Л. Гродзенською у тому, що в процесі роботи над піснею не варто розрізняти два послідовних етапи: спочатку працювати тільки над технікою, а потім над виразністю. Правильніше буде, якщо роботу над технікою проводити разом зі змістом пісні, вона нібито висвітлюється ним. Коли діти починають розучувати мелодію, слід відразу ж націлити їх на спів таким звуком, якого потребує дана пісня.

У процесі роботи над піснею вчитель індивідуально пропонує учням заспівати мелодію в різних варіантах: зв'язано, відривчасто, голосно, тихо, повільно, швидко. Але діти знають, що це вправи, які полегшують їм засвоєння мелодії та дозволяють співати її так, як цього потребує дана пісня. Перед їхніми очима постійно постає образ, який втілено в пісні, що сприяє осмисленості та емоційності процесу її розучування. Діти вчать не якусь фразу, яка нічого їм не пояснює, вони чують її як частину цілого, загальний смисл і характер якого їм зрозумілий.

Для виразного співу велике значення має дидактичний принцип усвідомленості. Чим кра-

ще діти розуміють, про що вони співають, чому співають так, а не інакше, чим більше вчитель стимулює їхню творчу ініціативу, пропонуючи висловитися, як краще заспівати, чим більше думають вони про пісню та її виконання, тим більш переконливо і щиро звучить пісня. Така робота над піснею розвиває мислення дітей, їхню активність, самостійність, сприяє загальнохудожньому розвитку. Вчитель увесь час порівнює, співставляє, що вийшло, з тим, що має вийти. Він не відразу показує учням, як треба співати, а пропонує їм заспівати так, щоб вийшло «веселіше» або «суворіше», або «задумливо», або рішуче» і т. д., оскільки цього потребує зміст даної пісні чи даного фрагмента. Неварто зловживати власним показом, а краще намагатися пояснити дітям, яким має бути звучання відповідно до змісту пісні, дати спочатку можливість їм самим знайти потрібний звук.

Н. Л. Гродзенська наголошує на тому, що вчитель не тільки показує, але й пояснює, яким звуком треба виконувати пісню залежно від її змісту. Просто це пояснити дуже важко, оскільки прями визначення характеру звуку, як, наприклад, «приємний» чи «різкий», «голосний» чи «тихий» дуже загальні, а їх коло надзвичайно обмежене. Тому вчителю доцільно користуватися «тропами», тобто перенесенням властивостей інших явищ на дане. Тропи, до речі, використовують, характеризуючи якість голосу не лише в педагогічній практиці. Наприклад, нерідко кажуть «металевий голос», «бархатний голос», «розбитий голос», «м'який голос» і т. д. [5].

Для збереження плавності руху мелодії діти мають заспівати фразу на ланцюжковому диханні. Під час роботи з дитячим хором (хормейстер В. Г. Соколов) було використано прийом контрастного співставлення: за пропозицією диригента коліскову пісню виконали в темпі похідного маршу з визначенням сильної долі такту, що викликало у дітей сміх. Таким чином, для розкриття художнього образу пісні мають значення характер звуковедення і темп. Працюючи над виразністю виконання, хормейстер стимулював творчу активність та ініціативу учнів. Він пропонував їм, наприклад, відшукати в музичних образах кульмінацію, а це можливо тільки завдяки детальному аналізу літературного тексту пісні [1].

На думку П. В. Халабузар і В. С. Попова, діти за допомогою вчителя повинні глибоко вникати у зміст твору, розуміти кожне слово, щиро переживати музичний розвиток, щоб свідомо знаходити найточніші виконавські вирази. Ці навички поступово й систематично формуються в учасників хорового колективу, зокрема завдяки продуманому репертуару.

Як конкретний приклад практичної роботи з учнями автори наводять деякі фрагменти щодо втілення художнього образу хорового твору «Заповіт» (вірш Т. Шевченка, муз. К. Стеценка).

Зміст першого куплета передає спокійне, філософське ставлення поета до смерті та його бажання бути похованим у рідній Україні. Спокійний тон змісту куплета має знайти адекватне рішення у виконанні. Наспівний, розмірений рух музики допоможе яскравіше передати зміст тексту, відповідно до якого обирається тиха динаміка куплета. І тільки при повторенні другої фрази куплета слід скористатися ферматою на третій долі першого такту та значно посилити на цьому акорді звучність з наступним поступовим ослабленням і повернутися в кінці куплету до першопочаткової динаміки. Цей динамічний зліт з наступним поступовим ослабленням допоможе музичними засобами передати широту просторів України.

Зміст другого куплета продовжує лінію першого. У ньому ще більш яскраво змальовано найхарактерніші прикмети України — широкі поля й могутній Дніпро з його кручами. Образ ріки нагадує про необхідність зробити поступове та значне посилення звучності у другому куплеті. У зв'язку зі змістом тексту весь куплет доцільно виконувати на ланцюжковому диханні, оскільки дихання, взяте після першої фрази, порушує смисл віршу. Цей приклад підкреслює необхідність уважного ставлення до дихання в куплетних піснях. Як правило, в різних куплетах моменти дихання не співпадають. Отже, два перших куплети, незважаючи на відмінності в динаміці й моментах дихання, характеризуються розміреним, спокійним рухом і пов'язаним з ним наспівним звуковеденням.

У третьому ж куплеті все різко змінюється. Заклик поета розірвати кайдани та повстати проти тиранії за свободу потребує зміни темпу на більш швидкий та застосування вольового, твердого характеру звуковедення. На початку куплета після слова «поховайте» бажано всім взяти дихання, аби яскравіше відтінити заклик поета до боротьби. Наступне спільне дихання слід узяти на початок другої фрази. Третій куплет — динамічна кульмінація пісні, його треба виконувати могутньо й твердо.

Четвертий куплет — своєрідна реприза. До речі, всю пісню можна віднести до тричастинної форми: перші два куплети — 1 частина, третій — динамічна середина і четвертий — реприза. У останньому куплеті повертаються першопочатковий темп, характер звуковедення, що повністю відповідає змісту вірша — прохання поета пам'ятати його у майбутньому вільному світі, за який він віддав своє життя. Але динаміка на початку четвертого куплета має бути більш насиченою, ніж у першому. Після фермати, при повторному виконанні другої фрази, звучання має досягти піаніссімо.

Так, використовуючи різноманітні прийоми музичної виразності — динаміку, агогіку, цезури, характер звуковедення, — глибоко вникаючи у смисл кожного слова, діти під керівництвом хормейстера досягають головного у своїй роботі — відтворюють художньо-цілісний

твір, що повністю відповідає його ідейновиразному задуму [14].

Пристаючи до роботи над новим твором, керівник дитячого хору А. С. Пономарьов прагне викликати інтерес до нього, що є необхідною умовою початку творчого процесу. Неабияку увагу він звертає на перший показ твору, щоб його зміст розкрився в русі, драматургічній послідовності. Епіграф, передмова — експозиція, зав'язка — початок, потім власне розповідь, розвиток, конфлікт, протиріччя, боротьба — все це призводить до кульмінації, в якій найбільш чітко та яскраво висловлена головна думка, виявлено глибоке поетичне почуття автора. Після цього — завершення твору: коментар, роздуми, ствердження, співпереживання. Зазначена схема має спрощений вигляд, оскільки твори мистецтва неповторні й самобутні, чим і зумовлений інтерес до пізнання їх хормейстером і хором, різноманітність прийомів роботи та задоволення її результатами. Обов'язковою професійною здібністю художника автор вважає почуття форми, яке завжди знаходиться в стані розвитку. Тому можливі численні інтерпретації одного й того самого твору, що достатньо переконливо розкривають його зміст.

На думку хормейстера, корисно повідомлювати хористів про задуману ним виконавську концепцію хорového твору на перших же заняттях, в процесі його розбору. У такому випадку для учнів будуть зрозумілими та природними вимоги керівника щодо роботи над деталями, менш нав'язливими здаватимуться численні повторення технічно важких фрагментів, переконливіше сприйматимуться прийоми виразності, штрихи, динаміка, що відпрацьовуються окремо від цілого. До речі, робота над такими фрагментами займає досить багато часу в загальному обсязі роботи над твором і при невмілому підході може повністю відділитися у свідомості співаків від ідеї та настрою цілого твору, стати формальним тренуванням, що не властиво творчому колективу.

Розповідаючи учням про твір, який вони починають розучувати, слід допомогти їм зрозуміти його головну ідею. Наприклад, «Горні верхівлі» Танєєва — пейзаж чи стан бентежної душі? «Жайворонок» В. Каліннікова — про пташку чи про щастя волі? «Ай ду-ду!» О. Гречанінова — чи тільки жарт, чи народна мудрість? «Сосна» С. Рахманінова — про дерево чи про велику печаль самотності? Глибокий образ може бути породжений тільки зі змістовного тексту, художні особливості якого пов'язані з життям і поєднані з виразною музикою. У процесі музичного виховання дітей слід обирати тільки високохудожні твори.

А. С. Пономарьов висловлює негативне ставлення до формального застосування різних хорových ефектів, які подобаються деяким слухачам. Уразити їх неважко, оскільки в хорі ефектно звучать будь-які співзвуччя, виконані

закритим ротом паралельні тризвуки, несподівані акценти, глісандо, динамічні «вибухи» тощо. Гарний хор володіє багатьма технічними прийомами, що дозволяють йому ставити серйозні творчі завдання. Але чим більше у нього можливостей у цій сфері, тим економніше й акуратніше слід їх використовувати і завжди лише з однією метою: якомога повніше виразити авторський настрій, донести авторську думку, створити художній образ. Різні елементи хоровой техніки, незважаючи на їхню різноманітність, мають бути настільки органічними в процесі виконання, що слухач не повинен їх помічати, і тільки деякі спеціалісти можуть визначити майстерність хормейстера. Отже треба вчити хор засвоювати різні елементи хоровой техніки.

Автор наголошує на тому, що однією з головних характеристик хорového колективу є його звучання, в якому мають бути різноманітність барв, характер, воля, поетичність, невловимість, духовність. Різні відтінки характеру звуку у творах часто бувають майже нерозрізненими, але впливають на сприймання їх слухачами. Звучання хору залежить не тільки від вокальної школи, на основі якої співає хор. Більш важливою обставиною є органічна потреба співаків в осмисленому й виразному виконанні. Художній образ твору та його драматургія спонукають людину по-різному висловлюватися, в процесі чого змінюються вираз обличчя, постава, тон, активність, погляд, дикція і звук, який може бути грудним, у високій позиції, фальцетним, близьким, білим і т. д. Але у творчому процесі створення художнього образу хормейстер добивається, щоб діти співали ніжно, різко, суворо, радісно, піднесено, сумно, жалісно, задумливо, мрійливо тощо. Так відбувається втілення в художній образ. Якщо діти захоплено працюють над образом, то легше вирішити проблеми щодо техніки хорového звучання [8; 9].

Отже, в методичній літературі міститься деякий матеріал щодо втілення художніх образів у процесі вокально-хоровой роботи. Звертається увага на виконавський аналіз хорového твору, значення його першого показу, прийоми технічного засвоєння, необхідність розуміння учнями характеру музичних образів, чому сприяє змістовний аналіз літературного тексту твору. У практичній роботі з учнями педагоги використовують такі методи і прийоми, як вправи щодо засвоєння різних елементів хоровой техніки, педагогічний показ, словесні пояснення, порівняння, контрастні співставлення. Підкреслюється, що технічна робота над хоровим твором має бути спрямована на втілення художнього образу.

Отже, незважаючи на наявність деяких методичних матеріалів щодо означеної проблеми, вона настільки глибока й складна, що, на наш погляд, потребує подальших наукових досліджень і методичних розробок.

Література

1. Абелян Л. М. Детский хор Института художественного воспитания АПН СССР / Л. М. Абелян, Е. Я. Гембицкая. — М.: Музыка, 1976. — 120 с.
2. Алиев Ю. Б. Настольная книга школьного учителя-музыканта / Ю. Б. Алиев. — М.: Владос, 2000. — 336 с.
3. Апраксина О. А. Музыка в школьном учебно-воспитательном процессе // Музыкальное воспитание в школе. — М., 1982. — Вып. 15. — С. 5–31.
4. Безбородова Л. А. Методика преподавания музыки в общеобразовательных учреждениях / Л. А. Безбородова, Ю. Б. Алиев. — М.: АСАДЕМІА, 2002. — 415 с.
5. Гродзенская Н. Л. Воспитательная работа на уроках пения / Н. Л. Гродзенская. — М.: АПН РСФСР, 1953. — 156 с.
6. Живов В. Л. Хоровое исполнительство: теория, методика, практика : учеб. пособие / В. Л. Живов. — М.: Владос, 2003. — 270 с.
7. Зеленецька І. Розучування пісенно-хорового репертуару з дітьми // Мистецтво та освіта. — 1998. — № 4. — С. 11–18.
8. Пономарев А. С. Жизнь детского хора // Воспитание музыкой : из опыта работы / сост.: Т. Е. Вендрова, И. В. Пигарева. — М., 1991. — С. 103–135.
9. Пономарев А. С. Жизнь детского хора // Музыка в школе. — 1989. — № 4. — С. 34–40.
10. Ростовський О. Я. Методика викладання музики в

основній школі / О. Я. Ростовський. — Тернопіль : Навч. кн. «Богдан», 2000. — 272 с.

11. Струве Г. А. Школьный хор. Книга для учителя / Г. А. Струве. — М.: Просвещение, 1981. — 192 с.
12. Стулова Г. П. Хоровой класс : учеб. пособие / Г. П. Стулова. — М.: Просвещение, 1988. — 126 с.
13. Тевлина В. К. Вокально-хоровая работа // Музыкальное воспитание в школе. — М., 1982. — Вып. 15. — С. 43–77.
14. Халабузарь П. В. Теория и методика музыкального воспитания : учеб. пособие / П. В. Халабузарь, В. С. Попов. — СПб.: Лань, 2000. — 224 с.

Аннотация

В статье рассматриваются научно-методические положения относительно воплощения художественных образов хоровых произведений в процессе вокально-хоровой работы со школьниками. Освещены этапы подготовительной работы учителя-дирижера над хоровым произведением, характеристика исполнительского анализа и методы его отработки. Представленные материалы будут полезны для совершенствования певческой деятельности учащихся как во время занятий детских хоровых коллективов, так и на уроках музыкального искусства.

Ключевые слова: хоровое пение, вокально-хоровая работа, художественный образ, эмоциональное содержание произведения, способы исполнительской выразительности.

Дисципліни суспільно-гуманітарного циклу

УДК 37.041+37.046.14:811.113.1

В. Ф. ВИТВИЦКИЙ,

учитель французского языка СОШ № 121 I–III ступеней с углубленным изучением иностранных языков

ОБУЧЕНИЕ УЧЕНИКОВ СТАРШЕЙ ШКОЛЫ СТРАТЕГИЯМ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Современная дидактика и методология пропагандируют ориентацию всего учебного процесса на активную самостоятельную работу учеников. Это значит, что в современном мире ученики должны воспринимать знания активно, иначе у них не сформируется навык самообразования. А навык самообразования на сегодняшний день является едва ли не единственным устойчивым личным конкурентным преимуществом. Задача учителя научить учеников работать со знаниями, находить, обрабатывать и продуцировать знания. В последнее время методисты, дидакты и психологи работают над созданием стратегий самостоятельного изучения иностранных языков (ССИИЯ). ССИИЯ — это совокупность методов, техник, способов, направленных на самостоятельное развитие и совершенствование у учащихся таких речевых навыков как: аудирование, чтение,

письмо, речь, в отдельный блок выделяется грамматика и работа с лексикой.

Ученики, обученные стратегиям, умеют: определять цели краткосрочные и долгосрочные; проводить самооценивание с анализом ошибок и коррекцией; организовывать процесс работы над иностранным языком.

Работая над развитием навыков чтения, ученик должен научиться применять определенные эффективные техники (определять тип текста, вычленять главное, читать по ключевым словам и т. д.), иметь представление об уровнях владения словарем для чтения текстов разной сложности.

Овладение письменной речью требует не меньших знаний и умений в определении стиля речи, организации письма, этапов работы над письменным текстом.

Навыки аудирования — это большое искус-

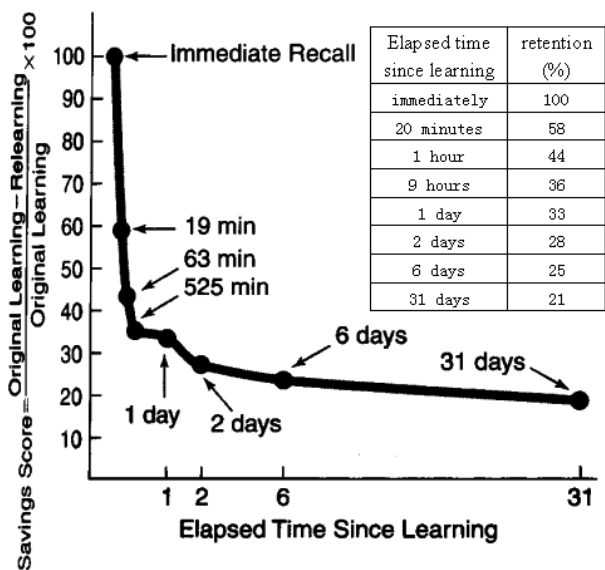
ство в овладении иностранной речью. Учеников необходимо научить работать с современными технологиями: аудиокнигами, кинофильмами с субтитрами.

Очень важно научить ученика работать со словарем. Какой нужен словарь, сколько нужно словарей, как правильно вести ученический словарь?

Ну и, конечно же, методы работы с лексикой. Сколько слов надо знать, как учить слова. Вот те вопросы, на которые ученики должны иметь ответ в виде ССИИЯ.

Освоение новой лексики — это самый трудоемкий процесс в изучении иностранного языка. Прежде всего нужна хорошая память. В подавляющем большинстве авторы учебников иностранных языков вообще не рассматривают вопрос запоминания новой лексики. Предполагается, что новая лексика и грамматика будут усвоены учеником в процессе выполнения большого количества упражнений. Для того, чтобы научить учеников надолго запомнить лексику, надо понимать, как происходит процесс ее забывания.

Забывание — это естественный процесс для человеческой памяти. Немецкий ученый Эббингауз нарисовал кривую забывания, на которой видно, какую часть прочитанного человек помнит через разные промежутки времени. В первые часы объем усвоенной информации быстро падает, и через 10 часов он составляет всего 35 % от изученного.

Через месяц в памяти остается всего 21 % от изученного. Поскольку 2/3 информации забывается уже в первые 10 часов, то одним из основных способов запоминания изученного является повторение. Помните университетское *REPETITIO EST MATER STUDIORUM*? Так вот со времен Рима ничего не изменилось. Наиболее полезно повторять основные моменты сразу после прочтения. Великий педагог К. Д. Ушинский писал, что здание надо укреп-

лять, когда оно еще стоит, а не пытаться чинить его, когда оно уже в развалинах.

Эббингауз установил, что:

— основное «забывание» происходит в период, непосредственно следующий за заучиванием — в этот период теряется наибольший объем материала;

— осмысленный материал запоминается в 9 раз быстрее (Эббингауз выучивал текст «Дон-Жуана» Байрона и равный по объему список бессмысленных слов);

— с увеличением повторений скорость заучивания уменьшается. Это значит, что 20 повторений за день не будут намного эффективнее, чем 15;

— заучивание в целом эффективнее заучивания по частям, то есть учить стихотворение в целом эффективнее, чем по отдельным частям;

— «эффект края» — явление, которое состоит в том, что элементы, находившиеся в начале и конце, запоминаются быстрее, чем элементы, находившиеся в середине;

— если испытуемый знает, что выученный материал ему пригодится, он запоминает его лучше.

Основываясь на данных современных психологов алгоритм запоминания можно представить следующим образом:

1 повторение	10–20 минут
2 повторение	1–2 часа
3 повторение	перед сном
4 повторение	24–72 часа
5 повторение	5–10 дней
6 повторение	20–40 дней
7 повторение	0,5 года

Интерес к предмету запоминания важен, но не менее важно то, как запомнить. Кто-то сказал, что метод — мать памяти. Тогда как же удержать в памяти большое количество новой информации? Греки разработали правила запоминания, назвав искусство запоминания «мнемоникой», по имени богини памяти — Мнемозины.

Мнемотехнику не интересует сама методика подачи учебного материала в учебнике иностранного языка. Составление такой методики — задача специалиста, хорошо знающего иностранный язык и имеющего большой опыт преподавательской и методической работы. Автор учебника подбирает новые слова, новые фразы, диалоги и тексты, постепенно вводит грамматические правила, фонетику, разбивает учебный материал на небольшие порции (уроки), обеспечивает плавное наращивание сложности и объема учебного материала.

Мнемотехнику интересует совершенно другая проблема. Как «переложить» информацию из учебника в мозг. Как быстро и эффективно запомнить новые слова, фразы и правила очередного урока. Как обеспечить долговременное запоминание (безвозвратное обучение). Как добиться автоматизации навыка говорения. Как добиться непосредственного понимания ино-

странной речи без внутреннего перевода на родной язык.

При обучении детей школьного возраста иностранным языкам использование мнемоники оправдано, поскольку в силу психологических особенностей в этом возрасте мышление еще сохраняет наглядный характер.

Многим из нас с детства знакома «запоминалка» для цветов радуги — Каждый Охотник Желает Знать, Где Сидит Фазан. Неудивительно, что и в английском языке есть подобная фраза, в которой первые буквы каждого слова соответствуют первой букве цвета радуги — Richard Of York Gave Battle In Vain, или другой упрощенный вариант — Roy G. Biv.

Примеров подобных способов для запоминания различной информации очень много, а использование таких приемов называется мнемоникой или мнемотехникой.

В основе мнемотехники — создание искусственных ассоциаций, чаще всего вербальных, например, в виде рифмованных фраз или текстов. Причем используются такие приемы не только для запоминания текстов, но и цифр. Например, для числа пи есть фраза — How I need a drink, alcoholic of course, after the heavy lectures involving quantum mechanics. Количество букв в этих словах соответствует цифрам числа пи.

Мнемонику практически можно использовать при изучении различных дисциплин, в том числе и при изучении иностранных языков.

Например, стихок, приведенный ниже, помогает запомнить, когда в английских словах обозначения звука [i:] употребляется сочетание ie (как в словах brief, thief), а когда ei (receive, perceive):

If the letter «С» you spy,
Put the «Е» before the «I».
If you do not spy the «С»,
Put the «I» before the «Е».

А это стихотворение помогает запомнить французские глаголы действия, спрягающиеся с вспомогательным глаголом *être*

Avec le verbe *être*
on peut mourir et naître
entrer, rester, venir, sortir,
aller, tomber, monter, partir,
on peut descendre, et arriver
sans oublier de se raser
et devenir fort en français
en ajoutant leurs dérivés
en re-

Как видим, один из наиболее действенных способов обеспечить запоминание учебного материала — это зарифмовать его.

Греки обнаружили, что память во многом основана на АССОЦИАЦИЯХ, иными словами, зависит от умения обнаружить и зафиксировать всевозможные связи между объектами. То, что прочно ассоциируется, — запоминается, а то, что не образует прочных ассоциативных связей — забывается.

И хотя мы не подозреваем об этом процессе, он продолжается без участия нашего сознания или желания.

Вот несколько примеров явной или прямой ассоциации для запоминания французских слов.

1) L'épaule — плечо. Звучание l'épaule приблизительно следующее [л'эполь]. Теперь вспомните наше немного устаревшее слово «эполеты» — погоны, находящиеся на ... плечах. Таким образом, появилась прямая ассоциация с вроде бы неизвестным словом, которая больше не потребует запоминания.

2) Le corps — тело, туловище. В написании почти совпадает с нашим словом «корпус», визуальное запоминание здесь на первом месте. Произношение несколько отличается: [лэ кор], но тоже имеет общий корень.

3) Le visage — лицо. По звучанию — [лэ визаж] полностью совпадает с корнем слова «визажист», т. е. мастером, работающим именно с лицом.

4) Les cheveux — волосы. Произношение — нечто среднее между [ле шво] и [ле шево]. Но наиболее точное сходство даёт слово la chevelure [ля шевелюр], которое также означает «волосы».

5) Le dent — зуб. Произношение — [ле дан]. Наше слово «дантист» вызывает достаточно стойкую ассоциацию и в дополнительных пояснениях не нуждается...

6) Le bassin — таз. Приблизительное звучание — [лэ басэн]. Известное нам слово бассейн достаточно близко по звучанию и имеет определённое смысловое сходство. Кроме анатомического, слово bassin имеет множество других значений, но почти все они имеют значение какого-либо резервуара.

А вот со словами, которые даже отдаленно не напоминают аналог в родном языке, дело обстоит посложнее. Здесь нужно использовать другой метод, который называется рассказ. Вот как я рекомендую ученикам запомнить это слово.

Возьмем, например, французское слово воротник — (коль) — col. Прочитали про себя перевод и представили воротничок детской одежды. Далее создайте картинку с этим образом МГС (место, герой, ситуация). Чаще всего, применяя метод «Рассказ», нужно сознательно формировать «картинки». Итак, представляем место — детский сад, героя — себя, а ситуацию нам «подскажет» созвучное слово. Теперь читаем про себя созвучное слово — Кола и «заканчиваем формирование картинки», т. е. представляем, как «Мы в детском садике проливаем Кока-колу на воротнички детской одежды. Мы чувствуем вкус колы, ощущаем прохладную струйку, стекающую по шее, трогаем мокрое пятно на воротничке, слышим «бульканье» пузырьков».

Напомним, что звуковая ассоциация не является полным звуковым аналогом запоминаемого слова, а лишь словом, близким по звучанию, помогающим (благодаря сюжету) припом-

нить нужное слово, своеобразным «ключом». Поэтому созвучие следует использовать лишь для запоминания иностранных слов, а не для заучивания правильного звучания.

Некоторые слова легко запомнить в предложении: например слово *сгіег* (кричать), *pleurer* (плакать). Есть даже целые словари с такими примерами, хотя эффективность многих таких созвучий спорна, например один английский словарь, который составили российские методисты, предлагает такие ассоциации:

— *Compassion* (сострадание) предлагают запомнить с помощью такого предложения: Коммунисты сострадали Степашину при отставке. Или еще хуже *compulsory* (принудительный) Ком, Паулс, сорри, — принудительно сказал Черчилль Раймонду Паулсу. Трудно не согласиться, что это не очень удачные способы для запоминания.

Такою идею изучения иностранного языка на основе русского особенно продвигает А. Драгункин. В основе его метода для овладения иностранным языком лежит именно созвучное звучание слов в двух языках.

Таким образом мы видим, что цель использования ССИИ — это вооружить всех заинтересованных учеников практическими знаниями в области самостоятельного изучения языков накопленными многочисленными поколениями полиглотов, педагогов, дидактов, методистов.

Литература

1. Кривая Эббингаузера [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://www.google.com.ua/search?q=кривая+эббингаузера>.

2. Мнемоника как способ запоминания иностранных слов [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://iridge.com.ua/2011/07/mnemonic-kak-sposob-zapominaniya-inostrannyih-slov>.

УДК 81.1

В. В. ЛАВРЕНЮК,

канд. філол. наук, доцент Одеського національного політехнічного університету

ДЕСЯТЬ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВИЛ УКРАЇНСЬКОГО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО ТА НАУКОВОГО СТИЛЮ

На сучасному етапі мовна освіченість інженера набуває великого значення в контексті тих завдань, що стоять перед освітянами у новому тисячолітті. Духовний світ людини нерозривно пов'язаний з розвитком її мовних здібностей. Інтелегентне мовлення утверджує етику поведінки, постійне самовдосконалення і самовияв. Концепція фактичної функції мовлення (установка на контакт, взаєморозуміння, взаємоповага) спрямована на утвердження манери ввічливості, духовне оздоровлення народу.

Інкони легковажне ставлення до мовної освіти і мовного розвитку свого народу, до розвитку мовомислення як процесу проникнення у сутність речей значною мірою зумовлене поверховим розумінням сутності мови і зведенням її функцій до однієї — комунікативної. Це дійсно важлива функція мови в епоху інформатизації та комп'ютеризації багатьох сфер суспільного життя. Але лінгвісти, психологи, педагоги, культурологи, філософи XIX–XX ст. трактують рідну мову глибше — як скарбницю всієї історичної спадщини народу, його способу мислити і відчувати. Гердер говорив, що «від приведення в рух малого коливання повітря залежить усе, що коли-небудь люди на землі думали, хотіли, вчинили і ще вчинять». Гердер доводив, що мова — це для особистості і для народу єдиний спосіб бути собою; мова творить

людину; не люди говорять мовою, а мова «говорить» людям і людьми.

Реформа вищої школи, її цілеспрямованість на гуманізацію та гуманітаризацію освіти дає можливість реалізувати соціальне замовлення щодо формування мовної свідомості студентів — майбутніх фахівців з різних галузей народного господарства. Принципово це завдання є одним із чинників формування особистості громадянина України.

Практичне володіння українською мовою передбачає наявність умінь і навичок у різних видах мовної діяльності: аудіювання, читання, переклад, письмо, що забезпечує можливість:

а) робити повідомлення та вести бесіду українською мовою з навчальних, суспільно-політичних, наукових і культурно-побутових питань у межах програмної тематики;

б) читати оригінальну літературу за фахом та перекладати її;

в) писати реферати, наукові доповіді, анотації, статті, тези, рецензії, відгуки, робити усний та письмовий переклад тощо;

г) оволодівати нормами етики ділового спілкування (об'єктивно інженер з вищою освітою у перспективі стає лідером, керівником різноманітних виробничих колективів), нормами написання ділових паперів.

Опанування українською мовою і термінологією не тільки підвищує мовну освіченість

студентів та сприяє гуманізації певних сфер державного життя, але й підвищує культурний рівень майбутньої української технічної інтелігенції.

Основними напрямками мовної підготовки інженера-машинобудівника є:

а) викладання основ лінгвістичних знань та термінознавства, формування принципів наукового стилю мовлення;

б) оволодіння основами прикладної та фахової лінгвістики, створення лінгвістичних банків даних, електронних словників і систем автоматизованого перекладу;

в) опанування етикою і навичками ділового мовлення, укладання ділових паперів.

Треба також наголосити на комплексному підході до мовної підготовки інженера.

Комплексність викладання мовних знань передбачає кілька одночасних зрізів:

1) етика (культура) мовлення, мовна інтелігентність, етикет ділового спілкування;

2) стилі: науковий та офіційно-діловий;

3) жанри: реферат, доповідь, науково-технічний переклад, анотація, заява, протокол тощо;

4) види роботи: лекції, практичні заняття, семінари, ділові ігри тощо.

Володіння термінологією державної мови за обраним фахом, науковим та офіційно-діловим стилем мови, новими комп'ютерно-лінгвістичними технологіями, що є основою мовної підготовки інженера — головна умова формування наукового потенціалу України.

Основними завданнями держави [1] є зміцнення статусу української мови як державної та всебічний розвиток і розширення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Це вимагає від нас, викладачів вищої школи, науковців спільно з працівниками стандартизації розробляти такі нормативні документи (НД), які б не тільки відповідали законодавству України, сучасному рівню науки і техніки, а й були б одночасно зрозумілими і тим, хто їх пише, і тим, хто їх використовує. Цього можна досягти лише, якщо не буде суперечностей, неточностей та неоднозначностей у змісті НД за вживання єдиної термінології в підручниках і довідковій літературі, єдиних правил побудови, викладання та оформлення НД.

Одним з головних чинників, які сприятимуть формуванню єдиного правового поля, є основоположні національні стандарти, що регламентують загальні характеристики НД, незалежні від конкретного об'єкта, і, перш за все, норми українського офіційно-ділового та наукового стилю, придатного для НД. Кожна мова має власні традиції та стилістичні норми. Незважаючи на спорідненість, українська та російська мови мають суттєві (а часом і принципові) відмінності в стилістиці, синтаксисі та фразеології [2–4]. Уперше в 2000–2001 рр. у вітчизняній практиці стандартами [5; 6] було закріплено систему вимог до стилю українських

НД. Ці стандарти разом з чинним правописом [7] мали б стати дороговказом для розробників НД, авторів підручників для загальноосвітніх шкіл і вищих навчальних закладів, укладачів словників усіх видів та рівнів прийняття. Проте, на жаль, сьогодні ці стандарти не завжди виконуються. Навіть у підручниках, призначених для студентів вищої школи, часто-густо натрапляємо на неточності у терміновживанні, а також і граматичні помилки, що абсолютно неприпустимо. Хочеться звернути увагу розробників підручників, словників, а також українських НД на зазначений звід правил, які, підкреслимо, не нові, проте ґрунтуються на традиціях української літературної мови, рекомендаціях відомих українських мовознавців [2–4; 8–12].

1. Потрібно перейти на природний для української мови спосіб позначання процесів замість іменникового, традиційного для російського офіційно-ділового та наукового стилю [5, п. 5.1.2; 6, п. Г.9.1.1].

Однією з основних і безперечних прикмет української мови є вживання зворотів з дієсловом у неозначеній формі і різних особових формах, а також з дієприслівниками, там, де в російській мові, як правило, вживають віддієслівні іменники [2; 3; 11; 12], що можна проілюструвати такими прикладами:

Російські:	Українські:
отдать в <i>стирку</i>	віддати <i>прати</i>
отдать в <i>чистку</i>	віддати <i>почистити</i>
требует <i>принятия</i> решительных мер	вимагає <i>вжити</i> рішучих заходів
учиться <i>игре</i> на скрипке	вчитися <i>грати</i> на скрипці

Тому, викладаючи у НД текст положення чи вимоги, треба скрізь, де це можливо, уникати нагромадження віддієслівних іменників на **-ння**, вживаючи замість них відповідні дієслова [5, п. 5.1.2; 6, п. Г.9.1.1], наприклад [3]:

Неправильно	Правильно
<i>Вимірювання</i> тиску здійснюється для <i>порівняння</i> ...	Тиск <i>вимірюють</i> , щоб <i>порівняти</i> ...
Завдання <i>ліквідації</i> будь-яких <i>порушень</i> статутів і настанов та <i>рішучого зміцнення</i> дисципліни вимагають докорінного <i>поліпшення</i> контролю за діяльністю підлеглих, розумного <i>використання</i> дисциплінарних прав, <i>усунення</i> помилок в роботі	Завдання <i>ліквідувати</i> будь-які <i>порушення</i> статутів і настанов та <i>рішуче зміцнити</i> дисципліну вимагає докорінно <i>поліпшити</i> контроль за діяльністю підлеглих, розумно <i>використовувати</i> дисциплінарні права, <i>переборювати</i> помилки в роботі

У наведеній ліворуч фразі, яка є калькою з російської, шість віддієслівних іменників (зокрема один іншомовного походження — *ліквідації*). У розташованій праворуч фразі залишився тільки один, конче потрібний, — *порушення*, а замість інших ужито дієслова, що значно поліпшило виклад.

2. Потрібно уникати мовних конструкцій «дієслово + віддієслівний іменник», що не

становлять усталених дієслівно-іменникових зворотів [5, п. 5.1.2; 6, п. Д.12].

Розроблювані НД, навчальні та наукові праці рясніють конструкціями «дієслово + віддієслівний іменник», в яких дієслово вказує тільки на те, що відбувається, а іменник-додаток показує, що саме відбувається [11].

Потрібно замість таких конструкцій вживати природніший для української мови й економніший засіб — дієслово, наприклад:

Мовна конструкція «дієслово + віддієслівний іменник»	Дієслово, що його замінює
Виконувати обчислення	Обчислювати
Виконувати моделювання	Моделювати
Здійснювати вимірювання	Вимірювати
Здійснювати гармонізацію	Гармонізувати
Здійснювати контроль	Контролювати
Забезпечувати безпеку	Убезпечувати
Займатися досліджуванням	Досліджувати

3. Потрібно надавати перевагу активним конструкціям над пасивними [5, п. 5.1.2; 6, п. Д.12].

Книжному стилю російської мови притаманно широке вживання пасивних конструкцій з дієсловами на *-ся*, наприклад: *институтом выполняется ответственное задание, нами выполняются работы*. Цим реченням властиво таке:

Учасник дії	Відмінок	Член речення	Приклад
Суб'єкт дії	Орудний	Додаток	Институтом; нами
Об'єкт дії	Називний	Підмет	Задание; работы

На штучність і неприродність таких пасивних конструкцій в українських текстах звертали увагу мовознавці О. Б. Курило, М. Ф. Непийвода, К. Городенська, О. Сербенська, Ю. Редько, О. Федик. Вони радили будувати речення природно — суб'єкт дії повинен бути підметом, об'єкт дії — додатком, а присудок описує дію підмета, спрямовану на додаток. Отже, у наведених вище прикладах ужито зворотну форму дієслова-присудка саме для того, щоб показати напрямок дії, протилежний природному. Виходячи з норм української мови, вимоги потрібно викладати так:

Неправильно	Правильно
Він змінюється (деформується, нагрівається) кимсь (чимось)	Його змінює (деформує, нагріває) хтось, щось (пасивна дія) Він змінюється (деформується, нагрівається) десь (за певних умов) (неперехідна дія)

4. Потрібно правильно вживати безособові конструкції на *-но, -то*. Згідно з правилами потрібно використовувати безособову форму викладання тексту, яка не потребує визначення виконавця дії, а лише наголошує на події, що відбулася, наприклад: *застосовано метод, зазначено у настанові* тощо. Широке вживання таких безособових конструкцій в ролі присудка є синтаксичною особливістю української мови, що відрізняє її від російської мови, де є такі

форми (наприклад, *сказано — сделано*), але вживають їх значно рідше, ніж в українській [3, 10].

По-перше, слід пам'ятати, що безособові конструкції на *-но, -то* керують іменником у знахідному відмінку без прийменника [12], наприклад: *вироблено (що?) новий підхід (нове рішення, нову методуку)*.

По-друге, вживаючи безособові конструкції, автори досить часто припускаються помилки, вводячи в речення виконавця дії у формі іменника чи займенника в орудному відмінку [2; 3; 8; 9]. Тому хибною є така фраза: *Комісією вироблено нове рішення згідно з обставинами*, бо в цьому реченні є виконавець дії — *комісія*, причому це слово стоїть в орудному відмінку. Правильно писати так: *Комісія виробила нове рішення згідно з обставинами*.

Отже, безособову форму слова на *-но, -то* можна вживати лише в реченнях, де прямо не зазначено виконавця дії [6, п. Д. 12].

Неправильно	Правильно
Його змінено (здеформовано, нагріто) кимсь	Його змінив (здеформував, нагрів) хтось Його змінено (здеформовано, нагріто) десь (за певних умов)

5. Потрібно розмежовувати засобами української мови дію, подію і наслідок події, вживаючи для них різні віддієслівні іменники, утворені відповідно від дієслів недоконаного та доконаного виду.

З правила 1 не слід робити хибний висновок, ніби віддієслівних іменників слід уникати скрізь. Їх використовують зазвичай у заголовках, дефініціях, а також у реченнях, де ці іменники виконують функцію підмета або додатка. Тому дуже важливо їх правильно вживати, зважаючи на відмінність української мови від російської.

Річ у тому, що як в українській [13], так і в російській мові [14] є два види дієслів: недоконаний (рос. несовершенный) і доконаний (рос. совершенный), причому категорія виду притаманна всім словам української та російської мови в будь-якій їх формі, а дієслова недоконаного та доконаного виду, тожонні за лексичним значенням, утворюють видову пару.

Кардинальна різниця полягає у побудові віддієслівних іменників. Зазвичай від двох російських дієслів, що утворюють видову пару, можна побудувати тільки один віддієслівний іменник для позначення процесу, тоді як від їх українських відповідників — два віддієслівні іменники, наприклад:

Вид	Російська мова	Українська мова
Недоконаний (дія)	Изменя́ть > изме-нение	Змінювати > змінювання
Доконаний (подія)	Измени́ть > изме-нение	Змінити > змінення

Згідно з вимогами українського правопису дію слід починати віддієслівними іменниками

на **-ння(-ття)**, утвореними від дієслів недоконаного виду, подію — віддієслівними іменниками на **-ння(-ття)**, утвореними від дієслів доконаного виду, а об'єкти (наслідок дії) — відповідними спільнокореновими іменниками з іншими суфіксами або без них, наприклад:

Дія	Подія	Наслідок
Згинання	Зігнення	Згин
Змінювання	Змінення	Зміна
Нарізування	Нарізання	Нарізь
Повертання	Повернення	Поверот
Розтягування	Розтягнення	Розтяг
Устатковування	Устаткування	Устаткування

Від багатьох видових пар у словниках української мови [16, 17] зафіксовано три віддієслівні іменники, що позначають дію, подію та наслідок події. Слід правильно вживати ці віддієслівні іменники, розрізняючи їх значення, наприклад:

Російська мова	Українська мова
Аналоговий сигнал передает информацию за счет непрерывного изменения амплитуды или частоты	Аналоговий сигнал передає інформацію завдяки неперервному змінюванню (дія) амплітуди або частоти
Использованием рационализаторского предложения признается создание или изменение конструкции изделий, технологии производства и применяемой техники или состава материала	Використанням раціоналізаторської пропозиції визнають створення або змінення (подія) конструкції виробів, технології виробництва та застосовуваної техніки або складу матеріалу
Фазовый сдвиг — это изменение фазы сигнала	Фазовий зсув — це зміна (наслідок події) фази сигналу

У термінологічних сполуках, що позначають назви виконавців дії, засобів і способів виконання дії, а також інших характеристик дії, необхідно завжди вживати другий іменник, утворений від дієслова недоконаного виду, тобто іменник, що позначає загальну назву дії. Не можна в таких випадках вживати іменники, що позначають подію. Але саме ці іменники, що позначають подію, слід вживати в словосполученнях з деякими іншими іменниками, наприклад:

Дія	Подія
Засіб пакування	Свідоцтво про впакування
Засоби виконання	Звіт про виконання
Метод розв'язування	Час (момент) розв'язання

Дія	Подія
Настанови щодо впровадження	Дата впровадження
Порядок видання	Рік видання
Правила приймання	Акт прийняття
Процедура затвердження	Дата затвердження
Процедура подавання	День подання
Спосіб готування	Довідка про підготування
Технологія складання	Момент складання
Тривалість створювання	Момент створення
Функція перетворювання	Після перетворення

6. Віддієслівні іменники, що позначають недоконані процеси, потрібно вживати тільки в однині [5, п. 5.1.3; 6, п. Г.9.2.1].

Оскільки такі іменники є узагальнена назва дії як багаторазової, так і повторюваної, невізначені ні за кількістю циклів, ні за обсягом, ні за тривалістю, їх треба вживати тільки в однині, наприклад:

Неправильно	Правильно
Прилади для вимірювань	Прилади для вимірювання
Засоби нарізувань	Засоби нарізування
Для багаторазових згинань	Для багаторазового згинання

Примітка. Терміни-іменники для позначення події можна вживати у множині, якщо обсяг подій якимось визначено: серія досліджень теплопровідності, кількість визначень напрямку [6, п. Г.9.1.2].

7. Потрібно правильно вживати віддієслівні іменники із суфіксом -к(а) [6, п. Г.9.9].

Згідно з рекомендаціями та вимогами віддієслівні іменники із суфіксом **-к(а)** можна вживати лише на позначення наслідків події, об'єктів, суб'єктів, але їх не можна вживати на позначення дії чи події, наприклад:

Неправильно	Правильно		
Дія	Дія	Подія	Наслідок
Оцінка	Оцінювання	Оцінення	Оцінка
Викрутка	Викручування	Викручення	Викрутка

8. Потрібно правильно вживати іншомовні терміни на -ція, -зія, -інг, -мент [6, п. Г.9.11].

Слова іншомовного походження збагачують лексику кожної мови, проте запозичити треба лише тоді, коли немає власного слова для якогось поняття [4, 9]. Тому в [5, п. 5.1.5; 6, п. Г.9.11] зазначено, що у стандарті заборонено вживати іншомовні слова та терміни за наявності рівнозначних слів і термінів в українській мові. Якщо в академічних словниках є слово іншомовного походження й рівнозначне українське, перевагу треба надавати українському, наприклад: фактор — чинник.

Однак у разі доцільного запозичення, треба підпорядкувати іншомовні слова законам української мови. Зокрема, згідно з вимогами [6, п. Г.9.11], запозичаючи назву процесу, треба насамперед, від іншомовного слова утворити українське дієслово недоконаного виду, а далі всі необхідні похідні слова. Не можна стандартизувати іншомовні іменники для позначення дії, що закінчуються на **-ція, -інг, -мент** тощо, які не даватимуть змоги розрізняти поняття дії та події й тим руйнуватимуть структуру української мови. Такими іменниками можна позначати інші поняття: наслідки дії, об'єкти, суб'єкти тощо, наприклад:

Дія	Подія	Наслідок події, об'єкт, суб'єкт
Ізолювати, ізолювання	Заізолювати, заізолювання	Ізоляція
Класифікувати, класифікування	Розкласифікувати, розкласифікування	Класифікація
Формувати, формування	Сформувати, сформування	Формовання, формація
Публікувати, публікування	Опублікувати, опублікування	Публікація

9. Потрібно надавати перевагу іменникам для назв учасників процесів (суб'єктів та об'єктів) [6, п. Г.9.9].

На відміну від російської мови, яка для назв учасників дії широко вживає прикметники (дієприкметники), що набули функції іменника, українська мова надає перевагу іменникам:

Російська мова	Українська мова
Прибывший	Прибулець
Вычитаемое	Від'ємник
Нарочный	Посланець
Поступающий	Вступник
Ссылный	Засланець
Трудящийся	Трудівник

Таку тенденцію зафіксовано в [6, п. Г.9.9], де не рекомендовано вживати прикметники (дієприкметники) в іменниковому значенні та запропоновано змінити деякі з них, наприклад:

Не рекомендовано	Рекомендовано
Напрямна	Напряжник (напряжниця)
Складова	Складник
Комплектуючі	Комплектовання, комплектівка

10. Потрібно розрізняти дійові властивості та перебування учасником дії [6, п. Г.9.3–Г.9.8].

Дійові властивості (тобто здатність або призначення бути учасником дії) українська мова, на відміну від російської, ніколи не позначає дієприкметниками, а зазвичай використовує для цього віддієслівні прикметники, утворені за допомогою таких суфіксів:

Вид властивостей	Суфікси	Приклади
Дійові властивості суб'єктів дії	-льн(ий) -івн(ий) -ч(ий)	Вимірювальний прилад Гальмівний пристрій Виконавчий орган
Дійові властивості об'єктів дії	-н(ий) -овн(ий) -енн(ий) -анн(ий)	Змінний тиск Виліковна хвороба Здійснена процедура Здолання перешкода
Дійові властивості учасників неперехідної дії	-к(ий) -лив(ий) -уч(ий) -ав(ий) -ив(ий)	Летка олія Мінливий відтінок Плавуний док Блукавий струм Світливий об'єкт

Увага! Не можна дійові властивості суб'єктів дії та учасників неперехідної дії позначати активними дієприкметниками, наприклад [6, п. Г.9.6]:

Неправильно	Правильно
Ріжучий інструмент	Різальний інструмент
Плаваючий док	Плавуний док

Ознаки стану перебуванням (перебуттям) учасником дії треба позначати іншими засобами — пасивними дієприкметниками або підрядними реченнями. Слід мати на увазі таке:

— лексико-граматичною особливістю сучасної української мови є майже повна відсутність в ній активних дієприкметників теперішнього часу [2; 4; 9]. Тому кальки на зразок «*Працюючі в цеху агрегати*», які мають місце в деяких НД, є помилковими — натомість потрібно вживати підрядні речення;

— в українській мові є два види пасивних дієприкметників із суфіксами **-н(ий)**, **-т(ий)**, утворених від основи інфінітива недоконаного та доконаного виду відповідно [2], які треба чітко розрізняти і правильно вживати:

1) дієприкметниками недоконаного виду треба позначати ознаки стану об'єктів, спричиненого перебуванням у недоконаному (тобто незавершеному) процесі;

2) дієприкметниками доконаного виду треба позначати ознаки стану суб'єктів, спричиненого перебуванням у доконаному (тобто завершеному) процесі.

Ознаки стану суб'єктів, спричиненого:

Перебуванням у недоконаному (тобто незавершеному) процесі	Перебуттям у доконаному (тобто завершеному) процесі
<i>Змінюваний тиск</i>	<i>Змінний тиск</i>
<i>Виліковувана хвороба</i>	<i>Вилікувана хвороба</i>
<i>Коригований напрям</i>	<i>Скоригований напрям</i>
<i>Деформоване тіло</i>	<i>Здеформоване тіло</i>
<i>Митий ґрунт</i>	<i>Вимитий ґрунт</i>

Отже, українська мова має ефективні засоби, щоб розрізняти дійові властивості та ознаки учасників дії:

Вид дії	Дійові властивості	Ознаки учасників дії
Перехідна дія (дія суб'єкта на об'єкт)	Газоперекачувальний агрегат (рос. <i>газоперекачивающий агрегат</i>)	Абонент, який викликає (рос. <i>вызывающий абонент</i>)
	Виліковна хвороба (рос. <i>излечимая болезнь</i>)	Вилікувана хвороба (рос. <i>излеченная болезнь</i>) Виліковувана хвороба (рос. <i>излечиваемая болезнь</i>)
Неперехідна дія	Самозавантажний драйвер (рос. <i>самозагружающийся драйвер</i>)	Країна, яка (що) розвивається (рос. <i>развивающаяся страна</i>)

Згідно з вимогами [6] слід уживати за призначенням спільнокореневі віддієслівні прикметники та дієприкметники:

Віддієслівні прикметники, що означають призначення чи здатність суб'єкта виконувати перехідну дію	Дієприкметники, що означають стан об'єкта, спричинений спрямованою на нього		Віддієслівні прикметники, що означають призначення чи здатність об'єкта піддаватися перехідній дії
	Недоконаною дією	Доконаною дією	
Відтворювальний	Відтворюваний	Відтворений	Відтворний
Коригувальний	Коригований	Скоригований	Скориговний
Модифікувальний	Модифікований	Змодифікований	Змодифікований
Напружувальний	Напружуваний	Напружений	Напружений
Оброблювальний	Оброблюваний	Оброблений	Обробний
Обслуговувальний	Обслуговуваний	Обслужений	Обслуговний
Ремонтувальний	Ремонтований	Відремонтований	Відремонтований

Висновки

1. Усі наведені правила добре відомі, їх виведено з традицій української народної мови [2]. Якщо народна мова через невелику потребу вживала деякі з цих засобів рідко, (особливо це стосується слів, що описують процеси), то в діловій та науково-технічній мові доцільно їх активно використовувати. Згідно з [5, п. 5.1.1, 5.1.6], розробникам НД, укладачам підручників, навчальних посібників усіх рівнів, викладачам середньої і вищої школи треба по-слуговуватися усталеною лексикою, наявною в академічних словниках, застандартизованою науково-технічною термінологією, установленою стандартами на терміни і визначення понять. Якщо потрібних слів (термінів) немає, їх можна утворити за правилами українського словотворення, зокрема наведеними в [6].

2. Зважаючи на те, що багато раніше розроблених чинних термінологічних стандартів не відповідали вимогам [6, дод. Г і Д], у п. 7.4.9.2 цього стандарту визначено процедуру використання попередніх термінологічних напрацювань, а саме, дозволено, за потреби, виправляти їх граматично і стилістично, додавши чи змінивши ознаки, що розкривають зміст поняття. Зміни у такому випадку не повинні порушувати зміст і обсяг поняття.

3. Щоб перейти на природний для української мови стиль, розробникам НД потрібно подолати психологічну залежність від сусідніх російської та польської мов, які мають відшліфований за багато років офіційно-діловий та науковий стиль. Ця залежність може бути як пряма (як у російській або польській мові), так і обернена (щоб не було так, як у російській або польській мові). Нормальним же, звичайно, має бути інший підхід: як це є в самій українській мові, відповідає саме її духу [18].

4. Система правил українського офіційно-ділового та наукового стилю, яка викладена в [5; 6] та реалізована розробниками комплексу основоположних стандартів національної стандартизації, є дороговказом для всіх, хто пише українською мовою НД, офіційно-ділові та наукові тексти. Адже від мови НД усіх видів та рівнів прийняття залежить, чи буде фахова українська мова вдосконалюватися і збагачуватися, чи, як іноді, на жаль, трапляється, буде засмічуватися.

Література

1. Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 р. № 1546.
2. Курило О. Б. Увага до сучасної української літературної мови / О. Б. Курило. — 5-те вид. — Торонто : Нові дні, 1960. — 199 с.
3. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. — К. : КМ Academia, 1994. — 254 с.
4. Непийвода Н. Ф. Сам собі редактор. Порадник з української мови / Н. Ф. Непийвода. — К. : Укр. кн., 1998. — 240 с.
5. ДСТУ 1.5: 2003. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ).
6. ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни і визначення понять.
7. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т української мови. — Стереотип. вид. — К. : Наук. думка, 2003. — 240 с.
8. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. — К. : КНЕУ, 2001. — Вип. IV. — С. 11–14.
9. Пономарів О. Д. Культура слова. Мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. — К. : Либідь, 1999. — 240 с.
10. Сербенська О. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити : посібник / О. Сербенська, Ю. Редько, О. Федик ; за заг. ред. О. Сербенської. — Л. : Світ, 1994. — 152 с.
11. Ярема С. На теми української наукової мови / С. Ярема ; Укр. т-во з механіки руйнування матеріалів, Львів. крайове т-во «Рідна школа», Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка. — Л., 2002. — 44 с.
12. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем : 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Й. Волошак. — К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. — 204 с.
13. Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова : довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко ; за ред. О. Д. Пономаріва. — К. : Либідь, 1996. — 320 с.
14. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Просвещение, 1985. — 399 с.
15. Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. — СПб. : Норинт, 2001. — 1536 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.
17. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики : 253 000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. — 896 с.
18. Гараненко О. Лінгвістичні проблеми української термінології на сучасному етапі // Українська термінологія і сучасність : (матеріали II Всеукр. наук. конф.). — К., 1997. — С. 3–9.

І. В. БАТУРІНА,
бібліотекар приватної школи «Райдуга» м. Одеси

ВИВЧАЄМО КУЛЬТУРУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЧЕРЕЗ СЛОВО

Ключові слова: світова спільнота, енергетика слів, уроки довірливого спілкування, «Кобзар», сучасне життя, музика слів Великого Кобзаря Тараса Григоровича Шевченка, письмо по пам'яті, каліграфічні хвилинки за творчістю Тараса Григоровича Шевченка.

Ми знаходимось напередодні події, яка доводить світовій спільноті, що 200 років — це не час, в якого немає вороття, а шлях вперед — у майбутнє. Це феномен людини, енергетика слів якої актуальна не тільки для кожного дня, а й окреслює завдання на століття вперед. Необхідно тільки прислухатися до вібрації цих місточків із минулого у прийдешне. А розпочинати слід саме у початковій школі з уроків довірливого спілкування з енергетикою Шевченкового слова. Тоді «Кобзар» перетвориться для кожного учня на книгу дивних відкриттів, які зроблять людину з минулого учасником сучасного життя.

...Не проклену ж тебе, доле
...Я про тебе, воленько моя,
Още нагадую...
...Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду...
...Кращого нема
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна...
...Не гріє сонце на чужині...
...Світе тихий, краю милий
Моя Україно!
...Світе вольний, несповитий!
...У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим...
...А в тій господі є сестра
Чи мати добрая. Добра...
...Свою Україну любіть
Любіть її... Во время люте...
...І мене в сім'ї великій...
Не забудьте пам'янути
Незлим тихим словом...
Щоб
...Пишалася синами мати
Синами вольними...

Отже, пропоную до Вашої уваги, шановні колеги, каліграфічні хвилинки за творчістю Тараса Григоровича Шевченка, а у моєму розумінні, ноти величної симфонії Вічності, яка залунає зі сторінок учнівських зошитів, зцілюючи душу й тіло, об'єднуючи минуле з майбутнім через копітку працю маленьких громадян країни дивної, що зветься Україна!

Каліграфічні хвилинки за творчістю Т. Г. Шевченка

А аа

«А нумо знову віршувати»
А нумо знову віршувати,

Звичайне, нишком. Нумо знову...
Не проклену ж тебе, доле,
А буду ховатись
За валами. Та нищечком
Буду віршувати...

Б бб

«Барвінок цвів і зеленів»
Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався
Та недосвіт¹ перед світом
В садочок укрався.

В вв

«Веселе сонечко ховалось»
Веселе сонечко ховалось
В веселих хмарах весняних...

«Вітер з гаєм розмовляє...»
Вітер з гаєм розмовляє,
Шепче з осокою,
Пливе човен по Дунаю
Один за водою.

Г гг

«Гори мої високії...»
Гори мої високії,
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакитні здалека...

«Немає гірше, як в неволі...»
Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать. А я
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую.

Д дд

«Думка» («Тяжко-важко в світі жити...»)

Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться, —
Хоч з гори та в воду!

З зз

«За сонцем хмаронька пливе...»
За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає

¹ Недосвіт — приморозок.

Ї сонце спатоньки зове
У синее море...

«Закувала зозуленька...»
Закувала зозуленька
В зеленому гаї,
Заплакала дівчинонька —
Дружини немає.

«Зацвіла в долині...»
Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина...

і іі

«Ї виріс я на чужині...»
Ї виріс я на чужині,
Ї сивію в чужому краї:
То одинокому мені
Здається — кращого немає.
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна...

К кк

«Коло гаю в чистім полі...»
Коло гаю в чистім полі,
На самій могилі
Дві тополі високії —
Одна одну хилить.
Ї без вітру гойдаються,
Мов борються в полі,
Ото сестри-чарівниці —
Отії тополі.

Л лл

«Лічу в неволі дні і ночі...»
Лічу в неволі дні і ночі
Ї лік забуваю.
О Господи, як-то тяжко
Тії дні минають.

М мм

«Маленькій Мар'яні²»
Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твое
Серце не розбите...

«Ми вкупочці колись росли...»
Ми вкупочці колись росли³,
Маленькими собі любившись.
А матері на нас дивились
Та говорили, що колись
Одружимо їх...
...А ми малими розійшлись
Та вже й не сходились ніколи...

² Мар'яна — сирота-наймичка, якій, за легендою, Т. Шевченко подарував гроші на хустину.

³ Кобзар згадує подругу дитинства Оксану Коваленко.

Н нн

«Не гріє сонце на чужині...»
Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло.
Мені невесело було
Й на нашій, славній Україні...

«Над Дніпровою сагою»
Над Дніпровою сагою
Стоїть явір меж лозою,
Меж лозою з ялиною,
З червоною калиною.

О оо

«Ой по горі роман⁴ цвіте...»
Ой по горі роман цвіте,
Долиною козак іде
Та у журбі питається:
«Де та доля пишається?»

«Ой умер старий батько...»
Ой умер старий батько
Ї старенька мати,
Та нема кому щирої
Тії радоньки дати...

П пп

«Поставлю хату і кімнату...»
Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насаджу.
Посиджу я і походжу
В своїй маленькій благодаті...

«По улиці вітер віє»
По улиці вітер віє
Та сніг замітає,
По улиці попідтинню
Вдова шкандибає...

Р рр

«Розрита могила»
Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!..

С сс

«Світе ясний! Світе тихий!..»
Світе ясний! Світе тихий!
Світе вольний, несповитий!

Т тт

«Тече вода з-під явора...»
Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина.

«Тяжко-важко в світі жити...»
Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду:

⁴ Роман — ромен — квітка ромашка.

Нема куди прихилиться.
Хоч з гори та в воду!

«Тече вода в синє море...»
Тече вода в синє море,
Та не витікає
Шука козак свою долю,
А долі немає.

У уу

«У нашім раї на землі...»
У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Х хх

«Хустина»
Ой, хустино, хустиночко!
Мережана, шита.
Тільки й слави козацької —
Сіделечко вкрити...
Ведуть коня вороного,
Розбиті копита...
А на йому сіделечко
Хустиною вкрите.

Ц цц

«Царі»
Добро, у кого є господа,
А в тій господі є сестра
Чи мати добрая. — Добра,
Добра такого таки зроду
У мене, правда, не було,
А так собі якось жилось...

Ч чч

«Чи ми ще зійдемося знову?...»
Свою Україну любіть
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Ш шш

«Швачка⁵»
Отам Швачка...
Хвалить Господа, веселий,
І каже сідлати
Коня свого вороного.

Щ щщ

«Ще як ми були козаками...»
Ще як ми були козаками,..
Пишалася синами мати
Синами вольними...

Ю юю

«Юродивий»
...О зоре ясная моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі...

Я яя

«Як умру, то поховайте...»
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

⁵ Швачка Микита — запорозький козак, ватажок гайдамацького загону під час Коліївщини, герой народних дум та пісень.

До 70-річчя визволення Одеси

УДК 371.315:94

Т. Ф. РАЗЖИВИНА,

учитель высшей категории, учитель истории школы № 73 I–III ступеней г. Одессы

73 ДНЯ ГЕРОИЧЕСКОЙ ОБОРОНЫ ОДЕССЫ

Одним из ярких примеров проявления героизма в Великой Отечественной войне был подвиг Одессы, вставшей на пути захватчиков и сыгравшей немаловажную роль в срыве плана гитлеровской Германии молниеносной войны против Советского Союза. В первые месяцы войны в условиях наступления фашистских войск по всему фронту оборона Одессы, круп-

нейшего экономического и культурного центра, первоклассного порта (второго по величине в Советском Союзе) и одной из важнейших баз Черноморского флота, приобрела особое значение. По замыслу Гитлера Одесса должна была стать важной базой по снабжению гитлеровской армии, рвавшейся проникнуть в глубь страны — к Крыму, Донбассу и Кавказу.

На начальном этапе оборону Одессы осуществляла Отдельная Приморская армия под командованием генерал-лейтенанта Георгия Павловича Софронова, состоящая из 25-й Чапаевской и 95-й Молдавской стрелковой дивизии, 1-й кавалерийской бригады, 26-го пограничного полка НКВД, 136-го запасного стрелкового полка, батальонов Тираспольского укрепрайона, 15-й бригады ПВО и Одесской военно-морской базы Черноморского флота. Армию поддерживали летчики 69-го истребительного авиационного полка и береговые батареи.

Против этих небольших сил наступали хорошо укомплектованные десять румынских и одна немецкая дивизия, в том числе одна танковая и три кавалерийские бригады. Против защитников Одессы было брошено около 300 тысяч гитлеровских солдат, т. е. превосходство противника в силе было пяти—шестикратным.

С первых дней войны были мобилизованы и добровольно ушли на фронт свыше 155 тысяч жителей Одессы и области. В середине июля 1941 года в народное ополчение вступили 55 тысяч человек. В ряды регулярных частей Красной Армии влилось около 30 тысяч добровольцев. Трудящиеся Одессы создали свою ополченческую дивизию, которая также вошла в состав Приморской армии. Позднее она стала 412-й стрелковой дивизией.

5 августа 1941 года Ставка Верховного Главнокомандования отдала приказ по Южному фронту: «Одессу не сдавать и оборонять до последней возможности, привлекая к делу Черноморский флот». С этого дня начинается отсчет героической обороны Одессы.

10 августа враг начал штурм оборонительных рубежей города. 13 августа, потеснив защитников города на правом фланге, он вышел к морю, завершив окружение Одессы с суши.

Утром 18 августа начали мощную атаку танки и пехота противника. Это было свидетельством того, что бои за Одессу вступили в такую фазу, когда стало ясно — враг будет активно добиваться результата.

В связи с этим 19 августа 1941 года для лучшего управления войсками был создан Одесский оборонительный район (ООР), возглавляемый командующим Одесской военно-морской базой контр-адмиралом Гавриилом Васильевичем Жуковым. Начальник штаба — генерал-майор Гавриил Данилович Шишенин.

Генерал-майор Георгий Павлович Софронов оставался командармом, заместителем командующего Одесским оборонительным районом по сухопутным войскам.

Приморская армия совместно с Военно-морской базой Черноморского флота сумела оказать сопротивление фашистским войскам в течение 73-дневной обороны.

Для более четкого управления войсками Одесский оборонительный район был разбит на секторы: Южный сектор обороняла прославленная 25-я Чапаевская стрелковая дивизия

под командованием полковника А. С. Захарченко (впоследствии генерал-майора Ивана Трофимовича Петрова), Западный сектор защищала 95-я Молдавская стрелковая дивизия генерал-майора Василия Фроловича Воробьева и Восточный сектор — группа войск комбрига С. Ф. Монахова, в состав которой входили 421-я стрелковая дивизия полковника Коченова Григория Матвеевича, 1-й полк морской пехоты под командованием полковника Якова Ивановича Осипова, 26-й пограничный полк НКВД под командованием майора Алексея Александровича Маловского, артиллеристы 134-го гаубичного полка, 379-й отдельный батальон связи, 31-й полк 25-й Чапаевской стрелковой дивизии.

Командованием Одесского оборонительного района было принято решение о создании в тылу ряда новых укрепленных позиций. Принятая схема предусматривала 80-километровый передовой рубеж, дополнительные передовые рубежи на западном и южном направлении, 50-километровый главный рубеж, имевший также вторую линию, и, наконец, рубеж прикрытия города, за которым следовали укрепления в городской черте. Главный рубеж города находился на расстоянии 8—14 км от города, а его вторая линия — 6—8 километров. Непосредственное руководство сооружением новых оборонительных линий взял на себя начальник инженерных войск Южного фронта генерал-майор А. Ф. Хренов. В его распоряжение перешли инженерные и саперные батальоны. В создании укреплений участвовали тысячи жителей города. Часто на фортификационные работы, особенно в пределах Одессы и вблизи учреждений. Вся Одесса, прервав мирный труд, встала на защиту родного города.

Вышеперечисленные события и факты — это начало обороны Одессы, которая впоследствии предоставила множество примеров гражданского мужества, героизма и негибаемой стойкости командиров и рядовых Приморской армии, моряков Черноморского флота, морской пехоты, летчиков-истребителей, тружеников тыла. Об их подвигах и связанных с этим событиях нужно сказать особо.

В первые дни войны, когда почти во всех приграничных округах агрессоры вторглись на территорию страны на 35, а местами и на 50 километров, только в полосе действия войск Одесского военного округа румынские и немецкие войска прорвать границу не смогли. Удары артиллерии и авиации противника приходились по пустым населенным пунктам, аэродромам — войска округа заняли свои позиции на границе, что явилось полной неожиданностью для румынского и немецкого командования. Это произошло благодаря подвигу, который совершил начальник штаба Одесского военного округа генерал-майор Матвей Васильевич Захаров. Он заранее, рискуя собой, нарушил приказ И. Сталина не выводить войска к границе, привел их

в боевую готовность. За пять часов до начала войны генерал М. В. Захаров поднял войска по боевой тревоге и отдал приказ о выходе к границе. Война застала многие полки, если не на рубежах, которые они должны были занять, то уже на пути к ним.

Известно, что критерием оценки готовности штаба к началу войны является быстрая смена городских условий его размещения на условия полевые, иначе говоря, на заранее подготовленный полевой командный пункт в районе, откуда удобнее всего управлять войсками. В минувшей войне в этом отношении упоминается всего лишь один пример, а именно штаб Одесского военного округа, развернувшийся в штаб 9-й армии Южного фронта. Еще в ночь на 20 июня, за два дня до начала боевых действий, командный состав, собранный по тревоге, уже находился на ПКП, оборудованном всеми средствами связи.

Анализ данных, которыми располагал генерал М. В. Захаров, позволил ему прийти к твердому убеждению, что противник, прежде чем начать вторжение, предпримет внезапные авиационные удары по стационарным аэродромам. Это предположение подтвердилось. 22 июня налеты вражеской авиации следовали один за другим, но приходились по пустому месту. Самолетный парк был заранее перебазирован на оперативные аэродромы. На земле от бомбежек по всему округу было уничтожено всего 3 самолета.

В первые дни войны на левом фланге Южного фронта от дельты Дуная до Рени и еще на сотни километров вверх по Пруту линией фронта оставалась советская государственная граница.

В ночь на 26 июня 1941 года бронекатера Дунайской флотилии высадили советский десант на румынский берег Килийского гирла, откуда обстреливались Измаил и Килия. В состав десанта входили батальон, а затем полк 25-й Чапаевской стрелковой дивизии, пограничники, моряки Дунайской флотилии. Десант поддерживался огнем речных мониторов и полевой артиллерией 25-й стрелковой дивизии.

На полном ходу катера устремились к вражескому берегу, к Старой Килии. Расстреливая в упор огневые точки противника, на большой скорости они причалили к румынскому берегу. Бой за Старую Килию продолжался два часа. С захваченного неприятельского берега переправляли пленных, орудия, другие трофеи. В этот же день десант занял еще несколько плацдармов за Дунаем. Это значительно укрепило оборону советских войск в низовьях Дуная и вынудило фашистов отказаться от попыток форсировать реку на этом участке фронта. Десант удерживал Старую Килию и другие плацдармы до 19 июля, и только в связи с отступлением войск на флангах, во избежание окружения, командование Южного фронта приказало снять десант с плацдарма.

Это был первый во время Отечественной войны десант, захвативший и удерживающий плацдарм на территории противника вопреки приказу И. Сталина : «Границу не переходить». Больше нигде на всем фронте советскому солдату не довелось в это время ступить на землю врага и хоть ненадолго на ней закрепиться.

20 дней войска округа вместе с пограничниками удерживали врага на границе, не позволяя ему продвинуться ни на один километр. Это позволило защитникам Одессы подготовиться к обороне города.

Чтобы не дать врагу возможность войти в город, его жители на улицах строили баррикады. Уже 19 августа на их сооружении работало около 2700 человек — женщин, стариков, подростков. Руководил работами полковник Коченов Григорий Матвеевич, начальник гарнизона Одессы в те дни. Всего в городе было построено 243 баррикады, которые тремя концентрическими дугами упирались в море. Полуподвальные помещения на перекрестках улиц были приспособлены под огневые точки. Первый пояс баррикад проходил по окраинам города, второй — в центре, третий прикрывал порт. Каждая баррикада могла выдержать прямое попадание снаряда 155-мм пушки, т. к. в ее основание укладывались мешки с песком и землей, непригодные трамвайные и железнодорожные вагоны, а сверху все это облицовывалось булыжником. Каждая баррикада имела артиллерийские, пулеметные, ружейные и огнемётные бойницы, здесь было сосредоточено большое количество гранат и бутылок с зажигательной смесью. Незабаррикадированными оставались посреди улиц только узкие проходы для движения транспорта и пешеходов. На окраинах города они были закрыты противотанковыми «ежами». Таким образом Одесса оказалась надежно защищенной от врага и с каждым днем все больше приобретала черты города-воина.

Во второй половине августа один из самых тяжелых боев состоялся в районе станции Карпово, где впервые на позиции защитников Одессы двинулись колонны немецких танков. За ними плотными рядами шла пехота. На помощь защитникам Карпово был отправлен бронепоезд, снова и снова вылетали на штурмовку истребители. Отчаянные попытки румын прорваться на этом участке объяснялись тем, что это был самый прямой путь к городу. Труднее всего пришлось 161-му стрелковому полку 95-й стрелковой дивизии под командованием полковника Сергея Ивановича Сереброва. Позади Одесса, а за ней Черное море. На батальон лейтенанта Якова Бреуса двигались румынские мотоциклисты и бронетранспортер. Пропустив их через передний край, бойцы батальона уничтожили колонну и взяли «языка». Пленный румын рассказал, что следует наступление крупные сил. Их генерал пообещал кормить солдат обедом на станции, а ужином в Одес-

се. Учитывая полученные данные, перестроив боевой порядок батальона так, чтобы контратаковать противника по двум направлениям, выждав момент, лейтенант Я. Бреус повел батальон в контратаку на наступающих румын. Бой был жаркий и результативный. За этот бой 10 марта 1942 года Якову Бреусу присвоено звание Героя Советского Союза.

Удар, нанесенный врагу в районе станции Карпово, был первой большой победой защитников города и дорого обошелся противнику. Как стало известно позже из трофейных документов, 7-я румынская пехотная дивизия потеряла половину личного состава, участвовавшего в наступлении, а потери 3-й пехотной дивизии были лишь немногим меньше.

В те же августовские дни тяжелые бои под Одессой вели бойцы 31-го стрелкового полка 25-й Чапаевской стрелковой дивизии. Тяжелое положение сложилось в районе села Петролинское. В этом бою командир минометной роты младший лейтенант Владимир Симонок, умело корректируя огонь, вел его до тех пор, пока не дошло до рукопашной. Атака противника была отбита, позицию удержали. Слава о храбром и умелом минометчике вскоре вышла за пределы полка. Командир дивизии представил младшего лейтенанта Владимира Поликарповича Симонка к высшей правительственной награде — званию Героя Советского Союза. Указ о награждении подписан в феврале 1942 года.

19 августа, захватив Беляевку, враг не замедлил отключить водонапорную станцию «Днестр». Город, в котором находилось около 300 тысяч жителей, остался без воды. Беда с водой пришла не неожиданно — реальная опасность такого положения, в каком теперь оказался город, существовала уже три-четыре недели. Инженерные подразделения ООР и работники коммунального хозяйства общими усилиями вводили в действие старые артезианские скважины и бурили в разных районах новые. Решать эту жизненно важную задачу помогали все — коллективы предприятий, ученые, старожилы города. Понадобилось 58 скважин, расконсервированных и новых, чтобы удовлетворить минимальные потребности предприятий и армии, а также обеспечить горожанам возможность получать в определенные часы воду через дворовые и уличные краны. Воду стали отпускать по карточкам. Норма — полведра в сутки. Наверно только в Военно-историческом музее Южного оперативного командования (ранее Одесского военного округа) экспонируется уникальный документ — карточка на воду. Одесса была единственным городом, где обстоятельства вынудили ввести карточную систему на воду, и наверно, ни в одном другом городе коменданту не приходилось издавать приказы о том, чтобы во всех квартирах перекрыли и опечатали краны. Для тушения пожаров воду брали из моря. На спусках, ведущих к пор-

ту, соорудили подсосывающие установки, с помощью которых наполнялись специальные резервуары. Конечно, это не могло полностью решить проблему. Для того, чтобы дать городу воду хотя бы на несколько часов, из морских пехотинцев был создан отряд особого назначения. Захватив станцию, они удерживали ее на протяжении многих часов, чтобы город мог запастись водой. Многие из них погибли. Город чтит их память. На одной из улиц Одессы установлена мемориальная доска с фамилиями погибших моряков.

К 20 августа протяженность фронта осажденной Одессы составляла более 80 километров. В составе регулярных войск, оборонявших город, сражалось всего 34,5 тысячи бойцов и командиров против 200-тысячного румынского и немецкого войска. Потерпев неудачу в первых боях, противник стянул под Одессу дополнительные силы. Несмотря на это сражения продолжались, и каждый день приносил новые доказательства необыкновенной стойкости и героизма защитников города.

В эти дни командир 95-й стрелковой дивизии генерал В. Ф. Воробьев записал: «Растянутые в жидкую цепочку полки оказывают наступающему противнику упорное сопротивление. На отдельных участках бои ведутся в окопах. Резервов нет. Выручали артиллеристы. Дивизионы береговой артиллерии вели огонь по району южнее хутора Важный. Наблюдатели доносили, что ничего не видят из-за дыма — такой был огонь. Противник положен на землю, и его движение приостановлено. Артиллерия творит чудеса».

Особый страх на противника наводил 265-й артиллерийский полк под командованием майора Николая Васильевича Богданова. Тяжелая артиллерия должна была вести огонь издалека, и 265-м полком, естественно, дорожили как особо мощной огневой силой, берегли для использования по прямому назначению. О том, что Н. В. Богданов был известен во вражеском лагере, свидетельствовали и появившиеся у штабных разведчиков сведения, что Антонеску назначил за его голову награду в 50 тысяч лей. Пленный, захваченный корректировщиками 265-го полка, дал показания о больших потерях от огня нашей артиллерии и неожиданно добавил: «Особенно страшно, когда стреляет Богданов».

22 августа. В районе с. Чабанки находилась 412-я береговая батарея, мощная поддержка которой имела решающее значение для всего восточного сектора обороны Одессы. Батарея строилась в 30-е годы по проекту известного военного инженера Дмитрия Карбышева. Во время обороны Одессы ее орудия были направлены в сторону суши для уничтожения наземных целей. Малоуязвимая с суши, она была защищенной от врага, оказавшегося поблизости от боевого расчета. Враг решил любой ценой прорваться к морю, захватить

412-ю батарею и направить ее орудия для обстрела города. Это означало бы гибель города и порта.

С каждым днем удерживать батарею становилось все труднее. Враг нес большие потери, но не считаясь с ними, шел напролом. Резервов не было. И тогда на помощь защитникам батареи был направлен отряд донецких шахтеров, только что прибывших в распоряжение генерала Г. П. Софронова. Их было 250 человек. Вооруженные только гранатами и саперными лопатками, в выданных им по их просьбе телншках, они вступили в бой с румынами, окружившими батарею. В своем первом и, к сожалению, единственном бою они все погибли, но спасли батарею от захвата противником. Жаль, что не удалось установить имена погибших, но их подвиг, как и подвиги всех защитников Одессы, увековечен в монументе, который установлен в г. Донецке.

24 августа было принято решение взорвать батарею. Ночью его подписали все члены Военного совета Одесского оборонительного района. Командир батареи капитан Н. В. Зиновьев не хотел верить, что в приказе нет ошибки. Для краснофлотцев береговой обороны такая батарея — то же, что для плавающих моряков родной корабль. Получив подтверждение о решении Военного совета, 412-я батарея выпустила по врагу весь наличный запас до последнего снаряда. Взорвав орудия, личный состав батареи капитана Зиновьева влился в полк морской пехоты.

После гибели 412-й батареи враг вышел к берегу моря и почти месяц держал под огнем значительную часть города и порт. Практически корабли не могли заходить в порт в дневное время. Положение Приморской армии ухудшалось с каждым днем. 14 сентября Военный совет ООР был вынужден запросить срочную помощь. 15-го был получен ответ Ставки: «Передайте просьбу Ставки Верховного командования бойцам и командирам, защищающим Одессу, продержаться 6–7 дней, в течение которых они получают подмогу в виде авиации и вооруженного пополнения. И. Сталин». Ставка ничего не приказывала, Ставка просила защитников Одессы продержаться еще неделю, обещая за это время прислать помощь.

По распоряжению Ставки в Одессу из Новороссийска была спешно переброшена кадровая 157-я стрелковая дивизия общей численностью 12 600 человек под командованием полковника Д. И. Томилина. Утром 17 сентября на транспортах «Абхазия» и «Днепр» в Одесский порт прибыл первый эшелон. В ночь перед приходом конвоя из Новороссийска Одесса подверглась самым сильным с начала войны налетам фашистской авиации. «Юнкерсы» прорывались с разных направлений до самого рассвета. Суда входили в порт под бомбежкой и артиллерийским обстрелом. Прикрытие порта стало главной задачей зенитчиков, летчиков истре-

бительного полка и артиллеристов, ведущих контрбатареиный огонь, так как в рейсе еще находились корабли «Белосток», «Армения» и «Курск» с остальными полками дивизии.

Получив пополнение, командование Одесского оборонительного района приняло решение вновь овладеть позициями, утраченными после взрыва 412-й батареи, и атаковать левый фланг 4-й румынской армии частями 157-й и 421-й стрелковых дивизий. Наступление назначалось на 22 сентября. Той же ночью намечалась высадка в тылу противника морского десанта, которому надлежало соединиться с войсками, наступающими с одесского плацдарма. Предусматривалось также, за полтора часа до высадки морского десанта, выбросить севернее с. Чабанки небольшой воздушный десант — группу флотских парашютистов. Им поручалось перерезать линии связи и вообще дезорганизовать, чем только можно, ближний неприятельский тыл.

План операции должен был доставить из Севастополя капитан 1-го ранга С. Н. Иванов. Он вышел утром из Севастополя на эсминце «Фрунзе» вместе с контр-адмиралом Львом Анатольевичем Владимирским — командующим Черноморской эскадрой. Л. А. Владимирский, которому предстояло руководить высадкой десанта, очевидно хотел получить в Одессе последние данные об обстановке и лично договориться с командованием ООР о деталях взаимодействия. Вечером стало известно, что эсминец «Фрунзе» потоплен вражеской авиацией. Не имея сведений, где находятся Л. А. Владимирский и С. Н. Иванов и живы ли они, командующий флотом возложил ответственность за десантную операцию на командира бригады крейсеров капитана 1-го ранга Сергея Георгиевича Горшкова. Вскоре стало известно, что Л. А. Владимирский легко ранен, а С. Н. Иванов погиб. Добравшись на торпедном катере до Одессы, контр-адмирал Л. А. Владимирский по памяти продиктовал встретившим его морякам (портфель Иванова со всеми документами погиб) основные указания и данные, без которых плавсредства, предназначенные для высадки десанта, не могли выполнить свою задачу.

22 сентября, в час тридцать ночи, как и было запланировано, транспортный самолет, прилетевший из Крыма, сбросил в нескольких километрах от линии фронта команду краснофлотцев-парашютистов во главе со старшиной Кузнецовым. Команда состояла из двадцати трех человек. Но приземлились парашютисты так, что действовать пришлось маленькими группами, а кое-кому даже в одиночку. Это им посвящен написанный по горячим следам фронтовой рассказ Леонида Соболева «Батальон четверых», где герои парашютного десанта изображены под своими настоящими именами. Пробираясь к фронту, парашютисты прежде всего выводили из строя проводную связь противника. Внезапно появляясь из темноты,

десантники забрасывали гранатами, где минометную батарею, где штабной блиндаж, где конный разъезд... Часть краснофлотцев погибла. Остальные вышли на свой плацдарм. Все уцелевшие собрались уже в Одессе.

Параллельно с воздушным десантом был высажен морской десант, доставленный к одесскому берегу крейсерами «Красный Крым» и «Красный Кавказ». На борту этих кораблей из Севастополя прибыл 3-й полк морской пехоты во главе с капитаном К. М. Коренем, которому предстояло продвигаться по тылам противника на северо-запад, на соединение с дивизиями, выполнявшими основную задачу. Большие корабли не могли подойти близко к берегу.

Для непосредственной высадки десантников предназначались, кроме корабельных баркасов и шлюпок, разные катера. Одним из таких катеров с крейсера «Красная Украина» командовал старшина Дубинда Павел Христофорович, уроженец этих мест. При подходе к берегу капитан первого ранга С. Г. Горшков собрал всех старшин катеров и баркасов. На вопрос Горшкова о том, кто знает эти места, чтобы не напороться на мины и рифы и чей катер пойдет первым, сделал шаг вперед старшина Дубинда. «Я знаю, — ответил он. — Я здесь рыбачил». В темноте его катер первым подошел к берегу. Высаживая десант, катер старшины Дубинды несколько раз доставлял морских пехотинцев с крейсера на сушу.

Среди участников Великой Отечественной войны, получивших звание Героя Советского Союза и ставших кавалерами 3-х орденов Славы, был и Павел Христофорович Дубинда. Он окончил войну младшим лейтенантом, разведчиком 293-го полка 96-й стрелковой дивизии.

После упорных боев была обнаружена батарея, которая обстреливала город. Краснофлотский удар был настолько стремительным и внезапным, что фашисты не успели повредить орудия. Их захватили исправными. Днем позже эти орудия провезли по городу. На стволах и щитах каждой пушки моряки мелом написали: «Она стреляла по Одессе, больше стрелять не будет». Одесситы с радостью принимали этот своеобразный парад.

Неожиданное появление под Григорьевкой, в тылу врага, полка морской пехоты и умелые действия десантников во взаимодействии с перешедшими в наступление частями 412-й и 157-й стрелковых дивизий позволили нанести по врагу сокрушительный удар: был отвоеван плацдарм площадью 120 кв. м и глубиной 8—10 км. При этом полностью были разбиты две румынские дивизии — 15-я и 13-я (последняя после этого в боях под Одессой не участвовала). Враг потерял около 6 тысяч солдат и офицеров (около 2 тысяч попали в плен), значительно число техники, включая 4-орудийную батарею дальнебойных орудий. Этим был достигнут решающий перелом в обороне города: агрессор перешел от тактики наступления к

осаде. А после того, как 25 сентября в Южном секторе обороны атаку противника на позиции 25-й дивизии подавил ракетным ударом дивизион «Катюш», секретно доставленный с Кавказа по специальному указанию Ставки, на несколько дней на фронте установилась передышка: планы Антонеску захватить Одессу были окончательно сорваны. Для боевых кораблей и транспортных судов была открыта в осажденную Одессу дорога жизни.

О задачах, которые Приморская армия решила частью своих сил 22 сентября 1941 года, военные историки говорят как о контрударе. А если иметь ввиду приуроченную к этому дню высадку морского десанта под Григорьевкой, то как о совместной комбинированной операции армии и флота.

Цифра 22 на календаре генерал-майора Софронова, командующего Приморской армией, напоминала: в эту ночь исполнялось ровно три месяца с начала войны. Что ж, под Одессой она не показалась врагу праздничной.

Несмотря на успех Григорьевского десанта положение под Одессой оставалось тяжелым. Приморская армия по-прежнему была отрезана от остального фронта, и ее боеспособность всецело зависела от морских перевозок, которыми руководил флот. Корабли Черноморского флота под командованием вице-адмирала Филиппа Сергеевича Октябрьского, при условии фактически постоянных бомбардировок вражеской авиации, бороздили тысячи и тысячи миль, выполняя сложнейшие задачи. Непрерывно подвергаясь обстрелу вражеских береговых батарей, они бесперебойно доставляли в Одессу воинские части, боеприпасы, медикаменты. Из города вывозили оборудование заводов и фабрик, население, раненых.

Чтобы удержать непрерывно атакуемые врагом оборонительные рубежи, командование Одесского оборонительного района систематически использовало огневую поддержку боевых кораблей эскадры Черноморского флота, регулярно прибывавших из Севастополя для оказания помощи Одессе. Орудия главного калибра крейсеров «Красная Украина», «Красный Крым», «Красный Кавказ», лидеров «Ташкент», «Харьков», эсминцев «Стремительный», «Бойкий», «Сообразительный», а также других кораблей подавили несколько артиллерийских и минометных батарей врага и сокрушительным огнем уничтожили скопления вражеских войск, помогая отбивать их массированные атаки. Сухогрузы «Кубань», «Пестель», «Чапаев», «Белосток», «Львов» обеспечивали морские перевозки в интересах фронта. Рядом с ними сражался отряд боевых кораблей «Незаможник», «Шаумян», «Коминтерн», 2-я бригада торпедных катеров под командованием командира Одесской военно-морской базы контр-адмирала Жукова. Выполняя боевое задание у берегов Одессы, в героической борьбе погибли экипажи подводных лодок М-33 и

М-60 во главе с капитанами Д. И. Суворовым и Б. В. Кудрявцевым.

С первых дней войны ряды защитников Одессы пополнили моряки-черноморцы. Это легендарная морская пехота и ее первый командир — полковник Яков Иванович Осипов.

Еще 20 августа на кораблях, базировавшихся в Севастополе, в подразделениях и частях Крымского укрепрайона было объявлено обращение Военного Совета Черноморского флота о наборе в морскую пехоту добровольцев для обороны Одессы. В течение 2 дней были набраны и отправлены кораблями в Одессу шесть отрядов морской пехоты общей численностью 2,4 тыс. человек.

О подвигах моряков ходили легенды. Сражаясь на суше, они подавали пример солдатам. В докладной записке командир 95-й стрелковой дивизии генерал Воробьев писал командующему Приморской армии: «Черноморцы сражаются с беспримерной храбростью, мужеством и самоотверженностью. Это отважные бойцы. Отряд моряков цементирует дивизию, по ним равняются все роты и батальоны». Писатель Леонид Соболев, побывавший в окопах под Одессой, рассказывал в своих фронтовых заметках: «Как всякая традиция, рожденная в боях, «морская душа» — полосатая тельняшка — означает многое. Морская душа — это стремление к победе. Сила моряков неудержима, настойчива, целеустремленна. Поэтому враг и зовет моряков на суше «черными дьяволами».

Еще один рубеж обороны города, не нанесенный ни на одну оперативную карту, проходил во фронтовом небе Одессы. Его защищали летчики 69-го истребительного полка под командованием майора Льва Львовича Шестакова. Опытный воздушный ас, он воевал в Испании, на Халхин-Голе. На его счету было больше ста воздушных боев. К началу войны 25-летний командир полка был награжден орденом Ленина и орденом Боевого Красного Знамени.

За время обороны Одессы летчики 69-го истребительного полка совершили 6603 боевых вылета, провели 576 воздушных боев, сбили 94 самолета противника и 6 планеров с десантом, 21 вражеский самолет они уничтожили прямо на аэродромах. Выполняя боевые задачи, они прикрывали Одессу и порт от самолетов противника, штурмовали вражеские войска, вели разведку. Они летали над всей территорией Одешины. Для штурмовки вражеских позиций под крылья самолетов механики подвешивали снаряды — РС. Делали балки, и под каждым крылом подвешивали по 2, а затем по 4 снаряда.

Обстреливая город, вражеская дальнобойная артиллерия получила возможность обстреливать и аэродром. Летчики подвергались опасности при взлете и посадке. Чтобы устранить эту опасность, нужен был новый аэродром, который было решено построить в дачном районе города. Контр-адмирал Г. В. Жуков обратился

за помощью к жителям города. На сборные пункты их пришлось вдвое больше. Руками женщин и подростков аэродром был построен за 7 дней. Как вспоминает Герой Советского Союза, летчик этого полка Алексей Череватенко: «...новый аэродром спрятался под вишневыми деревьями и заброшенными домиками. Он так и не был обнаружен врагом до последнего дня героической обороны Одессы».

За оборону Одессы 12 летчиков 69-го истребительного полка получили звание Героев Советского Союза, пятеро из них посмертно. Одним из первых в полку вражеский самолет сбил командир эскадрильи капитан Михаил Асташкин. Он провел 117 боевых вылетов, был награжден орденом Ленина и двумя орденами Красного Знамени. Его любили в полку, у него учились мужеству и мастерству молодые пилоты. Это он, будучи раненым в предыдущем бою, не долечившись, сел в кабину, повел эскадрилью в бой, опасаясь, что молодые пилоты без него понесут большие потери, и сбил в этом бою два самолета. Это он, проявляя сверхчеловеческие усилия, направил свой горящий как факел самолет на вражескую зенитную батарею, чтобы обезопасить своих товарищей и причинить ущерб врагу. В этот момент на боевом счету комэска было уже 10 сбитых самолетов.

Летчики 69-го истребительного полка, пройдя всю войну, штурмовали Берлин. На одной из колонн поверженного рейхстага они оставили надпись: «Мы защищали Одессу и Сталинград и пришли с победой в Берлин». Именами погибших летчиков Михаила Асташкина, Виталия Топольского, Алексея Маланова, Михаила Шилова, Семена Куницы названы улицы Одессы. На месте аэродрома установлен памятник — от благодарных жителей Одессы. За подвиги при обороне Одессы 69-й истребительный полк награжден орденом Красного Знамени и получил почетное звание «Одесский».

В самом начале войны на поле колхоза «Маяки» базировался еще один истребительный полк. В этом полку начинал свою службу летчик-истребитель Александр Покрышкин, впоследствии прославленный ас, трижды Герой Советского Союза. С этого поля он совершал свои первые вылеты, здесь, на черноморской земле, он открыл свой внушительный счет уничтоженным им фашистским самолетам.

Уже в августе Одесса оказалась в глубоком тылу. Южный фронт ушел далеко на восток. Не приходили и не уходили поезда. Но город жил своей жизнью. Находясь в осаде, лишенный воды, он стоял насмерть, продолжая помогать фронту. Ритмично работал морской порт, возглавляемый Пахомом Макаренко. Порт уже давно жил жизнью воинской части. Рабочие, находясь на казарменном положении, трудились, не считаясь ни с какими нормами. Срочные работы не прекращались и во время налетов авиации, кроме особенно сильных. Ко-

манды разгружаемых судов были обязаны при всех условиях оставаться на борту, и грузчики тоже не уходили в укрытие, хотя фашистские самолеты по 13—15 раз бомбили порт. Эта работа требовала не только огромного напряжения, но и подлинного героизма, особенно когда выгружали боеприпасы. Так, под непрерывающимся обстрелом шла 2 сентября разгрузка транспорта «Белосток», доставившего в Одессу боеприпасы. Потом к обстрелу добавился воздушный налет. Но никто из портовиков не покинул свой пост. Транспорт обработали на 40 минут раньше установленного срока.

Каждую ночь, когда в порту разгружались суда, на причалы, вслед за машинами, присланными за снарядами или продовольствием, выезжали автобусы и полуторки автосанроты армейского санотдела. Бывали ночи, когда на Большую землю отправлялось морем более чем по две тысячи раненых. До 18 сентября было эвакуировано 2719 человек.

В сентябре уже не отменяли и не откладывали, как раньше, выезд санитарных машин в порт из-за артиллерийского обстрела. Ночей, когда район порта не обстреливался, больше не было. Врачи, распорядившиеся на причалах, надевали каски, как солдаты на передовой. Автосанрота пользовалась в армии доброй славой. Ее шоферы знали дорогу на любой участок фронта, причем в отличие от остального транспорта армейского тыла, совершавшего основные перевозки ночью, машины автосанроты разъезжали по фронтовым дорогам и днем.

Еще в июле и августе больницы города одна за другой стали превращаться в военные госпитали, медсанбаты. Ряды армейских медиков пополняли известные одесские врачи, прежде всего хирурги. Добровольцами пришли в госпитали немало медицинских работников города, уже по возрасту снятых с военного учета. Армейским хирургом стал профессор В. С. Кофман, связал свою судьбу с Приморской армией известный в Одессе врач и ученый — профессор Н. М. Коздоба. Он стал ведущим хирургом крупнейшего госпиталя, развернутого на Слободке. В этом госпитале чуть ли не все отделения возглавили одесские профессора, отказавшиеся покинуть город. Так же самоотверженно работали врачи, находившиеся на передовой. В 25-й Чапаевской дивизии все знали своего смелого начсандива Б. З. Варшавского, который не раз руководил выносом раненых с поля боя.

Санитарная служба справлялась с огромной нагрузкой, которая увеличилась в августе и сентябре. Тем не менее раненые при любой возможности отправлялись на Большую землю, т. к. перегружать медсанбаты и госпитали в городе, где на улицах рвутся снаряды, где от передовой траншеи до жилых кварталов иногда меньше десяти километров, было опасно. Но эвакуации подлежали далеко не все раненые. Действовало твердое правило: те, кого можно

за две-три недели поставить на ноги, вернуть в строй, не попадали дальше армейского тыла, т. е. городских госпиталей. Оттуда они выписывались в батальон выздоравливающих. Подразделения выздоравливающих сделались как бы внутренним резервом армии. И в августе, и в сентябре, когда иссякли другие резервы, а враг наступал, в батальоне выздоравливающих разрешили всем, кто чувствовал себя в состоянии взять в руки оружие, вернуться в действующие части. И батальон, распределенный между секторами, ушел на фронт.

Массовую стойкость и бесстрашие проявляли жители города. Заводы Одессы перестраивали свое производство на фронтовой лад. Из 50 тысяч рабочих промышленных предприятий около 17 тысяч пришли на производство уже во время войны. Поскольку значительная часть квалифицированных рабочих была эвакуирована, к станкам встали пенсионеры, подростки, домохозяйки. Под непрерывным артиллерийским обстрелом и бомбежкой, на старом оборудовании, они творили чудеса. Исследователь периода обороны Одессы в 1941 году Серафим Андреевич Вольский отмечал: «Трудно найти в истории войн другой пример, когда бы так смело нарушались установленные стандарты оружия... Но все виды оружия, изготовленные трудящимися Одессы, несли смерть фашистам».

За время обороны Одессы на нужды фронта было мобилизовано 23 предприятия, которые в условиях осады выпускали 134 вида военной продукции. Уже в августе трудовой коллектив завода им. Январского восстания передал защитникам города первый бронепоезд, который стал подвижным резервом штаба Приморской армии. Ремонт танков и выпуск другой военной продукции был налажен на Одесском судоремонтном заводе, из ворот которого 20 августа вышел первый бронированный трактор, вооруженный пулеметами. За грозный внешний вид одесситы, с присущим им чувством юмора, называли его «На испуг» — НИ. На базе трактора ЧТЗ-5 на заводах Одессы было создано десятки танков. Из цехов Одесских заводов ежедневно на фронт отправлялось до 15 минометов и свыше 1 тысячи мин. Так, завод им. Петровского успешно освоил выпуск ручных гранат, завод «Кинап» — противотанковых и противопехотных мин (используя консервные банки), завод «Большевик» — взрывчатых веществ. Заводы им. Красной гвардии, им. 10-летия Красной армии, им. Старостина и другие, объединившись друг с другом, изготавливали минометы, мины, рельсовые противотанковые препятствия, гусеничные цепи для автомашин, колючую проволоку, тросы для морских судов и для подвешивания мин, ремонтировали боевую технику и автотранспорт. Всего за период обороны было изготовлено 69 танков, 3 бронепоезда, 1262 миномета, сотни огнеметов, 210 тысяч ручных гранат, 30 тысяч мин, отремонтировано 44 танка.

В конце сентября положение на фронте стабилизировалось. Был прекращен обстрел и акватории. Штаб оборонительного района приступил к разработке плана подготовки войск к длительной обороне в связи с приближением зимы. Но по стратегическим соображениям 30 сентября из Ставки поступила Директива: «Храбро и честно выполнившим свою задачу, бойцам и командирам Одесского оборонительного района в кратчайший срок эвакуировать войска на Крымский полуостров». Для руководства отводом войск Приморской армии Военный Совет оборонительного района создал оперативную группу во главе с командующим Приморской армии генерал-майором И. Е. Петровым, назначенным на эту должность с 5-го октября вместо генерал-майора Г. П. Софрова.

Этот дерзкий по замыслу, грандиозный по масштабам и молниеносный по исполнению стратегический демарш был проведен под носом потрясенного врага. В течение ночи все войска, более 80 тысяч человек, были сняты с линии фронта и быстро отведены в порт для посадки на транспортные суда и боевые корабли. 16 октября, в 5 часов утра, из Одесского порта снялся последний транспорт с войсками, а за ним вышли боевые корабли, принявшие на борт отряды прикрытия. Лишь к полудню враг понял, что Одесса оставлена.

Впервые в военной истории, тайно от врага, была осуществлена блестящая операция по отводу обороняющихся войск в условиях непосредственного соприкосновения с противником. Целая армия была посажена на корабли и суда и эвакуирована с обособленного плацдарма. Почти без потерь караван прибыл по назначению. Одесса словно передавала Севастополю эстафету мужества, стойкости и героизма.

Самым драматичным было расставание с жителями города, которые мужественно делили с защитниками Одессы все трудности. Один из участников этих событий вспоминал: «Никогда не смогу забыть, как колонны войск двигались по Военному спуску в порт для посадки на корабли. Шли в тягостной тишине, освещенные тускло горящими огнями одиночных факелов, выставленных для ориентировки вдоль пути следования в порт. На обочинах стояли остающиеся в городе одесситы. Многие плакали. Сдерживать слезы было невозможно, но мы ничего не могли объяснить, почему после победных успехов так поспешно уходим».

Общепризнанно, что боевая операция, связанная с эвакуацией сил и средств Одесского оборонительного района, по мастерству проведения и своим результатам оказалась непревзойденной до конца второй мировой войны. Боевой опыт и закалка, приобретенные защитниками Одессы в ходе ее обороны, помогли им достойно пронести гордое звание участников героической обороны Одессы по всем фронтам Великой Отечественной войны.

По итогам легендарной обороны Одессы в сводках Совинформбюро сообщалось: «Вся страна, весь мир с восхищением следили за мужественной борьбой защитников Одессы. Они ушли из города, не запятнав своей чести, сохранив свою боеспособность, готовые к новым боям с фашистскими ордами. И на каком бы фронте не сражались защитники Одессы — всюду они будут служить примером доблести, мужества, героизма».

Так завершилась 73-дневная эпопея героической обороны Одессы, навсегда вошедшая в историю города и Великой Отечественной войны как образцовая операция, не имеющая аналогов в мировой военной истории.

Героическая оборона Одессы вызывала восхищение всего народа. Газеты того времени писали: «Героическая оборона Одессы является волнующим примером беззаветной любви к Родине, родному городу, изумительным по силе проявления массового героизма».

Отмечая героизм защитников Одессы Президиум Верховного Совета 22 декабря 1942 года учредил медаль «За оборону Одессы» и постановил наградить этой медалью всех воевавших здесь бойцов и командиров. Медаль «За оборону Одессы» была вручена более чем 30 тысячам человек. Многие были награждены посмертно.

За выдающиеся заслуги перед Родиной, мужество и героизм, проявленные трудящимися города и войсками его оборонявшими и в ознаменование 20-летия Победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. городу-герою Одессе была вручена высшая награда Советского государства — орден Ленина и медаль «Золотая Звезда».

Одесса помнит и чтит своих героев: Людмилу Павлюченко — снайпера, у которой на счету за период обороны Одессы было 187 фашистов, Нину Онилову — пулеметчицу. Обе воевали в 25-й Чапаевской стрелковой дивизии. Георгия Константиновича Главатского, начавшего войну ополченцем, а закончившим полковником, Героем Советского Союза, полковника Якова Ивановича Осипова — легендарного командира 1-го полка морской пехоты Черноморского флота и многих других.

По главному рубежу обороны города заложен 60-километровый Пояс Славы. Мемориальные курганы, памятники, обелиски установлены на всем его протяжении. Они хранят память о том, что здесь происходило в грозном 1941 году. На Аллее Славы, на обрывистом берегу у моря, в самом сердце Одессы, серебристые тополя стоят как солдаты в почетном карауле у строгих мраморных плит. На них начертаны бессмертные имена героев обороны и освобождения Одессы, партизан и бойцов невидимого фронта, мемориальные плиты экипажей двух подводных лодок, погибших в акватории Одесского залива. Их — 42. Здесь же воздвигнут памятник Неизвестному матро-

су, на барельєфе которого зображені матроси і солдати, які в єдиному пориві, плечем к плечу, захистили місто. Неслучайно благодарні одесити виставили пам'ятний обеліск саме матросу. В усі часи Одеса була приморським містом, і моряки захищали її від непрошених гостей. Дно Чорного моря зберігає багато сотні вітчизняних кораблів з їх героїчними екіпажами.

На посту № 1 у пам'ятника Неізнаному матросу сьогодні стоять правнуки загиблих героїв. Сюди приходять гості міста, молоді люди, тут приймають присягу на вірність Батьківщині молоді воїни Збройних Сил України. Служителі церкви виконують поминальні богослужіння.

Про героїчний подвиг Одеси написано багато книг, знято кінофільми. Неоцінену роботу в цьому напрямку проводить журналістка Захарова Галина Григорівна. На основі багато-

численних архівних матеріалів Воєнно-історичного музею Південного оперативного командування, разом з Одеським телебаченням, каналом «Глас» вона підготувала цикл передач «Слава Солдатська», де поряд з кіноочерками про ветеранів Великої Вітчизняної війни, розповіді про бойові будні частин і з'єдинень Південного оперативного командування. Її знято 21 документальний фільм з серіалу «Одеса — місто героїв». На протязі останніх кількох років Г. Г. Захарова готує і веде програму «Герої і подвиги». За ці роки в ефір вийшло понад 100 відеофільмів, з яких 18 присвячено обороні Одеси в 1941 році.

Література

1. Фонди воєнно-історичного музею Південного оперативного командування.
2. Крылов Н. И. Не померкне ніколи / Н. И. Крылов. — М. : Воєніздат, 1984.

Дисципліни природничо-математичного циклу

УДК 371.033(075.8)

Л. М. КОНОНЕНКО,

методист науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ

Є. М. ЗЕЛЕНЧЕНКО,

вчитель біології Вилківського навчально-виховного комплексу «ЗОШ І–ІІІ ступенів-ліцей» Кілійського району

ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖИНА ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

З кожним роком екологічна ситуація в Україні погіршується. Водночас людина все більше уникає контактів з природою, закривається в бетонних стінах, сидючи перед «вікнами» телевізорів.

Людина перестає розуміти природу, захоплюватися і милуватися її красою; людська душа черствіє, і для неї однаково легко вбити птаха або звіра і в природі, і за допомогою кнопки комп'ютера.

Обмеження спілкування з природою поширює можливості розвитку цілого «букета» хвороб серцево-судинної, дихальної, опорно-рухової функцій і врешті-решт скорочує тривалість життя. Особливо небезпечно це для молодого покоління, яке, програмуючи своє життя, обмежує спілкування з природою до мінімуму. Тому без належної екологічної освіти і виховання молодого покоління неможливо вирішувати еколого-економічні проблеми.

Природа — наш друг. Вона потребує нашої уваги, пошани, щирого ставлення до себе. **Новою формою екологічного виховання є організації екологічних стежин.** Ступаючи на таку стежину, відвідувачі входять до живого храму природи, невичерпного джерела знань щодо формування цілісної наукової картини світу.

Головна мета навчально-виховної екологічної стежини — це формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою.

Основні завдання екологічної стежини:

- Ознайомлення відвідувачів з об'єктами живої і неживої природи.
- Розробка та проведення у відповідних пунктах стежин теоретичних і практичних занять.
- Проведення конкретної природоохоронної роботи.
- Пропаганда природоохоронних заходів.

• Інформування про види рослин, пам'ятки природи, що зустрічаються на заданому маршруті.

Особливо ефективною є природоохоронна пропаганда, якщо екологічна стежина прокладена на охоронних територіях природно-заповідного фонду. Саме тому на території Дунайського біосферного заповідника створена екологічна стежина «Унікальна дельта Дунаю».

Екологічна стежина — одна із ефективних форм спілкування з природою, виховання любові до неї. Але вона може дати значно більше: спілкування переростає у допитливість, зацікавленість, потребу проводити дослідження та здійснювати відкриття. Так формуються справжні екологи, біологи, які розмовляють з природою на «ти». Тому екологічна стежина — це необхідний атрибут уроків біології та позакласної роботи в школі.

Досвід роботи учнів Вилківського НВК на екостежині «Унікальна дельта Дунаю» свідчить про те, що така форма природоохоронної освіти є надзвичайно ефективною:

— по-перше, вона відбувається при безпосередньому спілкуванні з дикою природою;

— по-друге, завдяки емоційному сприйманню учнями природи, її впливу на всі органи чуття цілеспрямовано формується позитивна емоційна сфера передусім у тих, хто до цього зовсім не цікавився природою і не мав особливого бажання спілкуватися з нею;

— по-третє, вона забезпечує формування національної свідомості, любові до рідної природи, бажання її захищати, любові до Батьківщини, тобто сприяє патріотичному вихованню.

Учні і вчителі-предметники природничих дисциплін Вилківського НВК «ЗОШ I—III ступенів — ліцей» вважають, що екологічна стежина «Унікальна дельта Дунаю» — це форма не лише природоохоронної пропаганди, але й форма організації відпочинку. Це дає можливість розвивати здоров'язберігаючі компетенції, оскільки Вилківський НВК входить до національної мережі шкіл сприяння здоров'ю.

З історії створення екологічних стежин відомо, що першу комплексну ландшафтно-екологічну стежину (Штангівська стежка) створив у 1899 році на території України Кримський гірський клуб, її довжина становила 8,5 км, і проходила вона через східний схил Ялтинської яйли. Першочерговими цілями природознавців щодо цієї стежки були збір та розповсюдження інформації про історію та природу Криму, охорона рідкісних видів рослин і тварин. У 1916 році була прокладена історично-археологічна екологічна стежина — також у Криму біля Судака. Наприкінці 80-рр. ХХ століття в Україні закладено першу навчальну екологічну стежину. З цього часу ця доступна і цікава форма екологічної освіти набула широких масштабів, переважно на великих територіях природно-заповідного фонду — у Карпатському та Шацькому національних парках, природних

заповідниках Криму, навколо Києва, Львова та інших великих міст.

Основне призначення екологічних стежин — оздоровлення, рекреація, просвіта, навчання та виховання. Екологічне виховання та екологічна освіта підрастаючого покоління, виховання у дітей дбайливого ставлення до природи, її різноманітності і багатства, пропаганда різних форм екологічної культури — все це може забезпечити екологічна стежина. Крім того, екологічні стежини допомагають привернути увагу місцевих органів влади до забезпечення співпраці з закладами освіти в природоохоронній сфері. Подальше поширення досвіду цього напрямку роботи в школах, позашкільних закладах допоможе продемонструвати кращі досягнення щодо організації роботи на екологічних стежинах.

Процес навчання біології, екології та охорони природи неодмінно спирається на пізнання оточуючого середовища. Місцем такого пізнання є природа, а засіб контакту — екскурсія, зокрема екологічною стежиною, яка має бути цікавою, різноманітною, інформаційно насиченою, має розглядати і ліси, і луки, і водотоки, як такі, що зберігають первинну організацію, так і різною мірою порушені.

Екологічна стежина — це необхідний атрибут для проведення уроків, виконання студентами практичних, курсових, дипломних робіт і навіть написання дисертаційних робіт. Безпосередній контакт з природою — це елемент виховання, зацікавленості, розвитку системного та логічного мислення, здійснення критичного аналізу.

Загальною метою занять на екологічній стежині є ознайомлення з природними об'єктами, явищами, в комплексі з оточуючим середовищем та їх дослідження. Таким чином екологічна стежина виступає як об'єкт для виконання різних завдань, а саме:

— привчати відвідувачів дотримуватися відповідних правил в природі, які повинні стати нормою;

— пропагувати ідею охорони природи, збереження біорізноманітності;

— знайомити з рослинами, тваринами, ґрунтами, природними комплексами, залежностями між ними;

— ілюструвати конкретними прикладами знання, отримані з географії, ботаніки, зоології, екології, ґрунтознавства, кліматології, історії тощо, пов'язувати теоретичні знання з практичними навичками;

— вчити користуватися обладнанням, приладами, визначниками рослин і тварин у природних умовах;

— розвивати спостережливість, вміння забезпечувати системність, методичність на основі фенологічних досліджень;

— бути об'єктом для проведення навчальних і науково-дослідних робіт; навчати учнів і студентів ставити експерименти різної складності в природі, аналізувати та узагальнювати

їх у практичних, курсових, дипломних роботах тощо;

— оцінювати вплив антропопресії на види, екосистеми та природні комплекси.

Проведення занять на екологічній стежині передбачає як безпосередню мету, так і мету, спрямовану на перспективу.

Безпосередні цілі занять:

— показати, що без занять у природі неможливо пізнати життя, різноманітність флори, фауни, екологічні закони;

— пов'язати заняття у природі з лекціями чи уроками через конкретні приклади, які спостерігали учні;

— набути навички планування польових експериментів, організації їх проведення відповідно до поставленої мети;

— отримати вміння проводити виміри, експерименти, реєстрацію фактів, їх обробку;

— навчитися бачити і аналізувати проблеми, які виникають у природі.

Стратегічні цілі можуть бути сформульовані як:

— підвищення екологічної свідомості, поліпшення етики в стосунках людини з природою, живими організмами, виховання активної позиції щодо їх збереження;

— підвищення ефективності процесу навчання, зближення теоретичних занять з реальним природним оточенням;

— формування навичок самостійного спостереження і вміння логічно мислити;

— розвиток в учнів зацікавленості, активності, розкутості, вміння орієнтуватися у природі;

— виховання патріотизму, любові до природи рідного краю.

Водночас така робота висуває вимоги і до вчителів щодо набуття певного рівня знань та опрацювання відповідної додаткової літератури (атласи, визначники-ключі, путівники).

Паспорт навчально-виховної екологічної стежини «Унікальна дельта Дунаю»

Мета:

— розширювати знання учнів про стан екосистеми своєї місцевості, біорізноманіття і природні ресурси української частини дельти Дунаю;

— узагальнювати і поглиблювати систему знань з екології, біології, фізики, хімії, географії;

— проводити на відповідних пунктах стежини теоретичні і практичні заняття;

— інформувати про види рослин і тварин, навчати розпізнавати їх у природі;

— привертати увагу школярів до екологічних проблем регіону, в тому числі до зміни клімату, забруднення навколишнього середовища, деградації природних систем;

— виховувати дбайливе ставлення до природи і свого здоров'я, мотивувати необхідність діяльності щодо покращення стану довкілля.

Навчальний заклад: Вилківський навчально-виховний комплекс «ЗОШ I–III ступенів-ліцей»

Район: Кілійський

1. Протяжність маршруту: біля 500 метрів

2. Кількість зупинок: 7

3. Назва зупинок: «Нульовий кілометр», «Заповідне морське узбережжя», «Пташиний рай», «Лігво кабана», «Дунайські джунглі», «Кабаняча стежка», «Оглядова площадка»

4. Рік створення стежини: 2013 (регіональний експериментальний майданчик кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ, керівник експерименту: методист Л. М. Кононенко)

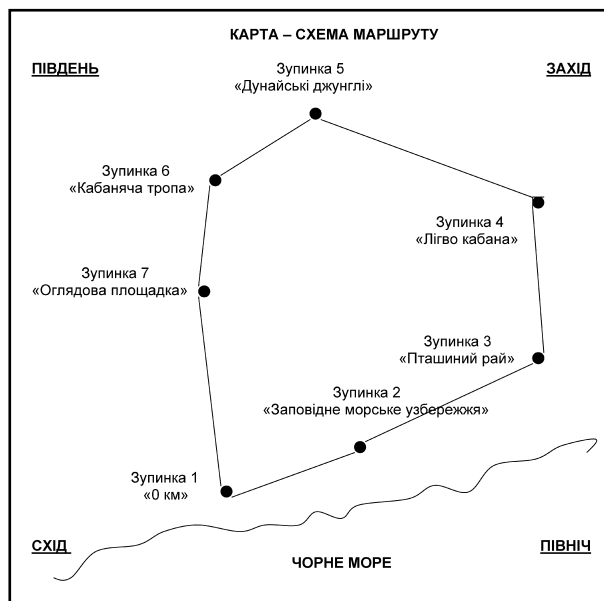
5. Прізвище, ім'я, по-батькові, посада відповідального за створення та роботу на стежині: вчитель біології Вилківського НВК Є. М. Зеленченко.

6. Значення екологічної стежини: навчально-виховне, природоохоронне, дослідницьке, краєзнавче.

7. Вид природоохоронної роботи, яка здійснюється на стежині: систематичні екскурсії протягом року, спостереження у природі, практичні польові заняття, очищення узбережжя від сміття.

8. Режим користування: піший

9. Маршрут:

Практичні заняття на екологічній стежині «Унікальна дельта Дунаю»

Тема. Природні процеси

Мета. Наочно продемонструвати учням природні процеси, що відбуваються в дельті Дунаю.

Матеріали. Дунайський мул або земля, банка, тарілка, пластилін, пластикова пляшка, поролонова губка, вода, ніж або ножиці.

Методика. Використовуючи необхідні інструменти, виконайте описані нижче дослідження, що демонструють важливі природні процеси, які відбуваються в дельті.

I. Седиментація

1. Завдання для учнів.

Візьміть жменю дунайського мулу, всипте його в майже повну банку з чистою водою та добре розмішайте. Ви отримаєте банку з каламутною водою. Залиште банку на деякий час. Ви побачите, як мул почне поступово осідати на дно банки. У кінцевому результаті весь мул оседе, а поверх нього залишиться стовп чистої води. Цей процес називається седиментацією.

2. Зробіть висновок.

Каламутна вода в пляшці на початку дослідю — це аналог дунайської води, яка несе з собою вниз за течією зважені в ній частинки мулу і органічних речовин. Коли вода доходить до дельти Дунаю, вона розтікається великою площею плавнів. Через це швидкість течії річки зменшується, і зважені частинки під дією сили тяжіння починають осідати на дно річки. Внаслідок процесу седиментації відбувається зростання дельти — утворення нових островів та кіс, а також очищення каламутної води перед виходом у море.

II. Природний захист від паводків

1. Завдання для учнів.

Візьміть тарілку або миску з бортами висотою кілька сантиметрів. З пластиліну зробіть дві пластини шириною 3–4 см. Закріпіть їх усередині тарілки перпендикулярно її основі на відстані кількох сантиметрів одна від одної — вийде імпровізоване русло річки. Добре закріпіть пластини, щоб між ними і тарілкою не було зазорів, через які може пройти вода. Залийте воду в русло між пластинами. Заміряйте глибину водяного стовпа. Потім зробіть в пластинах діри, щоб вода могла розлитися по всій тарілці. Знову заміряйте рівень води в руслі. Ви побачите, що він значно знизився.

2. Зробіть висновок.

Так само відбувається природний захист від паводків. Якщо вода вільно розливається по всій площі дельти, рівень води в річці значно знижується. Якщо ж обгородити плавні дамбами і перешкоджати розливу річки, то рівень води в головному руслі буде значно вище, і річка може підтоплювати прибережні поля і

населені пункти. Знесення дамб сприяє відновленню природних процесів і ефективному природному протипаводковому захисту.

III. Фільтрація

1. Завдання для учнів.

Візьміть звичайну пластикову пляшку. Обріжте шийку біля місця розширення пляшки. Вставте поперек пляшки на відстані 5–10 см від лінії обріза поролонову губку так щільно, щоб вода не могла підтікати між губкою і пляшкою. У склянці води добре розколоти жменю землі або мулу. Тонкою цівкою наливайте воду зі склянці на губку. Дайте воді час, щоб повільно просочитися крізь губку. Ви побачите, що вода, проходячи крізь губку, очищується, а забруднюючі речовини залишаються на губці. Цей процес називається фільтрацією.

2. Зробіть висновок.

Так само, як губка очищує воду в пляшці, заплава рослинність затримує органічні та інші забруднюючі речовини, які несе дунайська вода вниз за течією. Після проходження плавнів каламутна вода очищується і вже прозорою і чистою виходить у море. Отже, плавні діють як природна система фільтрації та очищення води в річці.

Звіт учня 8-В класу Вилківського НВК «ЗОШ I–III ступенів — ліцей» Кондаурова Ігоря про виконання практично-польового заняття «Облік птахів в приморській частині гирла Анкудинове Кілійської дельти р. Дунай»

Мета: з'ясувати види та чисельність птахів під час їх кормової активності.

Обладнання: оптичні пристрої: біноклі (наближення до 10 разів), телескоп (наближення від 20 до 60 разів); польовий визначник «Птахи фауни України».

Тип обліку — точковий. Для моніторингу було визначено три точки спостереження в різних біотопах (обширні солонатоводні мілководдя приморської частини, прісноводний кут-озеро Лазарькин, кущові зарості обліпихи і лоха сріблястого на піщаній косі). Облік проводився вранці протягом однієї години, коли більшість птахів особливо активна.

Точка 1. Обширні солонатоводні мілководдя приморської частини	Точка 2. Прісноводний кут-озеро Лазарькин	Точка 3. Кущові зарості обліпихи і лоха сріблястого на піщаній косі
1. Пелікан рожевий (Червона книга України) — 35 ос.; 2. Пелікан кучерявий (Червона книга України) — 2 ос.; 3. Баклан великий — 32 ос.; 4. Крижень -16 ос.; 5. Мартин жовтоногий — 5 ос.; 6. Чапля сіра — 3 ос.; 7. Велика біла чапля — 4 ос.; 8. Мала біла чапля — 2 ос.; 9. Чирянка велика — 45 ос.; 10. Орлан-білохвіст (Червона книга України) — 1 ос.; 11. Чоботар (Червона книга України) — 6 ос.; 12. Крячок річковий — 12 ос.; 13. Мартин звичайний — 7 ос.; 14. Косар (Червона книга України) — 2 ос.; 15. Лебідь-шипун — 2 дорослих + 5 молодих	1. Велика біла чапля — 2 ос.; 2. Кряква — 16 ос.; 3. Лиска — 30 ос.; 4. Лунь очеретяний — 2 ос.; 5. Курочка водяна — 1 ос.; 6. Лебідь-шипун — 4 ос.; 7. Крячок білощокий — 40 ос.; 8. Чапля мала біла — 2 ос.; 9. Чапля сіра — 1 ос.; 10. Очеретянка велика — 3 ос.; 11. Очеретянка ставкова — 1 ос.; 12. Ластівка сільська — 22 ос.; 13. Баклан малий (Червона книга України) — 7 ос.;	1. Кропив'янка прудка — 3 ос.; 2. Жулан — 2 ос.; 3. Синиця велика — 3 ос.; 4. Синиця блакитна — 1 ос.; 5. Фазан — 1 ос.; 6. Сорока — 3 ос.; 7. Сіра ворона — 5 ос.;

Література

1. Білявський Г. О. та ін. Основи екологічних знань / Г. О. Білявський [та ін.]. — К. : Либідь, 2000. — 336 с.
2. Биология в школе // Школа-Пресс. — 2004. — № 7. — С. 1–80.
3. Борейко В. Е. Экологическая этика в школе : учеб. пособие / В. Е. Борейко. — К. : Киев. еколого-культурный центр, 2004. — 92 с. : ил. — (Охрана дикой природы ; вып. 41).
4. Екологічна освіта в школі / авт.-упоряд. Т. Ф. Рябчук. — Х. : Вид. група «Основа», 2008. — 192 с.
5. Дідух Я. П. та ін. Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки «Лісники») / Я. П. Дідух [та ін.]. — К. : Фітосоціоцентр, 2000. — 88 с.
6. Мы хотим жить в здоровом регионе! : информационная брошюра для учеников 5–9 классов / Е. А. Куракина. — О. : Пассаж, 2012. — 40 с.
7. Стадниченко В. Я. Лоно Дунаю / В. Я. Стадниченко. — К. : Криниця, 2006. — 552 с., 366 іл.

УДК 371.315+911:004

І. І. ЛЕВЧЕНКО,

вчитель географії ЗОШ № 80 м. Одеси, переможець обласного туру Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року — 2014»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ШКІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ

У статті висвітлюються власні педагогічні напрацювання вчителя щодо формування ключових компетенцій учнів через використання інформаційно-комунікаційних технологій в шкільній географічній освіті.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, ключові компетентності учнів, географічна освіта.

Постановка проблеми. Сучасна загальноосвітня школа повинна розвивати в учнів здатність діяти і бути успішними в ситуації відкритого динамічного суспільства, формувати цілісну систему універсальних знань, умінь, навичок, тобто формувати життєві компетентності. Вони є важливими індикаторами результатів освіти, тими показниками, що дають змогу визначати готовність учня-випускника до активної участі в житті суспільства, його подальшого особистісного розвитку, навчання протягом життя.

Як вчитель географії я розумію, що зміст базової та повної середньої географічної освіти ґрунтується не лише на предметних знаннях, уміннях і навичках, а й створює передумови всебічного розвитку особистості і визначається на засадах загальнолюдських та національних цінностей, науковості і систематичності, формування різних видів компетентності учнів. Географічна компетентність учнів забезпечує виконання багатьох навчальних та життєвих завдань людини. У науковій літературі до структури поняття ключова компетентність додаються, крім загальної сукупності знань, ще й знання можливих наслідків конкретного способу впливу, рівень умінь і досвід практичного використання знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рада Європи визначила п'ять ключових компетентностей: політично-соціальна компетентність; компетентність, що належать до володіння усною і письмовою комунікацією; компетентності, пов'язані із зростанням інформа-

тизації суспільства; здатність навчатися протягом життя як компетентність.

Українські науковці (Н. Бібік, О. Пометун, О. Овчаренко) ключовими компетентностями визначають: здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культурородіючі види діяльності, ефективно розв'язувати відповідні проблеми; загальногалузеві — їх набуває учень в процесі засвоєння змісту тієї чи іншої освітньої галузі; предметні — їх набуває учень в процесі вивчення того чи іншого предмета в усіх класах середньої школи.

Мета статті — ознайомити вчителів географії області з досвідом щодо формування власних географічних компетентностей та їх впливом на формування ключових компетентностей учнів.

Виклад основного матеріалу. Оскільки новий Державний стандарт освіти передбачає пошуки нових форм роботи у шкільній та позашкільній практиці, доцільним є застосування інформаційних комп'ютерних технологій, яким властиві унікальні дидактичні можливості. Вважаючи, що ІКТ є дієвим сучасним інструментом, декілька років тому я сформулювала педагогічну проблему — «Формування ключових компетентностей учнів через використання інформаційно-комунікаційних технологій в шкільній географічній освіті», над якою працюю і сьогодні.

Проаналізувавши основні ключові географічні компетенції, я поділила їх на суто географічні: розуміння просторово-часової єдності та взаємозв'язку розвитку природних й антропоген-

них процесів та об'єктів; уміння користуватися географічною картою; уміння орієнтуватися на місцевості; та загальні, формування яких необхідно як важлива складова будь-якого навчання — уміння працювати з числовою інформацією; уміння самопрезентації й здатність до самовираження; готовність до відповідальної поведінки у природі й антропогенному середовищі; уміння працювати в колективі, приймати рішення і нести за них відповідальність; толерантне ставлення до культурних цінностей різних народів; комунікативність.

Наступним кроком став підбір інструментарію для формування ключових компетентностей. Що стосується формування суто географічних компетентностей, найбільш універсальним інструментом виявились інформаційно-комунікаційні технології. Протягом останніх п'яти років активно займаюсь удосконаленням професійних ІКТ: шляхом участі у Національних проєктах INTEL «Навчання для майбутнього» та «Відкритий світ», аналізу досвіду роботи колег, за допомогою самоосвіти.

Спочатку використовувала готове електронне навчально-методичне забезпечення, яке підсилює емоційно-особистісне ставлення учнів до предмета. З часом, за допомогою стандартних продуктів Microsoft Office почала створювати власні дидактичні матеріали, на даний час залучаю до їх створення і учнів. Спостереження показали, що це допомагає розкрити творчі здібності учнів, спонукає їх до самостійної пошукової роботи, дозволяє набути досвід публічного виступу, тобто сприяє формуванню ключових компетентностей.

Опанувавши демонстраційні програми, доцільно використовувати їх як на уроках закріплення знань, практичних умінь і навичок, так і на уроках повторення та систематизації знань, оцінки і перевірки отриманих знань, користуватися тригером, який забезпечує елементи зворотного зв'язку.

Опанування кожною новою технологією прагнула зробити наступним кроком у формуванні ключових компетентностей. За допомогою програми Microsoft Office PowerPoint Mouse Mischief «Кілька мишей» урізноманітнювала групу роботу: кожна група має свою окрему електронну мишку та курсор на екрані.

У процесі здійснення проєктної діяльності навчаю учнів створювати публікації, буклети, бюлетені, використовуючи стандартну програму Microsoft Office Publisher, в якості домашніх завдань пропоную учням створення екологічного бюлетеня або туристичного буклета. Для забезпечення формування компетентностей учнів використовую різні форми тестового контролю. Тестові завдання також складаю самостійно, використовуючи програми Hot Potatoes, «Майстер — тест» та «Spring Suite».

Важливим фактором у формуванні ключових компетентностей є використання ІКТ при виконанні практичних робіт. У змісті шкільної гео-

графії досить багато статистичного матеріалу. MS Excel дає можливість обробити складну для розуміння статистичну інформацію з подальшим узагальненням результатів у різноманітних графіках і діаграмах, що робить уроки цікавішими і спрямовує діяльність учнів на розвиток аналітичного мислення. У свою чергу це дозволяє більше часу приділяти практичним роботам для вирішення завдань різних рівнів складності. Дослідження показали, що використання в навчальному процесі таких практичних робіт сприяє більш швидкому і глибокому засвоєнню навчального матеріалу та формуванню географічних компетентностей.

Вивчення географії вимагає запам'ятовування великої кількості номенклатури. Впровадження ігрових і навчальних програм щодо заповнення карт та знаходження відповідей допомагає учням не лише легко впоратися з обсягом необхідних знань, але й сформувати картографічні навички, необхідні для проходження ДПА та ЗНО.

Проаналізувавши досвід роботи, можна зробити висновки: чим більше можливості для використання ІКТ на робочому місці, тим більш різноманітними можуть бути форми і методи формування ключових компетентностей. Робоче місце вчителя — шкільний кабінет географії, обладнане мультимедійним проектором, комп'ютером та учнівськими ноутбуками з доступом до мережі Інтернет. Уроки узагальнення знань проводжу в комп'ютерному класі, уроки з використанням інтерактивної дошки — у мультимедійному класі.

У своїй роботі використовую комплекс SMART Board, який дозволяє показати рух повітряних мас, течій, міграцію населення, рух літосферних плит, маршрути подорожей. За допомогою програмного забезпечення дошки Lesson Activity Toolkit створюю інтерактивні завдання у вигляді тестів, вікторин, анаграм, ігрових завдань. На уроках використовую можливість безпосереднього виходу в Інтернет для збору та аналізу нової статистичної інформації, спостереження в реальному часі за рухом транспорту, погодою, відомостями про географічні процеси та явища.

Новий Державний стандарт загальної середньої освіти проголошує реалізацію діяльного підходу в процесі формування компетенцій учнів. Поступово заглиблюючись у проблему, дійшла висновку, що для цього необхідно працювати над створенням загального інформаційно-освітнього простору школи.

Формування ключових компетентностей, які діти отримують на моїх уроках, не повинні обмежуватися стінами кабінету географії. Доцільно було б об'єднати зусилля вчителів школи, які опікуються проблемами природничої освіти. Ця ідея була реалізована на базі міжпредметного шкільного методичного об'єднання, яке вже декілька років працює над проблемою «Системність та наступність у викладанні

природничих дисциплін як підґрунтя для формування компетенцій творчої продуктивної діяльності». Спільно з вчителями природничих дисциплін були розроблені та впроваджені інтегровані проекти (як уроки, так і позакласні заходи) з хімії і біології, географії і математики, фізики і інформатики.

З метою навчання вчителів була розроблена програма спецкурсу «Застосування інформаційних технологій у навчально-виховному процесі», за якою проведено навчання 11 вчителів предметів природничого циклу у межах обласної школи перспективного педагогічного досвіду. Завдання даного курсу спрямовані на формування практичних навичок щодо використання засобів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що включає вміння працювати з системними та прикладними програмними засобами загального призначення: операційними системами, редакторами текстів, графічними редакторами, електронними таблицями, інформаційно-пошуковими системами.

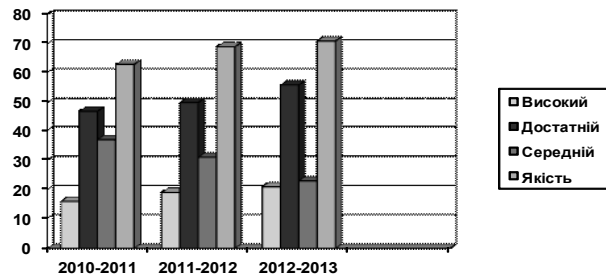
У 2012 році в складі обласної творчої групи, яка узагальнювала досвід вчителів області щодо використання ІКТ, підготувала методичний посібник «Формування географічних компетентностей учнів через використання інформаційно-комунікаційних технологій».

Перспективним для формування ключових компетентностей учнів вважаю дистанційне спілкування через Скайп та Контакт, викладання навчального матеріалу для учнів на сторінках власного сайту (irinalevchenko.umt.ru) та блогу (irinalevchenko.livejournal.com). У рамках педагогічної проблеми досліджую можливість впровадження дистанційного навчання, а за допомогою програми MS Power Point «Spring Suite» — можливість здійснювати дистанційний контроль знань. Учень, знаходячись вдома, має змогу зайти на блог, отримати навчальну інформацію із завданнями та пройти тестування, а результати тестів миттєво з'являються на моїй електронній пошті. Використовую цей програмний ресурс при дистанційному навчанні для проведення заліків, роботи з обдарованими дітьми та дітьми, які хворіють.

Аналіз результативності використання ІКТ для формування ключових компетентностей учнів показав динаміку підвищення якості річних навчальних досягнень учнів, представлених на діаграмі.

Підтвердженням ефективності даної роботи є прізиви місця моїх учнів на II, III та IV етапах Всеукраїнської учнівської олімпіади з географії, міських та обласних турах МАН. Але найголовніше — зацікавленість та підвищення мотивації до вивчення предмета, про що свідчать результати соціологічного опитування учнів, яке проводилось під час проекту «Відкритий світ»: «На яких уроках цікавіше працювати з комп'ютером?» — 80 % респондентів обрали географію.

Діаграма рівня навчальних досягнень учнів 9 класів (на основі результатів ДПА)

Висновки та перспективи подальших досліджень. У перспективі — дослідження вибраної педагогічної теми, зокрема вивчення і подальше застосування педагогічних умов для формування ключових компетентностей учнів у рамках міжпредметної інтеграції, подальше створення та функціонування загального інформаційно-освітнього простору школи.

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затв/ постановою КМ України 23.11.2011 р. № 1392 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. — К. : Академвидав, 2004. — С. 56–78.
3. Козак Б. І. Використання краєзнавчого принципу у формуванні основних компетентностей учнів // Географія. — 2008. — № 4. — С. 5–8.
4. Корнеев В. П. Технології в навчанні географії / В. П. Корнеев. — Х. : Вид. група «Основа», 2004. — 112 с. — (Серія «Бібліотека журналу «Географія» ; вип. 5).
5. Половенко О. В. Підвищення професійної компетентності вчителя: інноваційний підхід (з досвіду роботи методиста МК відділу освіти Олександрійської райдержадміністрації О. В. Даценка) / О. В. Половенко, Л. М. Хлань. — Кіровоград : Вид-во обл. ін-ту післядиплом. пед. освіти ім. Василя Сухомлинського, 2012. — 32 с.

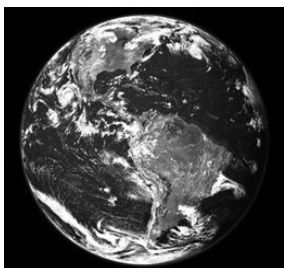
Анотація

В статтю представлені власні педагогічні наработки учителя относительно формирования ключевых компетенций учеников благодаря использованию информационно-коммуникационных технологий в школьном географическом образовании.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, ключевые компетентности учеников, географическое образование.

КОНТРОЛЬНА РОБОТА ЯК ФОРМА ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ УЧНІВ З АСТРОНОМІЇ

Використання контрольної роботи не виключає інші форми й методи перевірки знань і умінь студентів, такі як усне опитування, підготовка повідомлень, доповідей і рефератів, виконання завдань з використанням карти зоряного неба, а допомагає здійснювати перевірку знань студентів з усього курсу астрономії.

Перед початком контрольної роботи студентам дається така інструкція: перед вами контрольна робота з вибором відповіді. До неї включено 12 запитань. На кожне з них дано 5 варіантів відповідей, позначених літерами *a*, *b*, *v*, *g*, *d*. Із запропонованих відповідей необхідно вибрати одну, яка, на вашу думку, правильна.

Для оформлення роботи в зошиті для контрольних робіт запишіть варіант роботи, накресліть таблицю за зразком, поданим нижче. Навпроти номера запитання вам необхідно поставити «+» під літерою, яка відповідає вибраній відповіді. Ніяких інших записів або пояснень роботи не треба.

Зразок таблиці:

Номер запитання	Відповіді				
	a	b	v	g	d
1			+		
2		+			
3				+	
4	+				
5					+
6	+				
7			+		
8		+			
9					+
10		+			
11				+	
12	+				

Контрольна робота № 1

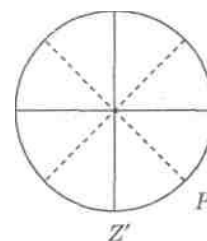
Контрольна робота № 1 охоплює матеріал наступних тем: «Предмет астрономії, її розвиток і значення в житті суспільства, короткий огляд об'єктів дослідження в астрономії», «Небесна

сфера, рух світил на небесній сфері», «Методи та засоби астрономічних досліджень».

Варіант 1

- Усі твердження, за винятком одного, правильні. Вказати неправильне твердження. Астрономія — це наука:
 - про небесні світила;
 - про закони руху небесних світил;
 - про можливість за розташуванням планет на небі передбачати хід подій на Землі;
 - про будову й розвиток небесних світил;
 - про будову й розвиток Всесвіту в цілому.
- Хто розвивав теорію про будову Всесвіту згідно з якою існує життя на інших планетах?
 - К. Птолемей;
 - Й. Кеплер;
 - М. Коперник;
 - Г. Галілей;
 - Дж. Бруно.
- Геліоцентрична система пояснює петлеподібний рух планет:
 - різницею швидкості руху Землі і планети на орбітах;
 - оберненням Землі навколо осі;
 - сполученням руху Сонця по екліптиці і руху планет навколо Сонця;
 - зміною швидкості руху планети на орбіті;
 - взаємним тяжінням планет.
- Які причини стимулювали зародження і розвиток астрономії?
 - практична потреба людей;
 - астрологічні передбачення;
 - бажання людської думки проникнути в суть речей, усвідомити справжнє місце Землі й людини у Всесвіті, пізнати закони, за якими рухаються світила і які визначають їхнє народження, будову та подальший розвиток.
 - 1 і 2; б) 3 і 1; в) 2 і 3; г) 1, 2, 3;
 - правильних відповідей немає.
- Користуючись малюнком, дати назву точкам небесної сфери Z і Z' та лінії PP' .

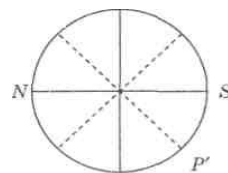
P Z
 P

- а) Z — zenit; Z' — надир; PP' — вісь світу;
 б) Z — точка півдня; Z' — точка півночі; PP' — вертикаль;
 в) Z — zenit; Z' — надир; PP' — полуденна лінія;
 г) Z — точка півдня; Z' — точка півночі; PP' — вісь світу;
 д) Z — точка заходу; Z' — точка сходу; PP' — прямовисна лінія.
6. В астрономії розроблено декілька систем небесних координат. Найвідоміші з них такі:
 1) горизонтальна;
 2) перша екваторіальна система координат;
 3) друга екваторіальна система координат.
 а) 1 і 2; б) 2 і 3; в) 1 і 3; г) 1, 2, 3;
 д) правильних відповідей немає.
7. Відношення кубів більших півосей орбіт двох планет дорівнює 16. Отже, період обертання однієї планети більше періоду обертання іншої:
 а) у 8 разів; б) у 4 рази; в) у 2 рази;
 г) у 16 разів; д) у 32 рази.
8. Яка із запропонованих нижче послідовностей правильна щодо зміни зовнішнього вигляду Місяця для спостерігача на Землі?
 а) Новий Місяць → Перша чверть → Повний Місяць → Остання чверть;
 б) Новий Місяць → Перша чверть → Третя чверть → Повний Місяць;
 в) Повний Місяць → Третя чверть → Перша чверть → Новий Місяць;
 г) Остання чверть → Повний Місяць → Перша чверть → Новий Місяць;
 д) Перша чверть → Повний Місяць → Перша чверть → Новий Місяць.
9. Хто першим провів телескопічні спостереження?
 а) Й. Кеплер; б) Дж. Бруно;
 в) Г. Галілей; г) К. Птолемеї;
 д) М. Коперник.
10. Основними функціями телескопа є:
 1) збір випромінювання від небесних світил;
 2) створення у своїй фокальній площині зображення об'єкта чи певної ділянки неба;
 3) збільшення кута зору, під яким спостерігаються небесні тіла.
 а) 1 і 2; б) 2 і 3; в) 1 і 3; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.
11. Яка із запропонованих послідовностей правильно відображає класифікацію випромінювання за здатністю проникати крізь атмосферу Землі?
 а) Гамма-промені → Ультрафіолетові промені → Рентгенівські промені → Видима ділянка → Інфрачервоні промені → Радіохвилі.
 б) Гамма-промені → Рентгенівські промені → Ультрафіолетові промені → Видима ділянка → Інфрачервоні промені → Радіохвилі.
 в) Радіохвилі → Інфрачервоні промені → Видима ділянка → Рентгенівські промені → Ультрафіолетові промені → Гамма-промені.
 г) Інфрачервоні промені → Видима ділянка → Радіохвилі → Ультрафіолетові промені → Рентгенівські промені → Гамма-промені.
 д) Гамма-промені → Видима ділянка → Рентгенівські промені → Ультрафіолетові промені → Інфрачервоні промені → Радіохвилі.
- 12.3 усіх відомих типів телескопів виберіть той, за допомогою якого можна спостерігати процеси в ядрі Сонця:
 а) оптичний телескоп;
 б) радіоінтерферометр;
 в) гамма-телескоп;
 г) нейтринний телескоп;
 д) радіотелескоп.

Варіант 2

1. Основою астрономії є:
 1) експеримент;
 2) спостереження;
 3) дослід.
 а) 1 і 2; б) 3 і 2; в) 2; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.
2. Усі твердження, за винятком одного, правильні. Вказати неправильне твердження. До розділів астрономії належать:
 а) астрометрія;
 б) астрофізика;
 в) астрологія;
 г) небесна механіка й зоряна астрономія;
 д) космогонія й космологія.
3. Без якого з цих тверджень неможлива геліоцентрична теорія?
 а) Планети обертаються навколо Сонця.
 б) Сонце має кулеподібну форму.
 в) Земля має кулеподібну форму.
 г) Планети обертаються навколо Землі.
 д) Земля обертається навколо своєї осі.
4. На яких «китах» базується сучасна астрономія?
 1) Потужна світлоприймальна техніка, тобто телескопи з найрізноманітнішими допоміжними приладами та світлореєструвальними пристосуваннями.
 2) Сукупність законів, ідей і методів теоретичної фізики, встановлених і розроблених за останні триста років.
 3) Складний і різноманітний математичний апарат у поєднанні з можливостями сучасної обчислювальної техніки.
 а) 1 і 2; б) 1 і 3; в) 2 і 3; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.
5. Використовуючи малюнок, дайте назву точкам небесної сфери P і P' та лінії NS .

- світу; P' — південний полюс світу; NS — полуденна лінія;
- б) P — точка півдня; P' — точка півночі; NS — вісь світу;
- в) P — zenit; P' — надир, NS — прямовисна лінія;
- г) P — точка півдня; P' — точка півночі; NS — полуденна лінія;
- д) P — zenit; P' — надир; NS — вісь світу.
6. Вся Європа живе за часом першого годинного поясу.
Цей час названо:
- а) місцевим;
- б) поясним;
- в) середньоєвропейським;
- г) всесвітнім часом;
- д) правильної відповіді немає.
7. Припустимо, що знайдено три планети, які обертаються навколо певної зірки і мають такі характеристики:

Планета	Період обертання	Маса
1	14 років	10 мас Землі
2	188 років	17 мас Землі
3	50 років	0,5 маси Землі

- На підставі закону Кеплера розташуйте ці планети у порядку зростання їх відстані від зірки. Якщо почати з планети найближчої до зірки, то їх порядок буде таким:
- а) 1, 2, 3; б) 2, 3, 1; в) 3, 1, 2;
г) 2, 1, 3; д) 1, 3, 2.
8. Фаза затемнення Місяця відрізняється від однієї з його найголовніших фаз:
- 1) меншою тривалістю;
- 2) формою тіні;
- 3) червоним забарвленням затьмареної частини Місяця.
- а) 1 і 3; б) 1 і 2; в) 2 і 3; г) 1, 2, 3;
д) правильної відповіді немає.
9. Усі твердження, за винятком одного, правильні. Вказати неправильне твердження.
Г. Галілей за допомогою свого телескопа відкрив:
- а) гори, долини і глибокі западини на Місяці;
- б) чотири супутники Юпітера;
- в) сонячні плями;
- г) гігантські скупчення зірок;
- д) закони руху планет.
10. Щоб позбутися негативного впливу атмосфери, сучасні наземні астрономічні обсерваторії, як правило, розміщують:
- а) у сільській місцевості;
- б) високо в горах;
- в) поблизу великих міст;
- г) у відкритому морі;
- д) на пагорбах.
11. Подати основні складові частини типового радіотелескопа у вигляді схеми:
- а) Дзеркало → Приймач;
- б) Антена → Приймач;

- в) Об'єктив → Приймач;
- г) Увігнуте параболічне дзеркало → опукле гіперболічне дзеркало;
- д) Меніск → Окуляр.
12. Для вивчення явищ і процесів, що відбуваються в деяких об'єктах Всесвіту, потрібні потужні телескопи і надчутливіші реєструючі пристрої, тому що:
- 1) необхідно приймати випромінювання, що поглинаються або сильно змінюються земною атмосферою;
- 2) від далеких об'єктів Всесвіту до Землі надходить дуже слабке випромінювання;
- 3) необхідно проводити дослідження в усіх діапазонах довжин хвиль електромагнітного випромінювання.
- а) 1; б) 2; в) 3; г) 1, 2, 3;
д) правильної відповіді немає.

Контрольна робота № 2

Контрольна робота № 2 охоплює матеріали тем: «Наша планетна система», «Сонце — найближча зірка», «Зірки. Еволюція зірок».

Варіант 1

1. До планет земної групи належать:
- а) Меркурій, Венера, Земля, Сатурн;
- б) Венера, Земля, Марс, Юпітер;
- в) Меркурій, Венера, Земля, Марс;
- г) Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун;
- д) Сатурн, Юпітер, Венера, Земля, Марс.
2. Явище парникового ефекту відіграє вирішальну роль у:
- 1) підвищенні температури на поверхні Венери до 470-480°C;
- 2) переорієнтації геомагнітного поля Землі;
- 3) пом'якшенні клімату на Землі.
- а) 1 і 3; б) 2 і 3; в) 1 і 2; г) 1, 2, 3;
д) правильної відповіді немає.
3. Астероїди — малі планети Сонячної системи, розташовані між орбітами:
- а) Марса і Сатурна;
- б) Марса і Юпітера;
- в) Венери і Нептуна;
- г) Сатурна і Марса;
- д) Меркурія і Урана.
4. Усі твердження, за винятком одного, правильні. Вказати неправильне твердження.
До складу Сонячної системи входять:
- а) дев'ять великих планет і понад вісімдесят їхніх супутників;
- б) кілька десятків малих тіл або астероїдів розмірами від 10 до 1000 км, безліч метеорних тіл з розмірами меншими за 1 км — так званих метеороїдів;
- в) сузір'я;
- г) комети;
- д) міжпланетний пил та газ.
5. Сонце, як і інші зірки, існує завдяки протидії сил:
- 1) гравітації;
- 2) тяжіння;
- 3) газового тиску.
- а) 1 і 3; б) 1 і 2; в) 2 і 3;

- г) правильної відповіді немає;
д) 1, 2, 3.
6. За якої температури в центрі протосонця спалахнула термоядерна реакція?
а) 1 000 000 К;
б) 100 000 К;
в) 1000 К;
г) 1 000 000 000 К;
д) 10 000 000 К.
7. Усі твердження, за винятком одного, правильні. Вказати неправильне твердження. Сонячна активність впливає на біосферу Землі. Вченим О. Л. Чижевським було доведено, що у роки високої сонячної активності виникають пандемії:
а) грипу; б) корі; в) холери; г) дифтерії; д) дизентерії.
8. Знайдіть число Вольфа в дні, коли на Сонці 2 групи плям і чотири плями.
а) 42; б) 16; в) 24; г) 6; д) 60.
9. Зірка-карлик — це зоря, ...:
а) радіус якої в сотні і тисячі разів перевищує сонячний;
б) діаметр якої близько 700 км;
в) радіус якої у десятки й сотні разів менший за сонячний;
г) температура якої дорівнює 100 000 К;
д) радіус якої становить лише 10–30 км.
10. Прямі вимірювання відстані до тієї чи іншої зірки можна проводити, ...:
а) визначаючи абсолютну зоряну величину;
б) визначаючи річний паралакс;
в) визначаючи світність;
г) визначаючи температуру;
д) визначаючи масу.
11. Діаграма Герцшпрунга-Ресселя ілюструє:
а) класифікацію зірок;
б) залежність температури і світності зірок;
в) залежність між світністю та періодом цефеїд;
г) залежність між масою і температурою новонародженої зірки;
д) стадії еволюції зірок різної маси.
12. На перших стадіях еволюції у зірках в основному триває процес перетворення водню на гелій за схемою $4^1\text{H} \rightarrow ^4\text{He}$. Наступною стадією є:
а) реакція з утворенням неону;
б) процес розпаду ядра заліза;
в) реакція з утворенням магнію;
г) потрійний α -процес;
д) реакція з утворенням кисню.
- Варіант 2**
1. До планет-гігантів належать:
а) Юпітер, Сатурн, Уран, Венера;
б) Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун;
в) Меркурій, Венера, Земля, Юпітер;
г) Венера, Земля, Уран, Нептун;
д) Сатурн, Меркурій, Земля, Марс.
2. Найбільший вплив на клімат Землі у всепланетному масштабі мають:
1) зовнішні, астрономічні фактори, такі, як зміна потоків сонячної радіації внаслідок непостійності сонячної діяльності;
2) зміна співвідношення кількості газів в атмосфері;
3) зміна параметрів земної орбіти.
а) 1 і 3; б) 2 і 3; в) 1 і 2; г) 1, 2, 3;
д) правильної відповіді немає.
3. Комета — космічне тіло, яке під час наближення до Сонця набуває довгого хвоста, який складається із:
а) телескопічних метеорів;
б) сукупності штучних об'єктів та їхніх фрагментів;
в) водню і гелію;
г) випаруваних газів та пилу;
д) величезних грудок зі снігу.
4. Усі твердження, за винятком одного, правильні. Вказати неправильне твердження. Планети поділяються на дві групи, що різко відрізняються між собою за:
а) середньою густиною;
б) хімічним складом;
в) температурою;
г) розмірами;
д) внутрішньою будовою.
5. Сонячна корона спостерігається під час:
1) сонячного вітру;
2) сонячного затемнення;
3) місячного затемнення.
а) 1 і 3; б) 2; в) 1, 2, 3; г) 1;
д) правильної відповіді немає.
6. Який хімічний елемент було виявлено на Сонці раніше, ніж на Землі?
а) водень;
б) неон;
в) кисень;
г) магній;
д) гелій.
7. Причиною виділення великої кількості енергії внаслідок ядерних реакцій є:
а) зміна конфігурації магнітного поля;
б) температура;
в) сильне магнітне поле;
г) дефект маси;
д) гравітаційна рівновага.
8. Знайдіть число Вольфа в дні, коли на Сонці 5 груп плям і сім плям.
а) 120; б) 75; в) 22; г) 57; д) 12.
9. Зірка-гігант — це зоря, ...:
а) радіус якої у десятки й сотні разів менший за сонячний;
б) радіус якої в сотні і тисячі разів перевищує сонячний;
в) радіус якої становить лише 10–30 км;
г) температура якої дорівнює 300 000 К;
д) діаметр якої близько 600 км.
10. Найважливіші відмінності спектрів зірок полягають:
1) у кількості та інтенсивності спектральних ліній;
2) у розподілі енергії в безперервному спектрі;

- 3) у відмінності зірок за їхніми кольорами.
 а) 1 і 3; б) 1 і 2; в) 2 і 3; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.
11. Для пошуку планет біля інших зірок користуються:
 а) методом променевих швидкостей;
 б) ефектом Доплера-Фізо;
 в) методом спектральних паралаксів;
 г) діаграмою спектр-світності;
 д) методом типового представника.
12. Внаслідок спалахів наднових зірок утворюються:
 а) хмари газу та пилу;
 б) чорні дірки;
 в) кратні системи й зоряні скупчення;
 г) червоні гіганти;
 д) важливі для розвитку життя на Землі хімічні елементи.

Контрольна робота № 3

Контрольна робота № 3 охоплює матеріал тем: «Наша Галактика», «Будова і еволюція Всесвіту», «Життя у Всесвіті».

Варіант 1

- Перші дослідження Галактики як зоряної системи розпочав:
 а) В. Струве; б) Х. Шеплі; в) Е. Габбл;
 г) В. Гершель; д) Д. Амбарцумян.
 - Тривалість галактичного року приблизно складає:
 а) 400 млрд років;
 б) 200 млрд років;
 в) 400 млн років;
 г) 10–12 млрд років;
 д) 200 млн років.
 - Структура нашої Галактики:
 а) кільцеподібна; б) взаємодіюча;
 в) спіральна; г) неправильна; д) еліптична.
 - Усі твердження, за винятком одного, правильні. Вказати неправильне твердження. Модель Галактики можна побудувати так:
 а) через середину Молочного Шляху провести галактичну площину;
 б) розділити небесну сферу на невеликі за розміром однакові ділянки;
 в) підрахувати кількість зірок на кожній із ділянок;
 г) підрахувати гравітаційний радіус;
 д) побудувати відповідну діаграму.
 - Згідно з теорією О. Фрідмана можливі такі варіанти розвитку Всесвіту:
 1) закритий, відкритий, пульсуючий;
 2) закритий, відкритий, космічний;
 3) пульсуючий, закритий, гарячий.
 а) 1; б) 2; в) 3; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.
 - Предметом вивчення космології є:
 а) наша Галактика; б) зоряні системи;
 в) квазари; г) зоряні скупчення;
 д) Всесвіт у цілому.
 - Існування Галактики з фіолетовим зміщенням тральних ліній свідчить:
 а) про те, що у Всесвіті діє сила гравітації;
 б) про те, що вона рухається назустріч нашій Галактиці;
 в) про те, що Галактики дуже рідко бувають поодинокими;
 г) про те, що вона віддаляється від нашої Галактики;
 д) про те, що Всесвіт не може бути статичним.
8. Якби на ранньому етапі розвитку Всесвіту не виникла асиметрія частинок, античастинок, то:
 1) у такому Всесвіті не існувало б молекул, атомів і навіть атомних ядер;
 2) він би складався з елементарних частинок випромінювання;
 3) той Всесвіт, який ми знаємо, не існував би.
 а) 1 і 3; б) 1 і 2; в) 2 і 3; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.
9. Є два вирішальних фактори для існування життя земного типу:
 1) розміри;
 2) температура;
 3) відстань від центрального світила.
 а) 1 і 3; б) 1 і 2; в) 2 і 3; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.
10. У наш час поблизу інших зірок відкривають планети за допомогою:
 а) загальної теорії відносності;
 б) методу променевих швидкостей;
 в) радіотелескопа;
 г) антропного принципу;
 д) методу спектральних паралаксів.
11. Основна ідея антропного принципу полягає у тому, що:
 а) ми існуємо у тому Всесвіті, властивості якого сприяють формуванню живих організмів;
 б) є зв'язок між існуванням людства і фундаментальними властивостями Всесвіту;
 в) неможливо вичерпно описати світ, в якому живе людина;
 г) наявність життя накладає обмеження на властивості Всесвіту;
 д) Всесвіт безперервно розширюється і відстані між Галактиками весь час зростають.
12. «Магічна сімка», стосовно якої наш Всесвіт є дуже чутливим, складається:
 1) із гравітаційної, електромагнітної, сильної, слабкої взаємодій;
 2) з величин: $m_e; m_p; c$;
 3) із співвідношень: $\frac{m_e}{m_p}; \Delta m = m_n - m_p; N$.
 а) 2 і 3; б) 1 і 2; в) 1 і 3; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.

Варіант 2

- У 1924 р. Е. Габбл довів, що:
 а) чим далі від нас знаходиться Галактика, тим з більшою швидкістю вона від нас віддаляється;

- б) структура Галактики спіральна;
 в) процес групового формування зірок продовжується;
 г) наша Галактика не єдина у Всесвіті;
 д) кулясті скупчення згруповані навколо центра Галактики.
2. Центр Галактики знаходиться у сузір'ї:
 а) Тільця; б) Оріона; в) Великого Пса;
 г) Скорпіона; д) Стрільця.
3. Усі твердження, за винятком одного, правильні. Вказати неправильне твердження. Галактика складається із:
 а) зірок;
 б) зоряних скупчень;
 в) хімічних елементів;
 г) міжзоряного газу;
 д) різноманітних полів і випромінювань.
4. Що спільного в усіх типах туманностей?
 а) розмір;
 б) та речовина, з якої вони утворені, — пил і газ;
 в) молекули водню;
 г) форма;
 д) маса.
5. Галактики бувають таких типів:
 1) еліптичні, спіральні, неправильні;
 2) спіральні, кільцеподібні, неправильні;
 3) еліптичні, неправильні, кільцеподібні.
 а) 1; б) 3; в) 2; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.
6. Підтвердженням розширення Всесвіту є:
 а) перетворення енергії руху у випромінювання електромагнітних хвиль;
 б) розміри скупчень Галактик;
 в) недовговічні стадії розвитку ядер Галактик;
 г) комірчаста структура Всесвіту;
 д) червоне зміщення спектральних ліній.
7. Невидима речовина, яка існує у Всесвіті — це ...:
 1) звичайні несамосвітні тіла невеликої маси;
 2) ще не відкриті елементарні частинки, а також, можливо, і сам вакуум;
 3) віртуальні частинки, які час від часу матеріалізуються.
 а) 1 і 3; б) 1 і 2; в) 2 і 3; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.
8. Рейтинг хімічних елементів, що існують у Всесвіті, можна уявити так:
 а) Гелій → Неон → Магній.
 б) Неон → Гелій → інші елементи за таблицею Д. Менделєєва.
 в) Водень → Гелій → інші елементи за таблицею Д. Менделєєва.
 г) Кисень → Неон → Магній.

- д) Гелій → Водень → інші елементи за таблицею Д. Менделєєва.
9. Життя на Землі ґрунтується на сполуках такого хімічного елемента:
 а) магнію; б) неону; в) заліза;
 г) кисню; д) вуглецю.
10. Зорі меншої маси, ніж Сонце, — погані кандидати для пошуків поблизу них життя, тому що:
 а) у них мала температура;
 б) у них мала світність;
 в) у них мала абсолютна зоряна величина;
 г) у них малий радіус;
 д) вони мають безперервний спектр.
11. Особливості, які роблять Землю унікальною серед інших планет Сонячної системи:
 1) відстань від Сонця;
 2) розміри і відносно велика маса природного супутника Місяця;
 3) рухи і зміни в земних оболонках.
 а) 1 і 2; б) 1 і 3; в) 2 і 3; г) 1, 2, 3;
 д) правильної відповіді немає.
12. Суть програми СЕТІ полягає у:
 а) дослідженні інших Галактик;
 б) дослідженні проблеми астероїдної безпеки;
 в) дослідженні супутників планет;
 г) пошуку сигналів розумних позаземних істот;
 д) пошуку позасонячних планет.

Відповіді

КР	варіант	Питання											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	1	в	д	а	г	а	г	б	а	в	г	б	д
	2	в	в	а	г	а	в	д	г	д	б	б	б
2	1	в	а	б	в	а	д	б	в	в	б	б	г
	2	б	а	г	в	б	д	г	г	б	б	а	д
3	1	г	д	в	г	а	д	б	г	а	б	б	в
	2	г	д	в	б	а	д	б	в	д	б	а	д

Література

- Моше Д. Астрономія. Книга для учасників / Д. Моше. — М.: Просвещение, 1985.
- Дагаєв М. М. Астрофізика. Книга для читання по астрономії / М. М. Дагаєв, В. М. Чаругін. — М.: Просвещение, 1988.
- Чепрасов В. Г. Завдання, запитання і задачі з астрономії: посіб. для вчителів / В. Г. Чепрасов. — К.: Рад. шк., 1984.
- Энциклопедический словарь юного астронома. — М., 1960.
- Энциклопедия эрудита. — К., 2001.
- Малахова Г. И. Дидактический материал по астрономии: пособие для учителя / Г. И. Малахова, Е. К. Страт. — 3-е изд. — М.: Просвещение, 1989.

**НОВІ ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ
ДО НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЖУРНАЛУ
«НАША ШКОЛА»**

Науково-методичний журнал «Наша школа» друкує статті з питань теорії і практики педагогіки і психології, дидактики, методики і технології навчання, виховання, народознавства, експериментальної роботи в навчально-виховних закладах, історії педагогіки, освіти та літератури, статті про діячів науки, освіти тощо.

Стаття повинна відповідати тематиці журналу і сучасному стану науки, бути літературно опрацьованою.

Автор несе відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Мова написання статті: українська (бажано), російська.

Обсяг статті: до 12 друкованих сторінок (розмір шрифту: 14, Times New Roman, міжрядковий інтервал: 1,15–1,5).

Стаття обов'язково подається у роздрукованому (один примірник) та електронному варіанті (CD-диск) за наступною структурою:

- УДК до статті (універсальна десятична класифікація);
- підпис (ініціали, прізвище, посада, вчений ступінь, звання автора);
- назва статті;
- анотація (мовою статті), ключові слова (мовою статті);
- зміст статті;
- література (в алфавітному порядку та з дотриманням держстандарту);
- підпис, назва статті, анотація, ключові слова рос. (укр.) та англ. мовою.

У тексті статті мають бути посилання на використані джерела із зазначенням порядкового номера і сторінки цитованого джерела.

Автор підписується на звороті останньої сторінки. Цим він підкреслює свою відповідальність за зміст статті та підтверджує його достовірність.

Статті, які підготовлені без урахування зазначених вимог, до редакції не прийматимуться!

Редакція журналу зберігає за собою право на скорочення і літературне редагування.